

T.C.

SİNOP ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLER BAĞLAMINDA İSLÂM TOPLUMUNDA

YAŞLILIK VE YAŞLILAR

DİLEK ÖZKALAYCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSAB HAMOD

SİNOP - 2024

TEZ KABUL

Dilek ÖZKALAYCI tarafından hazırlanan “**HADİSLER BAĞLAMINDA İSLÂM TOPLUMUNDA YAŞLILIK VE YAŞLILAR**” başlıklı bu çalışma, **08.02.2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Ceyda GÜRMAN
Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

**Üye
(Danışman)**

Dr. Öğr. Üyesi Musab HAMOD
Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Recep KÖKLÜ
Samsun Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Fadime DİRİK

.....

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Dilek Özkalaycı

SİNOP - 2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİSLER BAĞLAMINDA İSLÂM TOPLUMUNDA YAŞLILIK VE YAŞLILAR

DİLEK ÖZKALAYCI

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

HADİS ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSAB HAMOD

İnsan çocukluk ve gençlik dönemlerinden sonra yaşlılığa adım atmaktadır. Yaşlılık fiziksel, ruhsal ve sosyal açılardan çeşitli sıkıntılar yaşanan bir dönemdir, yaşlılar da bu dönemin temsilcileridir. Zamanla, kitle iletişim araçlarının ve küreselleşmenin etkisiyle toplumların kültüründe var olan yaşlılık algısı ve yaşlılara karşı olan tutum ve davranışlar değişime uğramıştır. Doğal bir süreç olan yaşlılık günümüzde kabul edilmemesi gereken bir dönem olarak görülmekte, gençleri güçlü ve üretici, yaşlıları âciz ve tüketici olarak algılayan ideolojiler yaşlıları toplum için bir yük olarak manipüle etmeye çalışmaktadır. Sözlü ya da fiili şiddete, ihmale veya istismara maruz kalan yaşlılar savaşlarda her türlü işkence ve zulme uğramaktadır. Yaşlılar tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını sürecinde sağlık, eğitim ve sosyal haklardan mahrum edilmiş hatta ölüme terk edilmiştir. Bütün bu yaşananlar İslâm dininin yaşlılık olgusuna yaklaşımının, yaşlıya verdiği değerin, yaşlı haklarının ve toplumun yaşlıya karşı olan sorumluluklarının bilinmesinin gerekliliğini ortaya koymuş ve “Hadisler Bağlamında İslâm Toplumunda Yaşlılık ve Yaşlılar” isimli tezin hazırlanmasına neden olmuştur. Bu tez girişle beraber dört bölümden ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın amacı, önemi, metodu ve kaynakları tanıtılmıştır. İkinci bölümde yaş, yaşlı ve yaşlılık kavramları açıklanmış, yaşlılığın bilimde ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ile Birleşmiş Milletler’de (BM) yapılan tanımları izah edilmiştir. Üçüncü bölümde sünnette yaşlılığın genel özelliklerinden, Yüce Allah’ın yaşlıya verdiği maddi ve manevi ikramlardan ve yaşlıların zorlandıkları ibadetlerde faydalanacağı kolaylıklardan bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde yaşlıların önemi ve sosyal hayatta öncelikleri, onlara karşı takınılacak tutum ve davranışlar ile Müslüman olmayan yaşlıların hakları işlenmiştir. İslâm dininde yaşlılık hürmet görülen bir dönemdir. Yaşlılar toplum tarafından korunup gözetilecektir, sosyal hayatta bazı öncelikleri ve zorlandıkları ibadetlerde ayrıcalıkları vardır. Yüce Allah’a itaatkâr olan yaşlılar ve yaşlılarını koruyup gözetten toplumlar maddi ve manevi ikramlara mazhar olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Yaşlı, Yaşlılık, Yaşlı Hakları, Sosyal Sorumluluk

ABSTRACT

MSC THESIS

IN THE CONTEXT OF HADITHS THE ELDERLY AND OLD AGE IN THE

ISLAMIC SOCIETY

DİLEK ÖZKALAYCI

SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS

DEPARTMENT OF HADITH

SUPERVISOR: ASST. PROF. DR. MUSAB HAMOD

After childhood and youth, people step into old age. Old age is a period in which various difficulties are experienced physically, spiritually and socially, and the elderly are representatives of this period. Over time, with the influence of mass media and globalization, the perception of old age that exists in the culture of societies and attitudes and behaviors towards the elderly have changed. Old age, which is a natural process, is seen as a period that should not be accepted today, ideologies that perceive young people as strong and productive, old people as helpless and consumers are trying to manipulate the elderly as a burden for society. Elderly people who are subjected to verbal or physical violence, neglect or abuse are subjected to all kinds of torture and cruelty in wars. The elderly have been deprived of health, education and social rights or even left to die during the Covid-19 pandemic, which has affected the whole world. All these events have revealed the need to know the approach of the Islamic religion to the phenomenon of old age, the value it gives to the elderly, the rights of the elderly and the responsibilities of society towards the elderly have led to the preparation of the thesis entitled "Old Age and the Elderly in Islamic Society in the Context of Hadiths". This thesis consists of four chapters including the introduction, and a conclusion. In the introduction section, the purpose, importance, method and resources of the research are introduced. In the second part, the concepts of age, old age and senility, the definitions of old age in science, in the World Health Organization (WHO) and the definitions made at the United Nations (UN) have been explained. In the third part, the general characteristics of old age in the Sunnah, the material and spiritual treats given by Allah to the elderly and the facilities that the elderly will benefit from in the worship they have difficulty to do are mentioned. In the fourth chapter, the importance of the elderly and their priorities in social life, attitudes and behaviors to be taken towards them, as well as the rights of non-Muslim elderly people are discussed. In Islam, old age is a period that is respected. The elderly will be protected and taken care of by the society, they have some priorities in social life and privileges in religious practices that they have difficulty with. The elderly who are obedient to Allah and the societies that protect and take care of their elders are allowed material and spiritual treats.

Keywords: Hadith, Elderly, Old Age, Elderly Rights, Social Responsibility

ÖNSÖZ

Ana rahminde can bulan insan sırasıyla çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerini yaşamakta ve nihayetinde ölümle varlık âleminden ayrılmaktadır. İnsan bedeninin gelişimini tamamlayarak artık gerilemeye başladığı zor bir dönem olan yaşlılık insanları ve toplumları derinden etkileyen bir olgudur. Biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik açılardan çeşitli yoksunlukları beraberinde getiren yaşlılık olgusuna ve yaşlıya olan bakış açısı zamanla, kitle iletişim araçlarının ve küreselleşmenin etkisiyle değişmiştir. Özellikle sanayi devriminden sonra insanı pragmatik açıdan değerlendiren ideolojiler âcizleşen ve kronik rahatsızlıklarla mücadele eden yaşlıların toplum için yük olarak algılanmasına ve onlar için yapılan sağlık harcamalarının sorgulanır hâle gelmesine neden olmuştur. Toplumun kültürünü, tarihini, değer yargılarını, örf ve âdetlerini gelecek nesillere aktaran, bilgi ve tecrübeleriyle genç nesillere rehberlik eden yaşlılar ne yazık ki hürmetten uzak davranışlara maruz kalabilmektedir. Gerek aile içinde gerek toplumda şiddete, ihmale ve istismara maruz kalmakta, savaşlarda zulüm ve işkenceye uğramaktadır. Bu araştırmada Hz. Peygamber'in sünnetinde zaman ve zemine göre değişmeyen yaşlılık olgusunun ne olduğu, yaşlılık dönemine nasıl hazırlık yapılacağı, yaşlılık döneminin nasıl değerlendirileceği, Yüce Allah'ın yaşlıya ve yaşlısı bulunan topluma nasıl ikramlarda bulunacağı sorularının cevapları aranmaktadır. Aynı zamanda toplumun yaşlıya karşı, yaşlının da topluma karşı maddi veya manevi sorumluluklarının bulunup bulunmadığı, sosyal hayatta yaşlılara öncelik gösterilecek durumların olup olmadığı, savaşta Müslüman olmayan yaşlılara ve İslâm toplumunun vatandaşı olan yaşlı zimmîlere karşı tutum ve davranışların nasıl olduğu sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Çalışma girişle birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu hakkında bilgi verilmiş, tez çalışmasında yararlanılan kaynaklar çalışmanın özgünlüğü dikkate alınarak değerlendirilmiştir. İkinci bölümde yaş, yaşlı ve yaşlılık kavramları açıklanmıştır. Hadislerde geçen yaşlılık olgusunu ve yaşlıları ifade eden kelimeler açıklanırken Arapça sözlüklerden ve garîbü'l-hadis eserlerinden faydalanılmış, konuyla ilgili âyetlere ve âyetlerin tefsirlerine yer verilmiştir. Geriatri ve gerontoloji bilimlerinde yaşlılığın özelliklerinden ve sınırından; Birleşmiş Milletler'in (BM) ve Dünya Sağlık

Örgütü'nün (DSÖ) yaşlılık tanımlarından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Hz. Peygamber'in sünnetinde yaşlılığın nasıl algılandığı ve yaşlılara verilen değer âyetlerden de istifade edilerek açıklanmıştır. Bunlara ek olarak kişinin yaşlılığa nasıl hazırlanacağı, yaşlılık evresinde kendisini bekleyen değişimler, ibadetleri yaparken istifade edeceği kolaylıklar ve Yüce Allah'ın yaşlıya verdiği hürmet ve ikramlar açıklanmıştır. Dördüncü bölümde yaşlıların sosyal hayattaki durumu işlenmiştir. İslâm toplumunun yaşlılara karşı olan sorumlulukları, sosyal hayatta yaşlıların sahip olduğu öncelikler ve müslüman olmayan yaşlılara karşı toplumun takınacağı tutum ve davranışlar açıklanmıştır.

Yüce Allah'ın dilleri, ırkları ve cinsiyetleri açısından farklı ancak değerli, şerefli ve haklara sahip olma noktalarında eşit yarattığı insanlar kadın, çocuk ya da yaşlı olmalarına bakılmaksızın zulümlere, işkencelere ve soykırımlara maruz kalmaktadır. Toplum ya da birey olarak insanlık onuruna yakışmayan davranışlara karşı çıkmayanlar gün gelecek aynı yerden kendisi de yara alacaktır çünkü tarihin tekerrür etmek gibi kadim bir âdeti vardır. Filistin, Doğu Türkistan, Myanmar ve diğer coğrafyalar... Esenlik bulmanız duasıyla...

Çalışmamdaki kusur ve eksiklikler benden, muvaffâkiyet ise Yüce Allah'tandır.

Dilek ÖZKALAYCI

SİNOP - 2024

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamı hazırlama sürecinde yardımlarını ve desteğini daima yanımda hissettiğim, görüş ve önerileriyle tezime katkıda bulunan saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Musab Hamod’a teşekkür ederim. Çalışmamı titizlikle okuyan ve rehberliklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Ceyda Gürman’a ve Dr. Öğr. Üyesi Recep Köklü’ye teşekkürlerimi sunarım. Her daim dualarını yanımda hissettiğim sevgili anneme ve babama, varlıklarıyla bana güç veren ve çalışmam boyunca benden desteklerini esirgemeyen kıymetli eşime ve çocuklarıma da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Dilek ÖZKALAYCI

SİNOP - 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL.....	İİ
ETİK BEYANI.....	İİİ
ÖZET	İİV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
TEŞEKKÜR	Vİİ
KISALTMALAR DİZİNİ	Xİİ
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	3
1.3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	4
2. YAŞ, YAŞLI VE YAŞLILIK KAVRAMLARI.....	7
2.1. Sözlükte Yaş, Yaşlı ve Yaşlılık Kavramları.....	7
2.1.1. Türk Dilinde Yaşlı Anlamında Kullanılan Kelimeler.....	8
2.1.2. Arap Dilinde Yaşlı Anlamında Kullanılan Kelimeler	9
2.1.2.1. Şeybe (شيبة)	9
2.1.2.2. Şeyh (شيخ).....	11
2.1.2.3. Herem (هرم)	13
2.1.2.4. Kiber (كبر).....	15
2.1.2.5. Acûz (عجوز)	19
2.1.2.6. Erzelü'l-‘umr (ارذل العمر).....	22
2.1.2.7. Kehl (كهل).....	25
2.1.2.8. Za‘f (ضعف).....	26
2.1.2.9. Vehene'l-‘azm (وهن العظم).....	28
2.2. Hayatın Son Evresi Olan Yaşlılık.....	29
2.2.1. Bilimde Yaşlılık.....	31
2.2.1.1. Gerontoloji bilimine göre yaşlılık.....	31
2.2.1.2. Geriatri bilimine göre yaşlılık.....	32
2.2.2. Dünya Sağlık Örgütü'ne Göre Yaşlılık	32

2.2.3. Birleşmiş Milletler'e Göre Yaşlılık	33
3. HADİSLERDE YAŞLILIK OLGUSU VE YAŞLILAR	35
3.1. Hadislerde Yaşlılık.....	37
3.1.1. Yaşlılığın Engellenemeyen ve Kabullenilmesi Gereken Bir Dönem Olması.....	39
3.1.2. Uzun Bir Ömür Yaşamak İçin Yüce Allah'a Dua Edilmesi	41
3.1.3. Ömrün Uzamasına Vesile Olan Amellerin Olması.....	46
3.1.4. Yaşlılığın Hürmet Görülen Bir Dönem Olması	48
3.1.5. Yaşlanma Hızın Bireysel Farklılıklar İçermesi	56
3.1.6. Uzun Yaşama İsteğinin Yaşlılık Döneminde Devam Ediyor Olması.....	57
3.1.7. Yaşlılıkta Sağlığa Dikkat Edilmesi.....	58
3.1.8. Hz. Peygamber'in Ümmetinin Ortalama Yaşam Süresi.....	61
3.2. Yaşlılıkla Muhatap Olan Kişi Açısından Hadislerde Yaşlılık.....	63
3.2.1. Kişiyi Yaşlılığa Hazırlayan Hadisler	63
3.2.1.1. Yaşlılık gelmeden önce gençliğin değerinin bilinmesi.....	63
3.2.1.2. Yaşlılığın sıkıntılarından korunmak için Yüce Allah'a dua edilmesi.....	66
3.2.1.3. Yaşlılığın ölüme hazırlık yapmak için bir fırsat olması	71
3.2.2. Yaşlılarda Olan Değişimlerden Bahseden Hadisler.....	73
3.2.2.1. Yaşlıların gücünün azalması	74
3.2.2.2. Yaşlıların unutkanlaşması.....	75
3.2.2.3. Yaşlıların saçlarının beyazlaması	75
3.3. Kulluk Bilinci Açısından Hadislerde Yaşlılar	81
3.3.1. Yaşlıların Zorlandıkları İbadetlerin Kolay Kılınması.....	81
3.3.2. Yaşlıların Duasının Yüce Allah'ın Kabul Ettiği Dualardan Olması.....	91
3.3.3. Günahlardan Uzak Durmayan Yaşlıya Yüce Allah'ın Merhamet Etmemesi	94
3.3.4. Yaşlıların Salih Amel İşlemeye Davet Edilmesi	96
4. SÜNNETİN REHBERLİĞİNDE TOPLUMDA YAŞLILAR.....	100
4.1. Yaşlıların Topluma Olan Maddi ve Manevi Faydalarından Bahseden Hadisler ...	101
4.1.1. Yaşlıların Yüce Allah'ın Topluma Rahmet Etmesine Vesile Olması	101
4.1.2. Yaşlıya Hürmet Edenin Hürmet Görecek Olması	103
4.1.3. Toplumun Yaşlıların Bilgi ve Tecrübelerinden Faydalanması.....	104
4.2. Yaşlılara Öncelik Verilen Durumlardan Bahseden Hadisler	107
4.2.1. Yaşlıların İmâmette Öncelikli Olması	108

4.2.2. Yaşlıların Varisin Olmaması Durumunda Mirasta Öncelikli Olması.....	111
4.2.3. Yaşı Büyük Olanın Konuşmaya Başlaması	113
4.2.4. Yaşı Küçük Olanın Yaşı Büyük Olana Selam Vermesi	114
4.2.5. Yaşı Büyük Olanın İkramda Öncelikli Olması.....	116
4.2.6. Yaşlıya Mecliste Oturması İçin Yer Verilmesi.....	119
4.3. Gayri Müslim Yaşlılarla İlgili Olan Hadisler.....	121
4.3.1. Gayri Müslim Yaşlılara Savaşta Zarar Verilmemesi	122
4.3.2. Zimmî Olan Yaşlılara Sahip Çıkılması.....	124
5. SONUÇ.....	126
KAYNAKLAR.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	135

Kısaltmalar

as	: aleyhisselam
BM	: Birleşmiş Milletler
by.	: basım yeri yok
çev.	: çeviren / tercüme eden
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
Hız.	: Hazreti
No.	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
ra	: radıyallahu anh
r.anhâ	: radıyallahu anhâ
(sav)	: sallallahü aleyhi ve sellem
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yy	: yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İnsanın ana rahminde başlayan varoluşsal süreci çocukluk, gençlik ve yaşlılıkla devam ederek nihayet ölüm ile son bulmaktadır. “Allah sizi güçsüz yaratan sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren sonra gücün ardından da güçsüzlük ve yaşlılık verendir.”¹ âyetinde buyrulduğu üzere insan çocukluk ve yaşlılık olmak üzere iki güçsüzlük dönemi ve gücün zirvede olduğu gençlik dönemini yaşamaktadır. İki güçsüzlük döneminden biri olan ve Hz. Peygamber’in tedavisi olmayan hastalık² olarak nitelendirdiği yaşlılık fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik açılardan kişiyi yıpratıcı bir süreçtir. Aynı zamanda genç nesillerle kuşak çatışmasının yaşandığı, sosyal rollerin bazılarının kaybedilmesi ya da sevdiklerin veya akranlarının ölmesi ile yalnızlaşıldığı, geçmiş yılların muhasebesinin yapılarak bunun neticesinde mutsuz olunabildiği bir dönemdir. Bunlarla beraber yaşlılığın insana kattığı değerli vasıflar da bulunmaktadır. Toplumun kültürünü, tarihini ve değer yargılarını genç kuşaklara ulaştırarak geçmiş ve gelecek arasında adeta bir köprü görevi gören, bilgelikleriyle topluma rehberlik eden yaşlılar vefa gösterilmeyi, hürmet görmeyi, korunup gözetilmeyi ve şefkatle muamele görmeyi hak etmektedir.

YÖK’ün tezler kataloğu incelendiğinde yaşlılar hakkında hazırlanan tezlerin ağırlıklı olarak sosyal bilimler, sosyal hizmetler, tıp, ekonomi, mimarlık gibi alanlarda yapıldığı yalnızca 16 tanesinin din alanında olduğu görülmektedir. Temel İslâm bilimlerinde sadece İslâm hukuku anabilim dalında hazırlanmış olan Nazan Atalay Algan’ın *İslâm Hukukunda Yaşlı Bakımı* isimli doktora tezi bulunmaktadır. Bu doktora tezinde yaşlı, yaşlıları bakmakla yükümlü olanlar, yaşlı bakımı ile alakalı dinî, ahlâkî, sosyal, ekonomik ve tıbbî sorumluluklar açıklanmıştır. YÖK tezler kataloğunun incelenmesi sonucunda Hadis alanında yaşlılarla ilgili bir tez çalışmasının yapılmamış olması ve din alanında yaşlılarla ilgili yazılan eserlere rağmen yaşlılığın ve yaşlıların farklı açılardan değerlendirilebilecek derinlikte bir konu olması *Hadisler Bağlamında İslâm Toplumunda Yaşlılık ve Yaşlılar* isimli tez çalışmasının yapılmasını lüzumlu kılmıştır.

¹ er-Rûm 30/54.

² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘asriyye, ts.), “Tıb”, 1 (No. 3855); Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Süneni’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Şâkir (Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsî’l-Arabî, 1395/1975), “Tıb”, 2 (No. 20389).

Türkiye’de genel olarak yaşlıları konu edinen eserler arasında İsmail Tufan’ın *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma*, Mehmet Akif Kılavuz’un *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Osman Aldemir’in *Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet’te Yaşlanma ve Yaşlılık Olgusu* ile Saffet Sancaklı’nın *Hiz. Peygamber ve Yaşlılar* kitapları bulunmaktadır. İsmail Tufan’ın *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma* kitabında antik çağdan itibaren toplumların yaşlılık ve yaşlanma kavramlarını algılama biçimleri, yaşlı bilimi olan gerontolojinin teorileri, önerileri ve yaşlanma çeşitleri açıklanmıştır. Osman Aldemir’in *Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet’te Yaşlanma ve Yaşlılık* kitabı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın ve Hz. İsa’nın yaratılışından, insanın topraktan yaratılışının ve ana rahmindeki oluşumunun evrelerinden, doğumdan sonra geçirdiği dönemlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde insanın kulluk bilincini taşımasının gerekliliği, âyet ve hadislerde yaşlılığın nasıl tanımlandığı, yaşlı peygamberler ve onların çocuklarına olan nasihatleri, ebeveyn itaat etmenin gerekliliği, ibadetlerde zorlanan yaşlılara gösterilen kolaylıklar; üçüncü bölümde yaşlanma çeşitleri, dördüncü bölümde ise ölüm ve yaşlılık konuları işlenmiştir. Saffet Sancaklı’nın *Hiz. Peygamber ve Yaşlılar* kitabı muhteva açısından Osman Aldemir’in kitabına göre daha sınırlıdır. *Hiz. Peygamber ve Yaşlılar* kitabında konular bölümlere ayrılmadan maddeler halinde işlenmiş; yaşlılık evresi, yaşlılık nüfusu, modern toplumlarda yaşlılar, âyet ve hadislerde yaşlılara verilen değer ve dini açıdan yaşlılara gösterilen kolaylıklar, yaşlıların beklentileri ve huzurevlerinin gerekliliği konuları açıklanmıştır. Tezimiz ilâhiyat alanındaki bu iki eserden şu açılardan ayrılmaktadır. Birinci bölümde Türkçe yaş, yaşlı, yaşlılık kavramları açıklanmış, Arapçada yaşlıyı ve yaşlılığı ifade eden kelimelerinin geçtiği âyet ve hadisler Arapça sözlüklerden, garibü’l-eserlerden, tefsir kitaplarından ve hadis şerhlerinden istifade edilerek izah edilmiştir. Yaşlılığın özelliklerini ve sınırını tanımlamada yaşlılık bilimlerinden faydalanılmış, BM’nin ve DSÖ’nün yaşlılıkla ilgili görüşleri açıklanmıştır. *Hadisler Bağlamında İslâm Toplumunda Yaşlılık ve Yaşlılar* tez çalışmasında ikinci bölümde sünnette gerekli yerlerde Kur’ân-ı Kerîm’e atıf yapılarak din psikolojisi, din sosyolojisi ve din eğitimi alanında yazılmış olan kitapların yaşlılarla ilgili bölümlerinden de faydalanılarak yaşlılık olgusundan ve yaşlılardan bahsedilmiştir. Hz. Peygamber’in sünnetinin rehberliğinde yaşlılık dönemine nasıl hazırlanılacağından, yaşlıyı bekleyen değişimlerden ve Yüce Allah’ın yaşlı kuluna vermiş olduğu maddi ve manevi ikramlardan, yaşlının zorlandığı ibadetlere gösterilen kolaylıklardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise yaşlıların topluma olan maddi ve manevi faydaları,

toplumun yaşlılara karşı olan maddi ve manevi sorumlulukları, sosyal hayatta yaşlıların sahip olduğu öncelikler izah edilmiştir. İslâm toplumunda yaşlıların konumu açıklanırken yaşlıların toplum için rahmet ve bereket kaynağı olması, Müslüman olmayan yaşlıların da haklarının bulunduğu, gayri müslim yaşlıya savaşta zarar verilmeyeceği, zimmî yaşlıya karşı yönetimin sorumlu olduğu konuları açıklanmıştır. Bu çalışmanın kendisinden sonra yazılacak olan eserlere rehberlikte bulunacağı öngörülmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

İnsanın içinde bulunduğu her dönemin farklı özellikleri ve güzellikleri vardır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinden sonra gelen yaşlılık dönemi hürmetin ve vefanın hak edildiği, Hz. Peygamber'in dualarında ulaşmayı istediği ve beraberinde getirdiği bütün kötü hâllerden Yüce Allah'a sığınıldığı bir zaman dilimidir. Bu araştırmada sünnetin yaşlılık olgusuna ve yaşlıya olan bakış açısının ne olduğunu, yaşlıların topluma faydasının olup olmadığını ve toplumun yaşlılara karşı sorumluluğunun bulunup bulunmadığını araştırmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte Yüce Allah'ın yaşlıları toplum için rahmet ve bereket vesilesi kılıp kılmadığı, ibadetlerini yapmakta zorlanan yaşlıların ibadetlerinde kolaylıkların olup olmadığı, sosyal hayatta yaşlılara verilen önceliklerin bulunup bulunmadığı, savaşta ve barışta gayri müslim yaşlılara karşı nasıl davranılacağı konularını araştırmak amaçlanmıştır.

Araştırmanın temel hedefi Hz. Peygamber'in sünneti ekseninde yaşlılık döneminin herkese nasip olmayan, hürmet görülen değerli bir dönem olduğunu, salih ameller işleyerek kıymetinin bilinmesi gerektiğini, yaşlılara ve yaşlıları olan topluma Yüce Allah'ın rahmetiyle muamele edeceğini açıklamaktır. Bununla beraber toplumsal kimliği gelecek nesillere aktararak köprü görevi gören, bilgi ve tecrübeleri ile yaşadıkları toplumlara rehberlik eden yaşlıların korunup gözetileceğini, ikram görmede, imâmette, selam verilmede, söze başlamada, varisin olmadığı yerde miras almada ve mecliste yer gösterilmede öncelikleri bulunduğunu ortaya koymaktır. Aynı zamanda ibadet yapmakta zorlanan yaşlıların güçlerinin yetmediği amellerde kolaylıklara sahip olduğunu, müslüman olmayan eli silah tutmayan yaşlıların savaşta öldürülmeyeceğini, İslâm toplumunda yaşayan yaşlı zimmîlerin yöneticiler tarafından korunup gözetileceğini açıklamaktır.

Tez konusu hazırlanırken ilk önce literatür taraması yapılmıştır. Yaş, yaşlı ve yaşlılık kelimeleri sözlüklerden, garîbü'l-hadîs kitaplarından araştırılmıştır. Hz. Peygamber'in yaşlılık dönemi ve yaşlılarla ilgili hadisleri, sahâbelerin sosyal hayatta yaşlılarla nasıl bir ilişki içerisinde olduğu incelenmiştir. Yaşlılık döneminden ve yaşlılardan bahseden âyetlere atıfta bulunularak meâlleri verilmiş, tefsir kitaplarından açıklamaları yapılmıştır. Yaşlılık dönemi fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik açılardan değişimleri beraberinde getirdiği için psikoloji, sosyoloji ve eğitim bilimlerinde ve bu bilimlerin alt dallarında araştırmalar yapılmış, yaşlılık bilimi olan geriatri ve gerontoloji bilimlerinden istifade edilmiştir. BM'nin ve DSÖ'nün yaşlılıkla ilgili verileri incelenmiştir. Konuyla ilgili kitaplar, makaleler ve ansiklopedi maddeleri okunmuştur.

1.3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Ülkemizde Hz. Peygamber'in sünneti dikkate alınarak İslâm dininin yaşlılık olgusunu ve yaşlılara karşı yaklaşımını ele alan, toplumun yaşlılarla nasıl bir ilişki içinde olması gerektiğini, yaşlıların haklarını, önceliklerini ve ibadetlerdeki durumlarını anlatan, Hadis anabiliminde yapılmış bir tez çalışması bulunmamaktadır. Sadece İslâm hukuku alanında yaşlı bakımı üzerine hazırlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır.³

Hadisler Bağlamında İslâm Toplumunda Yaşlılık ve Yaşlılar isimli tez çalışması hazırlanırken öncelikle İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'deki yaşlılık kavramının ve yaşlı kelimesinin geçtiği âyetler bulunmuştur. Âyetlerin Türkçe meâlini verirken Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından yayınlanmış olan Halil Altuntaş ile Muzaffer Şahin'in çevirisinden istifade edilmiştir. Âyetlerin tefsirlerini yaparken Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* eserinin Arapça nüshasından, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Neseî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* ve Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) *Safvetü't-tefâsîr* eserlerinden istifade edilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinin orijinal nüshasından ve Neseî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâ'ik* üzerine yazılmış önemli

³ Nazan Atalay Algan, *İslâm Hukukunda Yaşlı Bakımı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

şerhlerden biri olan Zeylaî'nin (ö. 762/1360) *Tebyînu'l- hakâik şerhu kenzu'd-dekâik ve hâşiyetu's-Şelebî* eserinden faydalanılmıştır.

Hiz. Peygamber'in yaşlılıktan ve yaşlılardan bahsettiği hadisleri bulmak konusunda öncelikle *Kütüb-i Sitte* eserlerine başvurulmuştur. *Kütüb-i Sitte* şerhleri olan İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî*, Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kârî*, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi sahih-i Müslim*, Mübârekpûrî'nin (1865-1935) *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi câmi'î't-Tirmizî*, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ârizatü'l-ahvezî şerh-u sahih-i't-Tirmizî* ve Sindî'nin (ö. 1138/1726) *Kifâyetü'l-hâce fî şerhi İbn Mâce* eserlerinin Arapça nüshalarından istifade edilmiştir. Ahmed Davudoğlu'nun *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Adevî'nin *Fethu'l-bârî Sahîh-i Buhârî Şerhi*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, Dârimî'nin (ö. 255/ 869) *es-Sünen*, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta '*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el- Müsned*, Vellevî'nin (ö. 1945-2020) *Zahîretü'l- 'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ* ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü's-sagîr* eserleri gerekli görüldüğünde başvuru olan diğere hadis kaynaklarıdır.

Hadislerde ve âyetlerde geçmekte olan yaşlı ve yaşlılıkla ilgili kelimelerin anlamları Arapça sözlüklerde ve hadislerde geçen nâdir kelimelerin anlamlarının verildiği garîbü'l-hadis eserlerinde araştırılmıştır. Arapça sözlük olarak Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-luga*, Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-lüga*, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü mekâyisi'l-luga* ve İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-'Arab* eserleri ile Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbü'l-hadis*, Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Garîbü'l-hadis* ve İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser* eserlerinin Arapça nüshalarından faydalanılmıştır. İsfahânî'nin (ö. V./XI. Yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* eseri de kaynak eserler arasındadır.

Yaşlılık olgusunu ve yaşlıları tanımlayan Türkçe kelimeler *Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nden* faydalanılarak açıklanmıştır Yaşlıların ibadetlerdeki durumları ile ilgili konularda *Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali* ile *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* adlı eserlerden faydalanılmıştır. Din, sosyoloji, psikoloji ve eğitim alanlarında ve alt dallarında, yaşlıların demografik yapısı hakkında kitaplar ve makaleler okunarak yaşlıların toplumdaki önemi, hakları ve ayrıcalıkları ile ilgili bilgiler edinilmiştir. Yaşlılık ve yaşlılarla ilgili bilgiye ulaşmada gerekli görüldüğünde *Türkiye Diyanet Vakfı*

İslam Ansiklopedisi (DİA) maddelerine başvurulmuş aynı şekilde Arapçadan dilimize geçen kelimelerin yazılışında da *DİA* dikkate alınmıştır.

Hadisler sıhhat açısından sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Tez çalışmasında dipnotta hadislerin hükümlerine yer verilmiştir. Tirmizî hadisin sıhhati hakkında görüş belirtmişse Tirmizî'nin görüşü, Tirmizî'nin görüş belirtmediği hadislerde ise muasır hadisçilerden olan el-Elbânî'nin veya Şuayb Arnaûd'un görüşleri yazılmıştır.

2. YAŞ, YAŞLI VE YAŞLILIK KAVRAMLARI

Uzun ömürlü olan herkesin göreceği doğal bir süreç olan yaşlılık beraberinde getirdiği sıkıntılar ile insanı bedensel ve ruhsal açıdan yıpratmakta, toplumsal rollerini değiştirmekte ve kişiyi korunup gözetilmeye muhtaç hâle getirmektedir. Maddi ve manevi açılardan toplumu imar eden, bilgi ve tecrübeleriyle topluma yön veren ve toplumsal kimliği gelecek nesillere aktaran yaşlıların İslâm toplumunda olan konumunu anlatmaya geçmeden önce yaş, yaşlı ve yaşlılık kavramları Türkçe ve Arapça dillerinde açıklanmıştır. Hadis ve âyetlerde geçen yaş, yaşlı ve yaşlılık kavramlarının açıklanmasında lügatlardan, garîbül-l-hadîs eserlerinden ve tefsirlerden faydalanılmıştır. Yaşlılık olgusunun özelliklerini ve başlangıç zamanını tespit etmekte geriatri ve gerontolojiden, BM'nin ve DSÖ'nün bilgi ve verilerinden istifade edilmiştir.

2.1. Sözlükte Yaş, Yaşlı ve Yaşlılık Kavramları

Türk Dil Kurumu (TDK) yaş kelimesinin “Doğuştan veya kuruluştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman, sin. Hayatın çeşitli evrelerinden her biri, çağ. Bir kurum, bir kuruluş, düzen vb. nin kurulduğundan bu yana geçen zaman.”⁴ anlamlarına geldiğini açıklamaktadır. Yaş kelimesini açıklarken kronolojik yaş ile biyolojik yaşı ne olduğunun bilinmesi faydalı olacaktır. Biyolojik yaş bedenin canlılığını yitirdiği, temel işlevlerini yerine getirme kapasitesinin azaldığı,⁵ saç beyazlaması, deri kırışması, boy kısalması, kas gücünün azalması gibi değişimlerin olduğu zaman dilimidir. Kronolojik yaş ise bireyin doğum tarihi ile başlayan, resmi kural ve işlemlerin uygulanabilmesi için gerekli olan objektif zaman dilimidir.⁶ TDK yaşlı kelimesini yaşı ilerlemiş, kocamış, ihtiyar (kimse),⁷ ak saçlı, kart, koca şeklinde açıklamıştır.⁸ Yaşlılık kelimesi “Yaşlı olma durumu” olarak izah edilmiştir.⁹ Yaş kelimesinden türeyen yaşlı, yaşlanma ve yaşlılık kelimelerinin bazen birbirlerini yerine kullanıldığı görülmektedir hâlbuki bunların arasında ince bir fark vardır. Yaşlı kelimesi insanı tasvir etmektedir. Yaşlanma fiziksel, ruhsal, sosyal veya ekonomik açılardan meydana gelen değişimlerin oluştuğu

⁴ Şükrü Haluk Akalın vd., “Yaş”, Türkçe Sözlük (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), 2142.

⁵ Mustafa Öksüzokyar vd., “Biyolojik Yaşlanma Nedenleri ve Etkileri”, *Mehmet Akif Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2016), 35.

⁶ Selin Umutlu vd., “Türkiye’de Yaşlı Nüfus ve Sosyal Politika Uygulamaları”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 11/1 (2019), 31.

⁷ Akalın vd., “Yaşlı”, 2144.

⁸ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Yaşlı” (Erişim 5 Aralık 2023).

⁹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Yaşlılık” (Erişim 5 Aralık 2023).

süreçtir. Yaşlılık ise yaşlanma sürecinin sonucunda ortaya çıkan dönemdir.¹⁰ Bu başlığın altında yaşlı kelimesinin Türkçe ve Arapça dillerindeki karşılıklarını yer verilecektir. Arapça yaşlı kavramını açıklarken lügatlardan, garîbü'l-hadîs eserlerinden ve tefsirlerden faydalanılmıştır

2.1.1. Türk Dilinde Yaşlı Anlamında Kullanılan Kelimeler

Yaşlı ve yaşlılık kavramları toplumların kültürlerinde kendilerine özgü kelime ve tabirlerle ifade edilmektedir. Türklerin yaşlılara hürmet gösteren bir millet olması sebebiyle Türkçe’de yaşlılar aksakal, bir bilen, pîr gibi sıfatlarla anılmıştır. Yaş ve yaşlılık kavramları Türkçenin en eski yazılı belgeleri olan Orhun Abideleri’nden itibaren Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Kırgız, Tatar, Osmanlı ve Türkiye Türkçesi gibi Türkçenin birçok lehçesinde çok çeşitli kelimelerle ifade edilmiştir. Eski Türkçe döneminden (7.-13.yy arası) günümüze gelinceye kadar avıçka, acûze, ihtiyar, karı, kart, koca, kırılgıl, kurtga, pîr, ulu ve yaşlı kelimeleri yaşı ilerlemiş kimseyi ifade etmekte kullanılmışlardır. Avıçka yaşlı demektir. Kurtga ve acûze kelimeleri sadece yaşlı kadınlar için kullanılmıştır. Kırılgıl kelimesi saçın, sakalın ve bıyığın ağarmasını ifade ettiği için yaşlılığa işaret etmektedir. Ulu kelimesinin ise büyük, ileri gelen anlamı daha öndedir.¹¹ Eski Anadolu Türkçesi (13.-15.yy arası) metinlerinde yaşlılıkla ilgili ilk kez kullanılan kelimelerden bir tanesi Arapça kelime olan ve “İki şeyden birini diğerine tercih etmek, seçip ayırmak, üstün tutmak”¹² anlamlarına gelen ihtiyar kelimesidir. İhtiyar kelimesi zaman içinde sözlük anlamını kaybetmiş, yaşlı kişiyi ifade eden bir kelime olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerde yaşlı kavramını ifade etmek için koca, karı, pîr, ihtiyar, acûz kelimelerinin kullanıldığı, yaşlılık olgusunu ifade etmek içinse kocalık, kocalmak, koca olmak, pîrlik kelimelerinin tercih edildiği görülmektedir. Ahmet Vefik Paşa ihtiyar ile pîr kelimelerinin Türkiye Türkçesinin yakın zamanlarından itibaren “müsin, ihtiyar kadın, sal-horde, acûz” gibi anlamlar içerdiğini söylemiştir. Bunların yanı sıra karı kelimesinin “ihtiyar”, koca kelimesinin “büyük, ihtiyar”, kart kelimesinin “kocamış gibi, geçkin”, kartoloz kelimesinin “geçkin” , acûze kelimesinin “ihtiyar kadın” anlamlarında kullanıldığını

¹⁰ Abdurrahman Akbolat, “Yaşlılarda Yaşam Kalitesi - Dindarlık İlişkisi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2021), 203.

¹¹ Arzu Çabuk Çiftioğlu, “Tarihî Şivelerde ve Türkiye Türkçesinde Yaşlılık İfade Eden Kelimeler”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/21 (2012), 539-560.

¹² H. Yunus Apaydın, “İhtiyar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/575-576.

ifade etmiştir.¹³ Argo olarak kullanılan moruk kelimesi Ermenicedir ve gençlere göre yaşlı olan anne babayı ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁴

2.1.2. Arap Dilinde Yaşlı Anlamında Kullanılan Kelimeler

Arap dilinde kişinin yaş alarak büyüdüğünü ifade etmek için müsinn (مسن) kelimesi kullanılmaktadır ve esenne'r-racülü (اسن الرجل) kelimesi ile eş anlamlıdır. Yaşlı kelimesini ifade etmek için şeybe (شيبة), şeyh (شيخ), herem (هرم), kiber (كبر), acûz (عجوز), erzelü'l-'umr (ارذل العمر), vehene'l-'azm (وهن العزم), za'f (ضعف) ve kehl (كهل) kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu başlık altında zikredilen kelimelerin açıklaması yapılacaktır.

2.1.2.1. Şeybe (شيبة)

Sözlükte şeybe (شيبة) kelimesi saçların kırışması, saçın az ya da çok bir kısmının beyazlaması anlamındadır ve saçların griye benzemesi sebebiyle grileşmiş saç anlamında el-meşîbü (المشيب) kelimesine benzemektedir. Erkeğin saçının beyazlaması eşyebü (أشيب) kelimesi ile kadının saçının beyazlaması şamtâa (شمطاء) kelimesi ile ifade edilmektedir.¹⁵

“Allah sizi güçsüz yaratan sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren sonra gücün ardından güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir.”¹⁶ âyetinde insan bedeninde meydana gelen engellenemeyen değişimlerin her şeyden üstün olan egemen bir iradenin varlığına işaret ettiği anlatılmak istenmiştir. Bu âyette engellenemeyen değişimlerin arasında za'f (ضعف) ve şeybe (شيبة) de bulunmaktadır. eş-Şeybe (الشيبة) kelimesi eş-şeyb (الشيب) kelimesi gibi mastardır¹⁷ ve tefsirlerde ihtiyarlık¹⁸ ve saçların beyazlaması¹⁹ şeklinde açıklanmıştır.

¹³ Cin, “Eski Türkçeden Günümüze”, 179.

¹⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Moruk” (Erişim 11 Mayıs 2023).

¹⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdır, 414), “şyb”, 1/512.

¹⁶ er-Rûm 30/54.

¹⁷ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi 'li- ahkâmi'l- Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2002), 13/505.

¹⁸ Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), er-Rûm 30/54; Fahrreddin er- Râzî, *Tefsîr-i kebîr mefâtihu'l-gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 18/135; Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 13/505; Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011), 4/229; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, çev. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 4/500.

¹⁹ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir “*Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*”, thk. Abdullah b.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Zekerîyyâ'nın kendisinden sonra akrabalarının toplumda liderliğe devam edemeyecekleri ve Yüce Allah'ın dinini tebliğde geri planda kalabilecekleri endişesini taşıyarak Yüce Allah'a dua ettiği buyurulmaktadır: “*O şöyle demişti: ‘Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi, saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.’*”²⁰ Bu âyette geçen şeybe kelimesi başın bembeyaz alev alması,²¹ kuru otların üstünde ateşin yayıldığı gibi aklığın başta yayılması,²² beyaz saçların siyaha karışması,²³ başın yaşlılık aleviyle²⁴ ve ak saçlarla tutuşması²⁵ anlamlarındadır. Saçın beyaz ve parlak oluşu ateşin alevine, saçtaki beyazlığın yayılıp dağılması ise ateşin tutuşmasına benzetilmiştir. Bu âyette beyaz saçların kapladığı başın adeta tutuşmuş gibi durduğu mübalağası yapılarak²⁶ ben yaşlandım ve zayıfladım,²⁷ denilmek istenmiştir.

Yüce Allah el-Müzzemmil 73/17. âyette kıyamet ve azab gününü inkâr eden kâfirlere hitaben “*Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?*” buyurmuştur. Âyette kıyamet gününün dehşeti tasvir edilmiş,²⁸ kıyamet gününün dehşetinin çocukları yaşlandırdığı,²⁹ çocukların saçlarını³⁰ ve alınlarını ağarttığı³¹ açıklanmıştır. Kıyamet gününde küçük çocuk olmamasına rağmen böyle bir ifadenin kullanılması kıyamet gününün dehşetine işaret etmektedir şöyle ki kıyamet gününde küçük çocuk bulunsaydı, o günün dehşetinden dolayı saçları beyazlardı denilmiştir.³² Kıyamet günü oldukça uzun olacaktır veya azabın korkunçluğu savunma mekanizmasının zayıflatarak çocuğun yaşlanmasını çabuklaştıracaktır ve bundan dolayı çocuklar ihtiyar olacaktır, izahı da vardır.³³

Abdül-Muhsin et-Türkî (Kahire: Hecer, 1422/2001), 18/525; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 12/6386. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, 2001), 4/281.

²⁰ Meryem 19/4.

²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/430.

²² Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/467.

²³ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 11/15.

²⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5116.

²⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 15/454; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/278.

²⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/277; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/342-343.

²⁷ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 11/156.

²⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 14/8171.

²⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/375; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/303.

³⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 7/91.

³¹ Neseî, Ebû'l-Berekât, *Medârikü't-tenzîl* çev. Şerafettin Şenaslan - Ömer Faruk Haznedaroğlu (İstanbul: Ravza Yayınları, 2003), 10/441.

³² Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 18/144.

³³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/375.

2.1.2.2. Şeyh (شيخ)

Yaşı ilerlemiş, kendisinde yaşlanma belirtileri görülen, saç sakalı beyazladığı için yaşı belli olan kişi şeyh (شيخ) kelimesi ile tanımlanma, elli veya elli bir yaştan ölünceye kadar yaşayan ya da elli ile seksen yaş arasında olan kişiye işaret etmektedir. Şeyh kehl (كهل) olgunluk dönemini geçiren ancak herem (هرم) yani ihtiyarlıktan önceki döneme girmeyen kişiyi ifade etmektedir.³⁴ Kadın için şeyha (شيخة) kelimesi kullanılmıştır. Şuyûh (شيوخ), eşyâh (اشياخ), meşâyih (مشايخ), şeyhân (شيخان) kelimeleri şeyh kelimelerinin çoğullarındandır.³⁵ Şeyhûha (شيخوخة) yaşlılık demektir.³⁶ Yaşlılığı sebebiyle gücünü yitirmiş kişiye şeyh-i fâni denilmektedir.³⁷ Şeyh-i fâninin çocuk sahibi olma gücü yoktur, savaşta öldürülmesi caiz değildir, akıllı ve şuur sahibi olması ya da olmaması da önemli değildir.³⁸ Şeyh kelimesinin kullanım alanı oldukça geniştir. Bilgisi ve tecrübesi fazla olan, ilim ve tecrübe sahibi yaşlı kişilere hitap etmek için şeyh kelimesi tercih edilmektedir.³⁹ Bir toplumun büyüğüne, kabilenin reisine, tarikatta derviş yetiştirmeye icazeti olan kimseye de şeyh denilmektedir.⁴⁰ Yine şeyh kelimesi çeşitli ilim dallarında otorite kabul edilen âlimleri ifade etmek için de kullanılmaktadır: Şeyhü'l-müfessirîn, şeyhü'l-muhaddisîn, şeyhü'l-kurrâ, şeyhü'l-etubbâ gibi.⁴¹ Şeyhülislâm kelimesi İslâm âleminde X. yüzyılda önde gelen ulemâ ve sûfilere verilen bir şeref unvanıyken daha sonra “âlimlerin en kıdemlisi, reisi” anlamında kullanılmış, XV. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nde dini bir kurumun adı olmuş,⁴² kabinede sadrazamdan sonra gelen ve dini konularda fetva veren makamın adı olmuştur.⁴³

Şeyh kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde geçmektedir.⁴⁴ Üç yerde peygamberlerin sıfatı olarak bir yerde ise kâfirlerin Allah'a iman etmesi için Allah'ın varlığına delil olarak kullanılmıştır. Yûsuf 12/78. âyetinde Yüce Allah “Onlar Yûsuf'a: Ey güçlü vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizden birini alıkoy. Şüphesiz biz senin

³⁴ Develioğlu, “şeyh-i fâni”, 1161.

³⁵ el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcû'l-lüga ve sıhâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Darü'l-ilm li'l-melayin, 1407/1987), “şyh”, 1/425.

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi 'li -ahkâmi 'l-Kur'ân*, 15/289.

³⁷ Develioğlu, “şeyh-i fâni”, 1161.

³⁸ Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), “şeyh-i fâni”, 135.

³⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi 'l-Kur'ân*, “şyh”, 569; Mehmet Kanar, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2009), “şyh”, 1161.

⁴⁰ Akalın vd., “şeyh”, 1862.

⁴¹ Casım Avcı, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/49.

⁴² Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91-96.

⁴³ Akalın vd., “Şeyhülislam”, 1862.

⁴⁴ Hûd 11/72, Yûsuf 12/78, el-Kasas 28/23, el-Mü'min 40/67.

iyilik edenlerden olduğunu görüyoruz.” buyurmuştur. Bu âyette geçen şeyhan kebîran (شَيْخًا كَبِيرًا) ifadesi ile Hz. Yusuf’un babası Hz. Ya‘kûb’un büyük bir ihtiyar baba olduğu söylenmiştir. Buradaki büyüklük Hz. Ya‘kûb’un yaşça büyük olmasıdır.⁴⁵ Tefsirlerde şeyhan kebîran ifadesi ile Hz. Ya‘kûb’un yaşça büyük olmasının değil, kadir kıymetinin büyük olmasının kastedildiği;⁴⁶ Hz. Ya‘kûb’un kadir kıymetinin büyük olmasının yanı sıra dindarlık bakımından da önde olduğunun açıklandığı mevcuttur.⁴⁷

Hz. İbrâhim ve eşi Sâre’nin çocukları olmamıştı. Meleklerin oldukça yaşlanmış olan Hz. İbrâhim’e çocuğunun olacağını müjdelemesi üzerine eşi Sâre’nin verdiği tepki Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmaktadır: “*Karısı: ‘Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu şaşılacak bir şey!’ dedi.*”⁴⁸ Âyette geçen şeyh kelimesi pîr⁴⁹, ihtiyar⁵⁰ anlamlarındadır. Kitâb-ı Mukaddes’e göre Hz. İbrâhim’in çocuğu olacağı müjdesini aldığında yüz yaşında, eşi Sâre’nin ise doksan yaşında olduğu bilgisi mevcuttur.⁵¹ Kurtubî’nin *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur’ân* tefsirinde ise Hz. İbrâhim’in yüz ya da yüz yirmi yaşında bulunduğu veya eşi Sâre’den bir yaş büyük olduğu bilgisi mevcuttur. Sâre’nin “*Ve kocam da bir ihtiyar iken*” sözleri ile Hz. İbrâhim’in kendisine yaklaşmadığını ima ettiği de söylenmiştir.⁵²

Peygamber olmadan önce Mısır’da yaşayan Hz. Mûsâ biri İsrâiloğulları’ndan diğeri ise Kıptî olan iki kişinin kavgasını ayırmaya çalışırken istemeden Kıptî’nin ölmesine sebebiyet vermiş, Firavun tarafından hakkında yakalanma emri çıkarıldığını öğrenince de şehri terk ederek Medyen’e gitmişti. “*Medyen suyuna varınca suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü. Mûsa onlara ‘(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız nedir?’ dedi. Onlar: ‘Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır’ dediler.*”⁵³ âyetinde Hz. Mûsâ ile konuşmaları aktarılan kızlar Hz. Şuayb’ın kızlarıdır. Hz. Şuayb’ın kızlarının

⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu‘l-gayb*, 13/306; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 8/4122; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/102; Sabûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, 4/500.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur’ân*, 9/361.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu‘l-gayb*, 13/306.

⁴⁸ Hûd 11/72.

⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/28.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu‘l-gayb*, 13/73; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur’ân*, 9/109; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 8/3964.

⁵¹ Hûd 11/72.

⁵² Taberî, *Câmi‘u‘l-beyân*, 12/485; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur’ân*, 9/109.

⁵³ el-Kasas 28/23.

babalarını tasvir etmek için kullandıkları şeyhun kebîrun (شيخ كبير) ifadesi çok yaşlı ihtiyar,⁵⁴ yaşlılıktan dolayı güçsüz olan,⁵⁵ büyük bir pîr⁵⁶ anlamlarına gelmektedir.

Yüce Allah'ın kendi varlığını ispat eden deliller sunduğu için el-Mü'min 40/67. âyet şöyledir: “O sizi (önce) topraktan sonra az bir sudan (meniden) sonra alakadan⁵⁷ yaratan sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran sonra sizi olgunluk çağına ulaşmanız sonra da ihtiyarlamanız için yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar.” Âyette geçen şuyûhan (شُيُوحًا) kelimesi ihtiyar olmak anlamında⁵⁸ olduğundan burada yaşlılık kastedilmiştir⁵⁹ ve âyet “Sonra yaşlılık çağına ulaşmanız için fırsat verdi.” şeklinde tercüme edilmiştir.⁶⁰ Âyette geçen şuyûhan kelimesi şeyh kelimesinin çoğuludur ve ihtiyarlar anlamındadır. Şeyh kelimesi ise kırk yaşını geçen kişiler için kullanılmaktadır.⁶¹ el-Mü'min 40/67. âyetinde insan ömrü üç evreye ayrılmıştır. Bu evreler ise büyüyerek gelişilen çocukluk çağı, zayıflık sayılabilecek hiçbir şeyin bulunmadığı olgunluk çağı ve âcizliklerin ortaya çıkarak gerilemeye başlanıldığı ihtiyarlık çağıdır.⁶² Ancak bu üç evreyi herkes yaşayamamaktadır çünkü bazıları doğmadan ana rahminden düşmekte, bazıları küçükken, gençken veya olgunluk çağına iken vefât ettirilmektedir.⁶³

2.1.2.3. Herem (هرم)

Herem yaşın ilerlemesi, yaşlanmak anlamlarına gelmektedir⁶⁴ ve yaşlılığın en üst derecesini ifade etmektedir. Erkek için herim (هرم) müfred, herimîn (هرمين) ve hermâ (هرمی) çoğuldur. Kadın için herime (هرمة) müfred, herimât (هرمات) ve hermâ (هرمی) ise çoğuldur. Hz. Peygamber'in “Allah'ın şifasını vermediği bir hastalık yoktur ancak yaşlılık dışında.” buyurduğu hadisinde iyileşilmesi mümkün olmayan bir hastalığa

⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi 'l-Kur'an*, 13/283; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 8/3964, 11/6202.

⁵⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 4/401.

⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/199.

⁵⁷ Alaka erkeğin spermiyle döllenmiş yumurtadan bir hafta içinde oluşan hücre topluluğunun rahim duvarına asılıp gömülmüş şeklidir.

⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi 'l-Kur'an* 15/289; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/544.

⁵⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 20/359.

⁶⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 5/372.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi 'l-Kur'an*, 15/289-290.

⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/325.

⁶³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 13/7014.

⁶⁴ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Beyrût: Dârü'l-fikr, 1399/1979), “hrm”, 5/154, 6/4.

benzetilen, şifasının ölüm olduğu söylenen şey yaşlılıktır.⁶⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de herim veya herem kelimesi geçmemesinin nedeni ile ilgili şu bilgiyi aktarmak yerinde olacaktır:

*“Herim veya herem kelimeleri Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Bunun sebebi dilsel açıdan h-r-m kökünden türeyen kelimelerin acizyet, güçsüzlük, zayıflık ve iktidarsızlık gibi olumsuz manalar ihtiva etmesidir. İş göremeyecek kadar yaşlanmış insanlara saygınlık mertebesi olan tecrübeli, güngörmüş bilge anlamına da gelen şeyh diye hitap edilmiştir.”*⁶⁶

Hadislerde ise herem kelimesine rastlanılmaktadır. Tâbiînden Mutarrif b. Abdillâh b. eş-Şihhîr'in (ö. 95/713-14) Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hadis şöyledir

"مَثَلُ ابْنِ آدَمَ وَإِلَى جَنْبِهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ مَنِيَّةً إِنْ أَخْطَأَتْهُ الْمَنَآيَا وَقَعَ فِي الْهَرَمِ." "Âdemoğlunun çevresini doksan dokuz ölüm tehlikesi kuşatmıştır. Bu tehlikeleri atlattıysa bile yaşlılık tehlikesiyle karşı karşıya kalır ve neticede ölür gider."⁶⁷

Hadiste geçen herem kelimesi yaşlılık anlamındadır. Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) rivâyet edilmekte olan bir diğer hadiste yine herem kelimesi geçmektedir. Hz. Peygamber'in yanına gelerek kıyametin ne zaman kopacağını soran kişiye Muğire b. Şu'be'nin (ö. 50/670) Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ile yaşıt olan çocuğunu gösteren Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"إِنْ يُؤَخَّرُ هَذَا، فَلَنْ يُدْرِكَهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ." "Şayet bu çocuk yaşarsa ihtiyarlamadan kıyamet gelip çatacaktır."⁶⁸

Müslim (ö. 261/875) hadiste geçen "Yaşarsa ihtiyarlamadan kıyamet gelip çatacaktır." buyruğunda özellikle o çocuğun kastedildiğini ve o çocuk yaşlanmadan önce kıyametin kopabileceği anlamının olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra herkes için geçerli olan "Sizin ölümünüz kıyametinizdir." anlamının bulunduğunu da ifade etmektedir. Buhârî (ö. 256/870) "Yaşarsa ihtiyarlamadan kıyamet gelip çatacaktır." hadisine "Sizin ölümünüz kıyametinizdir." anlamını vermekle beraber yaşlandığında kıyamet saatinin

⁶⁵ İbn Manzûr, "hrm", 12/607. Hadisin metni şöyledir: "إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلَّا وَضَعَ لَهُ دَوَاءً إِلَّا الْهَرَمَ."

⁶⁶ Atalay Algan, *İslâm Hukukunda Yaşlı Bakımı*, 30.

⁶⁷ Tirmizî, "es-Sıfat'ül-kıyame ve'r-rekâik ve'l-vera'", 4 (No. 2456). Tirmizî bu hadisin hasen garip olduğunu söylemiştir.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2001), 20/303 (No. 12993); 21/86 (No.13386); Buhârî, Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır (Beyrût: Darü't-tavkı'n-necât, 1422), "Edeb", 95 (No. 6167); Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Riyad: Dâru'l-âlemi'l-kütüb, ts), "el-Fiten ve eşrâdi's-saat", 2952, 2953.

gelmesi ile kıyametin kopmasına çok daha yakın olunacağı için mübalağa yapılmıştır, demektedir.⁶⁹

Hiz. Peygamber'in Yüce Allah'a sığındığı ölüm şekilleri arasında herem geçmektedir. Ebû'l-Yeser'den (ö. 55/675) rivâyet olunduğuna göre Resûlullah (sav) şu yedi kelime ile Allah'a sığınuyordu:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ التَّرَدِّي ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَمِّ ، وَالْعَرَقِ ، وَالْحَرَقِ ، وَالْهَرَمِ ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ يَتَخَبَّطَنِي الشَّيْطَانُ عِنْدَ الْمَوْتِ ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَمُوتَ فِي سَبِيلِكَ مُذْبِرًا ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَمُوتَ لَدِيْعًا ."

"Allah'ım! Yıkıntı altında kalmaktan sana sığınırım, yüksek yerden düşmekten sana sığınırım Suda boğulmaktan, yangından, çok yaşlanmaktan sana sığınırım. Ölüm anında şeytanın beni aldatmasından sana sığınırım, senin yolunda savaşırken düşmandan kaçarken ölmekten sana sığınırım ve zehirli hayvanların sokmasıyla ölmekten sana sığınırım." ⁷⁰

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçen bu hadiste yıkıntı altında kalmak anlamındaki "hedem" kelimesinin tahrife uğradığını aslının ise herem olduğu belirtmiştir.denilen evreye 'umr -uzun süre yaşayıp erzelü'l Herem ile kastedilen çok ⁷¹ gelmektedir. İslâm dininde müminlere uzun yaşamak için dua etmeleri tavsiye edilmiş, yaşlılıkla beraber gelen fiziksel, ruhsal, sosyal veya ekonomik sıkıntılardan korunmak için Yüce Allah'a sığınılması tavsiye edilmiştir.

2.1.2.4. Kiber (كِبَر)

Sözlükte kiber (كِبَر) yaşlanmak, ihtiyarlamak; kebura (كِبْر) ululuk, yücelik manasına gelmektedir.⁷² Kiber kelimesi müsinn (مسن) kelimesinin eş anlamlıları arasındadır. Biri yaş aldığıında iza kebira (اذا كبر) denilmektedir. İza kebira kelimesi ile esenne'r-raculu (اسن الرجل) aynı anlama gelmektedir.⁷³ Kiber kelimesi insan yaşlandığında söylenilen kebare'r-raculü (adam yaşlandı, yaşlanıyor) tabirinin masdarıdır.⁷⁴ Falan adam büyüktür (فلان كبير) denildiğinde ise onun daha yaşlı olduğu anlaşılmaktadır. ⁷⁵

⁶⁹ Buhârî , "Edeb", 95 (No. 6167); Müslim, "el-Fiten ve eşrâdi's-saat", 2952.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/283 (No. 15524).

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/281 (No. 15523).

⁷² Cevherî, "kbr", 2/801; İbn Manzûr, "kbr", 5/126.

⁷³ el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avd Mur'ib (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2001), "sin", 12/210.

⁷⁴ Râzî, *Meftâihu'l-gayb*, 6/298.

⁷⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), "kbr", 888.

Kur’ân-ı Kerîm’de altı yerde “kiber” kelimesi geçmektedir. Âl-i-İmrân 3/40. ve Meryem 19/8. âyetleri Hz. Zekerîyyâ peygamber hakkındayken, İbrâhim 14/39. ve Hicr 15/54. âyetleri Hz. İbrâhim peygamber ile ilgilidir. el-İsrâ 17/23. âyet anne ve baba yaşlandığında ona nasıl muamele edileceği hakkında, el-Hicr 15/54. âyet ise sadakaları boşa çıkan kişiler hakkındadır. el-Bakara 2/266. âyetinde cennete girmek arzusuyla fakire infâkta bulunan ancak yaptığı iyiliği fakirin başına kakıp onun onurunu kıran ve bu yüzden uyarılan bir kişiden bahsedilmektedir: *“Sizden biri arzu eder mi ki hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinde ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyvenin bulunduğu bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendisine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin! Düşünesiniz diye Allah önünüze açık işaretler koyuyor.”*⁷⁶ Âyette geçen kiber kelimesi ihtiyarlık anlamındadır.⁷⁷

Âl-i-İmrân 3/40. âyette Hz. Zekerîyyâ ile kendisine çocuğu olacağı müjdesini veren melekler arasında geçen diyalog şu şekildedir: *“Zekerîyyâ: ‘Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?’ dedi. Allah: ‘Öyledir ama Allah dilediğini yapar.’ dedi.”* Bu âyette Hz. Zekerîyyâ’yı vasfeden kiber kelimesi ihtiyarlık,⁷⁸ kocamak⁷⁹ anlamlarındadır. Hz. Zekerîyyâ kiber kelimesi ile kendisine yaşlılığın ulaştığını, belini büktüğünü, tamamen etkileyerek gücünü kaybettirdiğini⁸⁰ ve kendisinin çocuğu olmayacak yaşa ulaştığını⁸¹ anlatmak istemiştir. Hz. Zekerîyyâ’nın ve doğum yapmadığını söylediği eşinin yaşları hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Zekerîyyâ’nın yüz yirmi, eşinin doksan sekiz;⁸² Hz. Zekerîyyâ’nın doksan dokuz, karısının da doksan sekiz yaşında olduğu tefsirlerde açıklanmaktadır.⁸³ Meryem 19/8. âyeti de Hz. Zekerîyyâ ile ilgilidir: *“Zekerîyyâ: ‘Rabbim hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken benim nasıl çocuğum olur?’ dedi.”* Burada geçen “kiber” kelimesi kocamış,⁸⁴ ihtiyar,⁸⁵ yaşlı⁸⁶

⁷⁶ el- Bakara 2/266.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 5/502; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/544; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/335; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/153; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 3/1046; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/191; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/311.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/298; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/382; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/342; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/367.

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/195; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 4/242.

⁸⁰ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/266.

⁸¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/381.

⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/298; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/195; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/367.

⁸³ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/382; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 2/266.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5119.

anlamlandırır. Âyette geçen *عَتِيًّا* ifadesinde yaşlılığı vasfeden itiyen (عَتِيًّا) kelimesini Mücâhid (ö. 103/721) kemikleri zayıflamış olarak açıklamıştır. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve başkaları ise burada ileri derecede olan bir yaşlılıktan bahsedilmiştir, demişlerdir.⁸⁷ İtiyyen kelimesi mafsallardaki ve kemiklerdeki kuruluk demektir. Hz. Zekerıyyâ'nın kemikleri yaşlılık sebebiyle adeta kuru bir odun gibi olmuştur.⁸⁸ Hz. Zekerıyyâ yaşlandığı, iliğinin kuruyarak zayıfladığı ve kadınlarla temas kurma gücünün kalmadığı bir zaman dilimindeyken karısı da ömrü boyunca hiç çocuk doğurmamışken çocukları olacağı müjdesini almışlardır. Hz. Zekerıyyâ'nın oğlunun adının Yahyâ olmasını yaşlı bir babanın ve kocamış bir kadının evlâdı olarak hayat bulmuş olmasıyla ilişkilendirenler bulunmaktadır.⁸⁹ Mukâtil (ö. 150/767) Yahyâ isminin Yüce Allah'ın "Hay" isminden türediğini ve yaşlı bir kadının rahmini canlandırıldığını ifade etmektedir.⁹⁰

Kendisine meleklerin çocuğu olacağı müjdesi verilen diğer bir peygamber Hz. İbrâhim'dir. Hz. İbrâhim ileri derecede yaşlanmış ve çocuk sahibi olmaktan ümidini kesmiş haldeyken evlât müjdesini aldığında "*Hamd iyice yaşlanmış iken bana İsmâil'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.*"⁹¹ diyerek rabbine şükretmiştir. Hz. İbrâhim'in şükretmesinin sebebi çok büyük bir nimet ve mucize olan evlât müjdesini almasıdır.⁹² Çünkü yaşlılık doğum konusunda umutsuzluğun başladığı bir dönemdir.⁹³ Bu âyette geçen kiber kelimesi ihtiyarlık,⁹⁴ yaşlılık⁹⁵ anlamlarındadır. Hz. İbrâhim'in baba olduğu yaşla ilgili farklı rivâyetler bulunmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin Hz. İbrâhim doksan dokuz yaşında iken İsmâil'in doğduğu, İshak'ın da Hz. İbrâhim yüz on iki yaşında iken doğduğu görüşüne⁹⁶ Neseî ve Râzî de katılmaktadır. Bununla beraber farklı bir rivâyet daha ekleyerek Hz. İbrâhim altmış dört yaşındayken İsmâil'in, doksan yaşında iken de oğlu İshak'ın doğduğu

⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/430.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/290; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/151; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/512; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/464.

⁸⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5119.

⁸⁸ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/512.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/165-167.

⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 4/190.

⁹¹ İbrâhim 14/39.

⁹² Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/118.

⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/29; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/96.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/25; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/118; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/96; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 3/1046; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/205; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/254.

⁹⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/96.

⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmit'tefsîr*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 3/341.

görüşünü de söylemektedirler.⁹⁷ Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713 [?]) Hz. İbrâhim'in ancak yüz yirmi yedi yaşından sonra çocuğu olmuştur, dediği rivâyet edilmiştir.⁹⁸ Yine Hz. İbrâhim ile alakalı olan Hicr Sûresi 15/54. âyetinde meleklerden çocuğu olacağı müjdesi alan Hz. İbrâhim'in "*İbrâhim: 'Bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?' dedi.*" şeklinde hayretini ifade ederken kullandığı kiber kelimesi ihtiyarlık ve kocamak anlamlarındadır.⁹⁹ Hz. İbrâhim'in Yüce Allah'ın her şeye gücü yettiğini bildiği halde böyle bir ifadede bulunması tefsirlerde çok yaşlandığı bir zamanda aklın almadığı bir şeyle müjdelenmesine şaşırması ile açıklanmaktadır.¹⁰⁰ İnsanın herhangi bir şeye aşırı istek duyup sonraki bir vakitte istediği şey gerçekleşince aşırı sevinçten dolayı veya bu müjdeyi tekrar tekrar duymak için sorması sebebiyle böyle bir tepki vermiştir,¹⁰¹ diyenler de bulunmaktadır.

Yüce Allah evlâdın anne babasına karşı şefkatle muamele etmesini ve onların ihtiyaçlarını karşılamasını emretmiştir: "*Rabb kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara 'Öf!' bile deme; onları azarlama onlara tatlı ve güzel söyle.*"¹⁰² Bu âyette anne babanın özellikle yaşlılık çağına dikkat çekilerek yaşlılık, ihtiyarlık¹⁰³ anlamlarına gelen kiber kelimesi kullanılmıştır. Âyette evlâdın yardıma muhtaç hâle gelen anne babasının necasetlerini gördüğü halde dahi tiksinerik "öf" dahi demeyeceği, nankörlük etmeyeceği ikazında bulunulmuştur.¹⁰⁴ Çocukluk ve yaşlılık acziyet içermesi açısından birbirine benzerken, âcizlik süresinin uzunluğu açısından birbirinden ayrılmaktadır. Çocukluk dönemindeki âcizlik süresi ile yaşlılık dönemindeki âcizlik süresi aynı değildir. Çünkü çocuk büyüyerek olgunlaşmakta ve güç kuvvet sahibi olmaktadır, yaşlılar ise her geçen gün biraz daha güçten düşmektedir ve bu durum da Yüce Allah'ın takdir etmiş olduğu ölüm saatine kadar devam etmektedir.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/29; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/96.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/29.

⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/83; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 3/374; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/116; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/144; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 9/4400; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/276.

¹⁰⁰ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/145.

¹⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/117.

¹⁰² el-İsrâ 17/23.

¹⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/545; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 10/362; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/321.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 10/368-371.

Hız. Peygamber'in الكبر مِنْ سُوءِ الْكِبَرِ "Yaşlılığın kötülüğünden sana sığınırım." duasında (الكبر) kelimesindeki "ب" harfinin cezmlı ya da fethalı okunması şeklinde iki rivâyet bulunmakta ve göre duanın anlamı değişmektedir. الْكِبَر kelimesindeki gibi "ب" harfinin cezmlı okunması durumunda kibir anlamına gelmekte ve "Kibirin kötülüğünden sana sığınırım." şeklinde dua edilmektedir. الْكِبَر kelimesinde olduğu gibi "ب" harfinin üstünlü olarak kiber şeklinde okunması durumunda ise herem ve bunama anlamına gelmekte "Yaşlılığın kötülüğünden sana sığınırım." diye dua edilmektedir.¹⁰⁵

2.1.2.5. Acûz (عجوز)

Acûz (عجوز) kudret kelimesinin zıddıdır ve güç yetirememek demektir. Yaşlı kadına birçok konuda âciz olduğu için acûz denilmektedir.¹⁰⁶ Acîze (عجيزة) kelimesi ise özellikle kadınlar için kullanılmaktadır. Acuz (عُجُز) yaşça ilerlemiş kadın demek olan acûz (عُجُوز) ve acûze (عُجُوزَة) kelimelerinin çoğul halidir.¹⁰⁷ Arap kültüründe erkeğin karısı genç olsa bile kocasının acûzu denilmektedir; kadının kocası genç olsa dahi karısının şeyhi denilmektedir.¹⁰⁸ Arapçada sadece kadınları ifade etmek için kullanılan bir diğer tabir de tekili el-kâid (القاعد) olan Kur'an-ı Kerim'de çoğul olarak geçmiş bulunan el-kavâid (القَوَائِد) kelimesidir.¹⁰⁹ el-Kavâid kelimesi ile evlenme arzusu kalmamış ve çocuk doğurmaktan kesilmiş kadınlar kastedilmektedir.¹¹⁰ el-Kavâid kelimesi hayızlı kadın manasına gelen hâiz (حائض) ve dâmis (طامث) kelimeleri gibi kadınlara has bir kelime olduğu için sonunda müenneslik te'si almamaktadır.¹¹¹ Kadının oturma fiili yaptığı kastedilecekse el-kâid kelimesi sonuna müenneslik te'si alarak el-kâide (القاعدة) olmaktadır.¹¹² el-Kavâid kelimesinin geçtiği Nûr Sûresi 24/60. âyet şu şekildedir: "Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine de sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." Tefsirlere bakıldığında el-kavâid kelimesi ile hayızdan ve

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, *en-Nihâye fî garîbî'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrût: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1399/1979), "hrm", 4/143.

¹⁰⁶ İsfahânî, "acz", 674-675.

¹⁰⁷ Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm b. el-Herevî, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdülmuîd (Haydarâbâd: Dâiretü'l-meârifî'l-Osmânî, 1384/1964), "acz", 3/185; İbn Manzûr, "acz", 5/372.

¹⁰⁸ Ezherî, "acz", 1/220; Cevherî, "acz", 3/883.

¹⁰⁹ Ezherî, "k'ad", 1/136; Cevherî, "k'ad", 2/525; İbnü'l-Esîr, "k'ad", 4/86; İbn Manzûr, "k'ad", 3/361.

¹¹⁰ Ezherî, "k'ad", 1/136; İbn Fâris, "k'ad", 5/108; İsfahânî, "k'ad", 857.

¹¹¹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 4/237.

¹¹² İbn Fâris, "k'ad", 5/108; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/475-476.

nifastan kesilen, yaşlandığı için evlenmeyi düşünmeyen, evlenme ümidi kalmamış kadının kastedildiği görülmektedir.¹¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde geçen acûz kelimesi peygamber eşleri için kullanılmıştır. Bunlar Hz. İbrâhim'in eşi Sâre'den bahseden Hûd 11/72. ve ez-Zâriyât 51/29. âyetleri ile Hz. Lût'un eşinden bahseden eş-Şuarâ 26/171. ve es-Sâffât 37/135. âyetleridir. Hz. Lût Ölüdeniz kıyısında yaşayan Sodom ve Gomore halkına göndedirilmiş bir peygamberdi. Kavmi Hz. Lût'un peygamber olduğuna iman etmediği gibi homoseksüel ilişki yaşamaktaydı. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût'un Yüce Allah'a yaptığı duası şöyledir: “*Hz. Lût şöyle dedi: Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe kızanlardanım. Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işlerden kurtar.*”¹¹⁴ Yüce Allah Hz. Lût'un icâbet ederek şöyle buyurmuştur: “*Bunun üzerine biz onu ve geride kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın hariç bütün ailesini kurtardık.*”¹¹⁵ Yüce Allah Hz. Lût'un iman eden iki kızını azaptan kurtarmış, kâfir olan ve kavminin çirkin fiilini destekleyen karısını ise azaba uğratmıştır.¹¹⁶ Başına gökten yağmur yağarmış gibi taş yağdırılarak helak edilenler arasında olan bu yaşlı kadına peygamber olan eşinin faydası dokunmamıştır.¹¹⁷ Âyette Hz. Lût'un karısı için acûze, yaşlı kadın, koca karı anlamlarına gelmekte olan acûz kelimesi kullanılmıştır.¹¹⁸ Yine es-Saffât 37/134. ve 135. âyetlerinde “*Hani biz onu ve geride kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın (kâfir olan eşi) dışında bütün ailesini kurtarmıştık.*” buyurulmuştur. Hz. Lût'un karısı için kullanılan “acûz” kelimesi yaşlı kadın, karı, koca karı anlamlarına gelmektedir.¹¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in “*Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla.*”¹²⁰ diyerek dua ettiği ve Yüce Allah'ın onun duasına icâbet ederek “*Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik.*”¹²¹ buyurduğu geçmektedir. Hz. İbrâhim ve amcasının kızı olan eşi Sâre'ye oldukça yaşlı oldukları bir zamanda çocukları olacağı müjdesi

¹¹³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/603; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 11/5963; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/64.

¹¹⁴ eş-Şuarâ 26/168-169.

¹¹⁵ eş-Şuarâ 26/169-171.

¹¹⁶ el-A'râf 7/83; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/79.

¹¹⁷ eş-Şuarâ 26/173.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/631; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/366-368; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/77; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/78; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 11/6092; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/135. Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 4/318.

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/10; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/80, 14/549; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/422; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 12/6826; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/457; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 5/247.

¹²⁰ es-Saffât 37/100.

¹²¹ es-Saffât 37/101.

ulaşmıştır.¹²² “*Karısı: ‘Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu çok şaşılacak bir şey!’ dedi.*”¹²³ âyetinde Sâre için kullanılan acûz kelimesi koca karı, yaşlı kadın, acûz, kocamış anlamlarındadır.¹²⁴ Hz. İbrâhim’in eşi Sâre’nin anne olacağı müjdesine şaşırması Allah’ın kudretiyle ilgili değildir, örfe ve yaygın olan duruma göre bir kocakarının ve ihtiyar bir adamın çocuk sahibi olmasının mümkün olmamasından dolayıdır.¹²⁵ Hz. İbrâhim’in eşi Sâre’den bahseden ez-Zâriyât 51/29. âyette: “*Bunun üzerine karısı bir çığlık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu: Ben kısır bir kocakarıyım (nasıl çocuğum olabilir?) dedi.*” buyurulmaktadır. Sâre akîm yani gençliğinde hiç çocuk doğurmamış, kısır bir kadın olarak yaşlanarak acûz olmuştu.¹²⁶ Âyette geçmekte olan acûz kelimesi karı, koca karı¹²⁷ anlamlarındadır.

Acûz kelimesinin hadislerde de geçtiği görülmektedir. Yaşlı bir kadın ile Hz. Peygamber arasında gerçekleşen bir konuşma şöyledir:

"ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُدْخِلَنِي الْجَنَّةَ فَقَالَ: إِنْ الْجَنَّةَ لَا تَدْخُلُهَا الْعَجُزُ كَأَنَّهُ أَرَادَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ تَنَافُؤُهُ {إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ} (Ey Allah’ın resûlü) Cennete girmem için bana dua et.” dedi. Resûlullah (sav) ona: “Yaşlılar cennete giremez.” dedi. Yüce Allah’ın şöyle buyurduğunu kasteder gibiydi: ‘*Biz onları hurileri- yepyeni bir yaratılışla yarattık. Onları âhiret mutluluğuna erenler için eşleriyle yaşıt olan eşlerini çok seven gösterişli bâkireler yaptık.*’ Resûlullah (sav) buyurdu ki: “Cennette olduğu zaman (o kadın) yaşlı olmayacaktır.”¹²⁸

Enes b. Mâlik’ten (ra) gelen hadiste Resûlullah şöyle buyurmuştur:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ." "Allah’ım âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, yaşlılıktan sana sığınırım. Hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım. Kabir azabından sana sığınırım.”¹²⁹

¹²² Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 3/69.

¹²³ Hûd 11/72.

¹²⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/483; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 13/73; Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/108-109; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/554; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/28; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 3/107.

¹²⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 13/73.

¹²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/234.

¹²⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 20/367; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/110; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 13/7489; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/232; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 6/161.

¹²⁸ Herevî, “d’ab”, 1/332; İbn Manzûr, “acz”, 5/372.

¹²⁹ Buhârî, “el-Cihad ve’s-siyer”, 25 (No. 2823); Ebû Dâvûd, “Tefrîu’ ebvâbi’l-vitr”, 32 (No. 1540).

Müslim’de geçmekte olan Abdullah b. Amr’dan (ö. 65/684-85) gelen rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ، حَتَّى الْعَجْزِ وَالْكَيْسِ، أَوْ الْكَيْسِ وَالْعَجْزِ." "Acizlik ve güç getirebilmeye veya güç yetirebilmek ve acizliğe varıncaya kadar her şey bir kader iledir."

Hadiste her şeyin kader ile belirlenmiş olduğu yani bir ölçüsünün bulunduğu anlatılmış, âciz kişinin âcizliğinin de gücü yeten kişinin gücünün ölçüsünün de sınırlarının belirlenmiş olduğu olduğu anlatılmıştır. Hadiste geçen el-keys (الْكَيْسِ) kelimesi âcizliğin zıddıdır ve çalışkan olmak, becerikli olmak anlamlarındadır.¹³⁰ Kadî İyâz (ö. 544/1149) bu hadiste geçen âcizlik kelimesinin güç yetirememek, yapılması gerekeni terk etmek veya vaktinden sonraya geciktirmek anlamlarında olabileceğini söylemiştir. Âcizlik dünyevi veya uhrevi konularda olabilmektedir, âciz olan kişi ise dünyevi veya uhrevi amellerini yapmayı arzulamaktan vazgeçmiştir.¹³¹

2.1.2.6. Erzelü'l-'umr (ارذل العمر)

Rezl (رذل) kelimesi kötü olduğu için istenilmeyen,¹³² görünüşün ve hâlin her açıdan berbat durumda olması demektir.¹³³ Erzelü'l-'umr ise ömrün en fena zamanı,¹³⁴ ömrün en rezil dönemi (ihtiyarlık ve bunaklık),¹³⁵ ömrün en sefil hâlidir.¹³⁶ Artık kişinin beli bükülmüş, saçı sakalı ağarmış, derisi kırıxıp buruşmuş, işitmesi, görmesi ve yürümesi ağırlaşmış, zekâsı körelmiştir.¹³⁷ Kişi yaşlanmış ve kötü bir hâle dönüşmüş,¹³⁸ aklı hiç bir şeye ermemeyecek derecede bunamıştır.¹³⁹ İnsanın kuvvetini ve muhakeme kabiliyetini yitirmesi sonucu erzelü'l-'umr dönemine ulaşmasının hangi yaşta olduğu ile alakalı Hz. Ali'den (ö. 40/661) gelen rivâyetler bulunmaktadır. Rivâyetlerin birinde erzelü'l-'umr dönemine ulaşma yaşının yetmişbeş yaş olduğu,¹⁴⁰ diğer rivâyette ise

¹³⁰ Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrût: Dârü'l-ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1392), 11/33.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, "acl", 3/18; İbn Manzûr, "acz", 5/369.

¹³² İsfahânî, "rzl", 424.

¹³³ İbn Manzûr, "rzl", 11/280.

¹³⁴ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/14; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5415.

¹³⁵ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/483.

¹³⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 14/280.

¹³⁷ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 10/672.

¹³⁸ İbn Fâris, "rzl", 2/409.

¹³⁹ Ezherî, "rzl", 14/302; İbn Manzûr, "rzl", 11/281.

¹⁴⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 9/4529.

doksanbeş yaş olduğu belirtilmektedir.¹⁴¹ Erzelü'l-‘umr hâli Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçmektedir. Hac 22/5. âyeti şöyledir:

“Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan sonra az bir sudan(meniden) sonra alakadan sonra da yaratılışı belli belirsiz bir mudgadan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi çocuk olarak çıkarıyor sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdirdiyoruz). İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin...”

İnsanın yaratılışının yedi evreden meydana geldiğini açıklayan bu âyete göre yaratılışın ilk evresi topraktır. Topraktan yaratılışı ilk insan Hz. Âdem’in topraktan yaratılması¹⁴² ile açıklamak mümkün olduğu gibi döllenerek insanı oluşturan yumurta ve spermin toprakta büyüüp gelişen bitkiler ve hayvanların tüketilmesi ile oluştuğu şeklinde açıklamak da mümkündür. Yaratılışın ikinci evresi erkeğin menisinin kastedildiği nutfe dönemidir.¹⁴³ Üçüncü evre donmuş kan parçası anlamında olan alaka dönemidir.¹⁴⁴ Alaka sülük anlamına gelmektedir ancak burada gerçek mahiyetini açıklamaktan ziyade görünüşü tasvir atmaktadır. Dördüncü evre bir çiğnemlik küçük et parçası anlamına gelen mudga dönemidir.¹⁴⁵ Muhallaka ise pürüzsüz, kusursuz şey anlamındadır, muhallaka (şekillenmiş) ve gayr-ı muhallaka (şekillenmemiş) olmak üzere iki çeşittir. Muhallaka ruh üflenerek dünyaya gelecek olandır; gayr- muhallaka ise kan pıhtısı olarak vücuttan atılacak olandır. Beşinci evre cinsiyetin kastedilmediği tıfl (çocuk) dönemidir. Bu dönem çocuğun sütten kesilmesi ile başlayıp ergenlik çağı ile son bulmaktadır.¹⁴⁶ Altıncı evre eşüdd kelimesiyle ifade edilen aklın ve temyiz gücünün tam olduğu olgunluk zamanıdır. Yedinci evre ise bazı insanların kuvvetli ve rüşd¹⁴⁷ sahibi olmalarına rağmen vefât ettirildiği, bazı insanların ise olgunluk evrelerine kadar yaşayarak ihtiyarladığı, akli melekelerinin zayıflayarak bunadığı erzelü'l-‘umr dönemidir. Erzelü'l-‘umr insanın adeta doğduğu zamana geri dönüşüdür.¹⁴⁸

¹⁴¹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 3/192.

¹⁴² Âl-i İmrân 3/59.

¹⁴³ Müslim, “Kader”, 2644.

¹⁴⁴ Müslim, “Kader”, 2646.

¹⁴⁵ Müslim, “Kader”, 2643.

¹⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 12/23.

¹⁴⁷ Saffet Köse, “Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/298-300. Rüşd kişinin mallarını din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun biçimde koruyup harcamasını sağlayan fikrî olgunluğa sahip olmasıdır.

¹⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/269.

Çocukluğunda olduğu gibi hiç bir şeyi anlamadığı,¹⁴⁹ bilirken bilmez, tanırken tanımaz olduğu, düşkünleştiği dönemdir.¹⁵⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de “*Kime uzun ömür verirse onu yaratılış itibarı ile tersine çeviririz (gücünü azaltırız). Halâ düşünmeyecekler mi?*”¹⁵¹ buyuran Yüce Allah uzun bir ömrün sonunda gençliğin yerini ihtiyarlığa, gücün yerini âcizliğe, fazlalığın yerini noksanlığa bırakacağını açıklamıştır.¹⁵² Erzelü'l-‘umr insanın aklının hiç bir şeye eremeyecek derecede bunadığı,¹⁵³ ömrünün en rezil dönemi olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁴ en-Nahl 16/70. âyetinde “*Allah sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İçinizden kimileri de bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeye) hakkıyla gücü yetendir.*” buyurularak erzelü'l-‘umr dönemine dikkat çekilmiştir. Erzelü'l-‘umr ömrünün en kötü zamanları demektir, yetmiş beş yaştan sonra bu döneme ulaşılır.¹⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılışı ile ilgili “*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka onlar için kesintisiz bir ödül vardır.*”¹⁵⁶ buyurulmuştur. Âyette insanın aşağıların aşağısına (أَسْفَلَ سَافِلِينَ) inmesi iki türlü olmaktadır. İlki aşağıların aşağısına inmek bedensel ve zihinsel gelişim ile alakalı olup kişinin erzelü'l-‘umr dönemine ermesine,¹⁵⁷ gençlikten sonra yaşlılığa ulaşmasına, güçlü olduktan sonra zayıf olmasına işaret etmektedir.¹⁵⁸ Aşağıların aşağısına inmenin diğer anlamı en çirkin görünüşte cehenneme girmektir, en kötü görünüş ise domuzun görünüşüdür.¹⁵⁹ İman etmeyen ve salih amel işlemeyen kişilerin kulluğu yapmadıkları için hak yoldan sapmasına,¹⁶⁰ kâfirlerin cehennem ateşine girdirilmesine işaret etmektedir.¹⁶¹ “*Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka onlar için kesintisiz bir ödül vardır.*” âyeti Kur'ân-ı Kerîm okuyan kişinin bilirken bilmez hâle geline erzelü'l-‘umr dönemine erişmeyeceği; akli başında ve sıhhatli olduğu gençlik dönemini salih amel işleyerek

¹⁴⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 16/465.

¹⁵⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 4/11.

¹⁵¹ Yâsîn 36/68.

¹⁵² Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/442.

¹⁵³ Ezherî, “rzl”, 11/281.

¹⁵⁴ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/483.

¹⁵⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 14/291.

¹⁵⁶ et-Tîn 95/4-5.

¹⁵⁷ Ezherî, “sfl”, 12/298; İbn Manzûr, “sfl”, 11/337; Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/513; Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/206; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/153.

¹⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/206; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 7/303.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 24/513-514.

¹⁶⁰ Ezherî, “sfl”, 12/298; İbn Manzûr, “sfl”, 11/337; Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/207.

¹⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/206; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 7/303.

geçiren kişinin yaşlandığında salih amel işleyemese dahi işlemiş gibi ecir almaya devam edeceğine ve bu ecir almanın o ölünceye kadar devam edeceği şeklinde tefsirleri bulunmaktadır.¹⁶² Yani yaşlanan kişi mental ve bedensel açıdan gerilese de geçmiş hayatının hürmetine manen ilerlemeye devam edecektir.

Hiz. Peygamber'in hadislerinde de erzelü'l-'umr döneminden bahsedilmektedir. Sa'd b. Ebû Vakkas'tan (ö. 55/675) gelen rivâyette Hiz. Peygamber şöyle dua etmiştir

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا - يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَالِ - وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ." "Allah'ım cimrilikten sana sığınırım, korkaklıktan sana sığınırım, ömrün en rezil haline döndürülmekten sana sığınırım, dünyanın fitnesinden yani deccalin fitnesinden sana sığınırım, kabir azabından sana sığınırım."¹⁶³

Hadislerde Hiz. Peygamber'in uzun bir ömür sürmek için Yüce Allah'a dua ettiği, insanın en düşkün çağı olan erzelü'l-'umr dönemine erişmekten ise Yüce Allah'a sığındığı görülmektedir.

2.1.2.7. Kehl (كهل)

Kehl (كهل) gençliğin bitmesi ve gücün zirveye çıkması, başın beyaza bürünmesi, gençliğin sona ermesi anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁴ Kehl anlamını bitkilerin büyüyerek olgunlaştıkları zamanı anlatan iktehele'n-nebât (اكتهل النبات) sözünden almıştır.¹⁶⁵ Erkek için kehl (كهل), kadın için kehle (كهلة) kelimesi kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Kehl ile kastedilen zaman aralığının otuz ile kırk yaş arası veya otuz üç ile elli yaş arası olduğu açıklanmıştır.¹⁶⁷

Kur'an-ı Kerîm'de Hiz. İsa'dan bahseden iki âyette kehl kelimesi geçmektedir. "O, beşikteyken de yetişkinlik çağındayken de insanlarla konuşacak, salihlerden olacaktır."¹⁶⁸ âyetinde küçükken ve büyükken,¹⁶⁹ gençlik ile yaşlılık arasında olan kehl döneminde yani yetişkinliğinde Hiz. İsa'nın insanlarla konuşacağı buyurulmuştur.¹⁷⁰

¹⁶² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/517-518.

¹⁶³ Buhârî, "Deavât", 36 (No. 6365); 40 (No. 6370); İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 9/4529.

¹⁶⁴ Ezherî, "khl", 6/14-15.

¹⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/319; İbn Manzûr, "khl", 11/601.

¹⁶⁶ Ezherî, "khl", 6/15; İbn Manzûr, "khl", 11/600; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 4/211; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/372.

¹⁶⁷ Ezherî, "khl", 6/15; İbnü'l-Esîr, "khl", 4/213; İbn Manzûr, "khl", 11/600.

¹⁶⁸ Âl-i İmrân 3/46.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/413.

¹⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 4/211.

Kehl insanın güçlü kuvvetli olup delikanlılıkta kemale erdiği dönemdir.¹⁷¹ Yetişkinlik, orta yaş, olgunluk çağı anlamları da verilmiştir, otuz yaş kehl dönemini temsil etmektedir.¹⁷² Hz. İsa'nın Deccal öldürüldüğünde kehl döneminde olacağı da söylenmektedir.¹⁷³ Kehl kelimesinin geçtiği diğer âyet ise şu şekildedir: “*Hani seni Rûhulkudüs ile desteklemiştim. Beşikteyken de yetişkinken de insanlarla konuşuyordun.*”¹⁷⁴ Tefsirlerde kehl kelimesi yetişkinlik¹⁷⁵ ve orta yaş¹⁷⁶ olarak açıklanmıştır.

Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) hakkında olan bir hadiste kehl kelimesinin kuhûl (كُهُول) şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) Resûlullah'tan (sav) yapmış olduğu rivâyet şöyledir:

"أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ سَيِّدَا كُهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، إِلَّا النَّبِيَّ وَالْمُرْسَلِينَ، لَا تُخْبِرُهُمَا يَا عَلِيُّ مَا دَامَا حَيَّيْنِ" "Ebû Bekir (ra) ve Ömer (ra) nebîler ve resuller hariç cennet ehlinde olan öncekilerin ve sonrakilerin saçları ağaranlarının efendileridir. Ey Ali o ikisi hayatta olduğu sürece onlara söyleme."¹⁷⁷

Hadiste geçen kehl kelimesi saçların grileşmesi demektir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in gri saçlıların efendileri olacağı ifadesinden kastedilen şey onların saçları ağarmış olarak ölenlerin efendileri olacaklarıdır. Çünkü cennette saçların ağarması yoktur. Kuhûli ehli'l-cenneti (كُهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ) yani cennet ehlinin efendileri olarak bahsedilen Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in otuz ile kırk yaş arasında ya da otuz üç ile elli yaş arasında oldukları bilgisi mevcuttur.¹⁷⁸

2.1.2.8. Za'f (ضعف)

Za'f (ضعف) kelimesi kuvvet kelimesinin zıddıdır ve zayıfladı yani güçsüzleşti anlamındadır. Zayıflık bedende, akılda ve nefste olmaktadır.¹⁷⁹ “Allah sizi güçsüz olarak yaratan sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren sonra gücün ardından bir

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/319.

¹⁷² Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/386, 2/99; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/275; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 4/1247; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/349; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/372.

¹⁷³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/414.

¹⁷⁴ el-Mâide 5/110.

¹⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 9/279; Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/497; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/468; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 6/2519; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/393; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/150.

¹⁷⁶ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/99.

¹⁷⁷ İbn Mâce, “Mukaddime”, 11(No. 95). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, “khl”, 4/213; İbn Manzûr, “khl”, 11/600.

¹⁷⁹ İsfahânî, “za'f”, 618.

*güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir.”*¹⁸⁰ âyetinde üç defa za‘f kelimesi geçmektedir ve her biri farklı anlamdadır. Birinci za‘f kelimesi meni, nutfe anlamındadır. İkinci za‘f kelimesi bebeklik ve küçük yaştaki zayıflık anlamındadır. Üçüncü za‘f kelimesi ise kuvvetlilik çağından sonra zayıflığa dönüş olan ihtiyarlık anlamındadır.¹⁸¹ Üçüncü za‘f kelimesine erzeli‘l-‘umr anlamı da verilmektedir.¹⁸² Za‘f kelimesindeki zat ض harfi ضَعْفًا ve ضَعُفًا olmak üzere iki şekilde, üstün ve ötre hareketleriyle okunmaktadır. Üstün ile okuyuş akıl ve re‘yde zayıflık, ötreli okuyuş ise bedendeki zayıflık anlamındadır.¹⁸³ Kıraatte Hz. Peygamber’in harekeyi ötre okuması sebebi ile ötreli okuyuş daha kuvvetlidir.¹⁸⁴ “Allah (yükünüzü) hafifletmek ister çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”¹⁸⁵ âyetinde geçen zayıflık nefsin kendi heves ve arzularına engel olmada güçsüz olmasıdır.¹⁸⁶ Za‘f kelimesinin geçtiği bir diğer âyet şöyledir: “Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir za‘f olduğunu anladı. İçinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelir. İçinizde (sabırlı) bin kişi olursa Allah’ın izniyle iki bin kişiye galip gelir. Allah sabredenlerle beraberdir.”¹⁸⁷ Bu âyette geçen za‘f kelimesi iman edenlerin yaşlılık hâllerine değil, sabırlarındaki eksikliğe işaret etmektedir.¹⁸⁸

Hadislerde za‘f kelimesi genellikle güçsüz olma durumunu ve zayıf kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ebü’d-Derdâ’nın (ö. 32/652 [?]) Nebî’den (sav) işittiğini söylediği rivâyeti şöyledir:

"ابْعُونِي ضَعْفَاءَكُمْ، فَإِنَّمَا تُرْزَقُونَ وَتُنَصَّرُونَ بِضَعْفَائِكُمْ." "Bana zayıflarınızı arayınız. Muhakkak sizler onların sayesinde rızıklanıyorsunuz ve yardım görüyorsunuz." ¹⁸⁹

Mus‘ab b. Sa‘d’in (ö. 103/721) babasından rivâyet ettiği hadis de bu manadadır ve şöyledir:

¹⁸⁰ er-Rûm 30/54.

¹⁸¹ Taberî, *Câmi‘u ‘l-beyân*, 18/525; Râzî, *Mefâtihu ‘l-gayb*, 18/135; Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi ‘l-Kur‘ân*, 13/504; Sâbûnî, *Safvetü ‘t-tefâsîr*, 4/500.

¹⁸² İsfahânî, “za‘f”, 618.

¹⁸³ Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi ‘l-Kur‘ân*, 13/504; İsfahânî, “z’af”, 618.

¹⁸⁴ Neseî, *Medârikü ‘t-tenzil*, 8/250.

¹⁸⁵ Nisa 4/28.

¹⁸⁶ İbn Manzûr, “za‘f”, 9/203; Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi ‘l-Kur‘ân*, 5/143; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur‘ân-ı Kerîm Tefsîri*, 4/425;

¹⁸⁷ el-Enfâl 8/66.

¹⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu ‘l-gayb*, 11/365; Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi ‘l-Kur‘ân*, 8/92; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur‘ân-ı Kerîm Tefsîri*, 7/3378

¹⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/60 (No. 21371); Ebû Dâvûd, “Cihad”, 77 (No. 2594); Tirmizî, “Cihad”, 24 (No. 1702). Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir. Nesâî, “Cihad”, 33 (No. 3129). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir

"إِنَّمَا يَنْصُرُ اللَّهُ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِضَعِيفِهَا، بِدَعْوَتِهِمْ وَصَلَاتِهِمْ وَإِخْلَاصِهِمْ." "Muhakkak Allah bu ümmete zayıfları, onların duaları, namazları ve ihlasları sebebiyle yardım ediyor."¹⁹⁰

Hiz. Peygamber güçsüz kişinin toplumun sırtında bir yük olarak algılanmasının önüne geçmeye çalışmış, zayıf kişilerin Yüce Allah'ın topluma yardım etmesine vesile olduğunu açıklamıştır.

2.1.2.9. Vehene'l-'azm (وهن العظم)

Vehene'l-'azm (وهن العظم) kelimesi kemiklerin zayıflaması anlamındadır. Hadislerde geçmeyen bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de Hiz. Zekerîyyâ'dan bahseden Meryem 19/4. âyette geçmektedir. Hiz. Zekerîyyâ kendisinden sonra Yüce Allah'ın dinini başka insanlara ulaştıracak bir evladının olmasını arzulayarak kısık bir sesle: "*Rabbim! Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim, demişti.*" diyerek Yüce Allah'a dua etmişti. Âyette geçen vehene'l-'azm kemiklerin zayıflaması ve kişinin yaşlılıktan dolayı güçsüz olması demektir. Bedeni ve kemikleri iş yapmakta zorlanan kişi için vehene'l-'azm kelimesi kullanılmaktadır. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Hiz. Zekerîyyâ'nın bu duayı ettiğinde yetmiş yaşında olduğunu söylemektedir.¹⁹¹ Sûrenin devamında çocuğu olacağı müjdesini alan Hiz. Zekerîyyâ'nın "*Rabbim! Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir? dedi.*"¹⁹² şeklinde şaşkınlığını ifade ettiği görülmektedir. Bu âyette geçen مِنْ الْكِبَرِ عِتِيًّا ifadesi "*ihtiyarlığın son sınırı*" olarak çevrilmiştir. Yaşlılığı (الْكِبَرِ) vasfeden itiyyen (عِتِيًّا) kelimesine Mücâhid kemikleri zayıflamış anlamını, Abdullah b. Abbas ve başkaları ise ileri derecede bir yaşlılık anlamını vermişlerdir.¹⁹³ İtiyyen kelimesi mafsallardaki ve kemiklerdeki kuruluştur ve Hiz. Zekerîyyâ'nın kemikleri yaşlılık sebebiyle adeta kuru bir odun gibi olmuştur.¹⁹⁴ Yaşlanan kişilerin kemik erimesi yaşadığı, kemiklerinin çok çabuk kırıldığı, eklemlerin işlevini görmekte zorlandığı bilinmektedir. Âyetlerden anlaşıldığı üzere kemiklerde meydana gelen aşınmalar, güçsüzleşmeler yaşlılık belirtisidir.

¹⁹⁰ Nesâî, "Cihad", 33 (No. 3128). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

¹⁹¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 15/454.

¹⁹² Meryem 19/8.

¹⁹³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5119.

¹⁹⁴ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 6/512.

2.2. Hayatın Son Evresi Olan Yaşlılık

TDK yaşlılık kelimesini “yaşlı olma durumu” olarak tanımlamıştır.¹⁹⁵ Yaşlılık yaşlanma süreci sonunda oluşan dönemdir.¹⁹⁶ Cansız varlıkların zaman içinde geçirdiği değişimler eskime veya yıpranma olarak tanımlanırken canlı varlıklar için bu durum yaşlanma olarak adlandırılmıştır.¹⁹⁷ Doğumla birlikte başlayan yaşlanma hücre, doku ve sistemler üzerinde kişide geri dönüşü olmayan fonksiyon kayıplarına sebep olmaktadır.¹⁹⁸ Yaşlılıkta kalp damar, solunum, sindirim, boşaltım, kas iskelet, sinir, bağışıklık, genital, işitme ve görme sistemlerinde bozulmalar olmaktadır. Bilişsel fonksiyonlardaki bozulmalara bağlı olarak inme, demans, parkinson ve psikiyatrik rahatsızlıklar olmakta¹⁹⁹ ölüm kaygısında artış, dil ve konuşma becerilerinde bozulma ve günlük yaşantısını devam ettirmede başkalarına muhtaç olma gözlemlenmektedir.²⁰⁰

Yaşlanmanın subjektif bir süreç olmasından dolayı her bireyin yaşlılığı ve yaşlanma hızı kendine özgüdür. Yaşlanma hızında bireysel farklılıkların yanı sıra ekonomik, kültürel ve sosyal yaşam koşullarının da etkisi bulunduğu için her zaman kronolojik yaşla doğru orantılı olarak biyolojik yaşlanma gerçekleşmemekte bazen yaşlı sayılan kişiler gençlerden daha dinç ve sağlıklı olabilmektedir.²⁰¹ Yaşlanma birçok açıdan gerçekleştiği için literatürde kronolojik yaşlanma, biyolojik yaşlanma, ekonomik yaşlanma, sosyal yaşlanma, psikolojik yaşlanma, patolojik yaşlanma,²⁰² ve toplumsal yaşlanma²⁰³ başlıkları altında incelenmiştir.

M.Ö. 106 - 43 yıllarında yaşamış olan Romalı Cicero tarihte yaşlılık üzerine yazıldığı bilinen en eski eserin sahibidir.²⁰⁴ Cicero’ya göre doğada olgunlaşan meyvelerin zamanı gelince dalından düşmesinin kaçınılmaz bir son olması gibi insan ömrünün de sonu

¹⁹⁵ Akalın vd., “yaşlılık”, 2144.

¹⁹⁶ Akbolat, “Yaşlılarda Yaşam Kalitesi”, 203.

¹⁹⁷ Tanju Beğler - Hakan Yavuzer, “Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi” (Erişim 7 Ocak 2023).

¹⁹⁸ Murat Aslan - Çiçek Hocaoglu, “Yaşlanma ve Yaşlanma Dönemiyle İlişkili Psikiyatrik Sorunlar”, *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2017), 53.

¹⁹⁹ Didem Arslantaş (ed.), *Yaşlı ve Hasta Bakım Hizmetleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2015), 27; Nesrin Çunkuş vd. “Yaşlılık ve Toplumsal Dışlanma”, *Geriatric Bilimler Dergisi* 2/2 (2019), 60; Mehmet Acet, “Yaşlılık ile Birlikte Organizmada Meydana Gelen Değişimler ve Yaşlılık Egzersiz İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (1999), 302; Bilal Ak, “Yaşlılık Psikolojisi”, *Aile ve Toplum Dergisi* 1/2 (Haziran 1991), 4.

²⁰⁰ Duygu Tereci vd., “Yaşlılık Kavramına Bir Bakış”, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi* 16/1 (2016), 86-89.

²⁰¹ Habibe Gülsüm Müftüler, “İstanbul’da Yaşlılık ve Yaşlılığın Yapısal Değişimi”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2018), 59.

²⁰² Öksüzokyar, “Biyolojik Yaşlanma”, 34; Aslan - Hocaoglu, “Yaşlanma”, 53.

²⁰³ Umutlu vd., “Türkiye’de Yaşlı Nüfus”, 31.

²⁰⁴ Dinçer Günay, “Cicero: Roma’nın En Büyük Politikacısının Hayatı ve Dönemi”, çev. Yunus Emre Ceren *Tarih Kritik Dergisi* 8/4 (2022), 277.

olmalıdır. Altmış iki yaşında kitabını yazan Cicero yaşlılığı hayatın zor bir dönemi olarak nitelendirmiştir. Cicero'ya göre yaşlılığın kötü olarak algılanmasına sebep olan dört şey yaşlılığın insanı çalışma hayatından uzaklaştırması, bedenini güçsüz kılması, kişiyi birçok zevkten mahrum bırakması ve ölüme yakınlaştırmasıdır. Bunlara rağmen Cicero yaşlılığın bu dört özelliğinin kendine has güzellikler barındırdığını da söylemiş; yaşlılığın kendi başına saygınlık kaynağı olması, bilgelik ve tecrübe birikimi ile kitleler üzerinde büyük etkiler bıraktığının önemine dikkat çekmiştir.²⁰⁵

İnsanın doğumundan ölümüne kadar olan gelişim aşamalarını inceleyen psikoloji biliminin gelişim kuramcıları 20. yüzyılda insanın gelişim evreleri ve öğrenmesi ile ilgili bazı temel teoriler ortaya koymuşlardır. Sigmund Freud (1856-1939), Jean Piaget (1896-1980), Lawrence Kohlberg (1927-1987) ve Erik Homburger Erikson (1902-1994) bu alanda yaptıkları çalışmalarıyla tanınmaktadır. İnsanın gelişim dönemlerinden biri olan yaşlılık dönemine ilişkin en özgün açıklamayı Erikson'un yaptığını ifade etmek mümkündür.²⁰⁶ Erikson psiko-sosyal gelişim evrelerini sekiz kısıma ayırmıştır. Bu gelişim evrelerinin kendi içinde farklı çatışmaları ve karmaşaları vardır. Erikson'un gelişim evreleri teorisinin kuşaklararası din eğitimi açısından değerlendirilmesi sonucunda sekizinci evre altmış yaş ve üstünü kapsayan benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk evresidir. Erikson'a göre birey önceki yedi dönemde olumlu birikimler edindiğinde hayatın anlamını kavrama, kendi benliğini bulma, ölüm korkusunu yenme, geçmiş için hayıflanmama, gelecek için endişelenmeme, faydalı bir birey olmanın hikmetlerini kavrama ve kendi hakkında olumlu yargılara sahip olma gibi tanrı ile güzel bir iletişim içinde bulunacaktır.²⁰⁷

Yaşlılık psikolojisinin en belirgin özelliklerinden biri de insanın varoluşu ve ölümü anlama ihtiyacından kaynaklı olarak dine yönelmesidir. Bu nedenle yaşlılık döneminde bireyin inanç faktörünün dikkate alınması yerinde olacaktır.²⁰⁸ Tez çalışmasında lüzumlu görülen yerlerde yaşlı bireylerle ilgili din psikolojisi ve din sosyolojisi alanlarından istifade edilerek bilgi paylaşımında bulunulacaktır.

²⁰⁵ Hasan Çiçek, "Cicero: Yaşlılığın Erdemleri", *Felsefe Dünyası Dergisi* 71 (2020), 6-8.

²⁰⁶ Abdullah Işık, *65 Yaş ve Üzerindeki Bireylerin Yaşa Dayalı Ayrımcılığa (Ageism) İlişkin Düşünce ve Deneyimlerinin Değerlendirilmesi-Sinop Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 2.

²⁰⁷ İbrahim Gürses – Mehmet Akif Kılavuz, "Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 164-165.

²⁰⁸ Akbolat, "Yaşlılarda Yaşam Kalitesi", 205.

2.2.1. Bilimde Yaşlılık

Yaşlanma kronolojik yaşı ilerlemesiyle oluşan bir süreçtir. Yaşlılık evresinde olan kişileri tanımlamak için “yaşlı kişiler”, “ileri yaştakiler”, “yaşlılar”, “yaşlananlar”, “üçüncü çağ”, 80 yaş ve üstünü tanımlamak içinse “dördüncü çağ” kelimeleri kullanılmaktadır.²⁰⁹ Dünyada 60 yaş üstü nüfusun 2006 yılında 688 milyon olduğu tahmin edilirken, 2020 yılında yaşlı nüfusun 1 milyarı geçtiği, 2050 yılında ise 2 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir.²¹⁰ Dünya üzerinde yaşlı nüfusun çoğalması yaşlıların sağlıklı bir yaşam sürmesi için yapılan çalışmaların niceliğinin ve niteliğinin artmasına, yaşlılarla ilgili bilim dallarının önem kazanmasına yol açmıştır. Yaşlanmanın biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve biyolojik boyutları bulunmaktadır. Yaşlılığın biyolojik boyutu ile ilgilenen bilim dalları biyoloji, geriatri ve gerontopsikiyatrilerdir; psikolojik boyutları ile ilgilenen bilim dalı gerontopsikolojidir ve sosyolojik boyutu ile ilgilenen bilim dalı ise gerontososyolojidir.²¹¹ Yaşlıları konu edinen gerontoloji ve geriatri bilimlerinde yaşlılığın incelenmesine geçmeden önce bu alanlarda sıklıkla kullanılan ve birbirine karıştırılan “yaş alma”, “yaşlanma” ve “yaşlılık” kavramlarından bahsetmek yerinde olacaktır. Yaşlanma doğumla birlikte başlayan hücre, doku ve sistemler üzerinde gün geçtikçe etkisini gösteren, geri dönüşü olmayan fonksiyon kayıplarına sebep olan, kişiden kişiye farklılık arz eden fizyolojik bir süreçtir.²¹² Yaş alma yaşı kronolojik olarak büyümesidir. On yaşında olan bir çocuk on bir yaşına girince yaş almış ama yaşlılık dönemine girmemiştir. Yaşlılık ise yaşlanma sonucunda ortaya çıkan doğal, engellenmeyen bir dönemdir.²¹³

2.2.1.1. Gerontoloji bilimine göre yaşlılık

Gerontoloji bilimi yaşlanma bilimi anlamına gelmektedir²¹⁴ ve bu terim ilk olarak 1908’te tıp alanında Nobel ödülü almış olan İlya Meçnikov (1845-1916) tarafından

²⁰⁹ Çınar Can Evren, “Hukukta Yaşlı ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetlerin İdare Hukuku Açısından Değerlendirilişi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (2018), 138

²¹⁰ Çiğdem Samancı Tekin - Fatih Kara, “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılık”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2018), 222; Dilek Akbaş Akdoğan, “Yaşlılara Yönelik Sosyal Harcamalar: Türkiye ve AB Karşılaştırması”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/4 (2021), 339.

²¹¹ İsmail Tufan, *Antik Çağ’dan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma* (Ankara: Nobel Yayınları, 2021), 9-10,19.

²¹² Aslan - Hocaoglu, “Yaşlanma”, 53.

²¹³ Beğler - Yavuzer, “Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi”.

²¹⁴ Tufan, *Antik Çağ’dan Günümüze*, 9.

kullanılmıştır.²¹⁵ Yaşlanma ana rahminden başlamakta ve ölüme kadar devam eden süreçlerden oluşmaktadır.²¹⁶ Gerontoloji yaşlanmanın kişide oluşturduğu biyolojik, fizyolojik ve zihinsel değişimlerin yanı sıra bu değişimlerin ortaya çıkardığı psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sorunları da inceleyerek yaşlıların sağlıklı biçimde yaşamlarını sürdürebilecek çözüm yollarının bulunması için çalışmaktadır.²¹⁷ Gerontologlar yaşlılığı kronolojik olarak üç evreye ayırmışlardır. İlk evre 65- 74 yaş arası olan genç yaşlılıktır. İkinci evre 75-84 yaş arası olan orta yaşlılıktır. Üçüncü evre ise 85 yaş ve üzeri olan ileri yaşlılık veya kırılğan yaşlılık olarak adlandırılan dönemdir.²¹⁸ Gerontoloji geriatri, gerontopsikoloji, gerontososyoloji, geronteknoloji, serbest zaman pedagojisi ve gerontopsikiyatri ile ortak çalışmalar yürütmektedir.²¹⁹

2.2.1.2. Geriatri bilimine göre yaşlılık

20. yüzyılın başlarında bir tıp dalı olarak ortaya çıkarak gelişen geriatri²²⁰ tıp terimleri sözlüğünde yaşlılığa bağlı problem ve hastalıkların tedavisi ile ilgilenen tıp dalı, yaşlılık bilimi olarak açıklanmaktadır.²²¹ Geriatri 65 yaş ve üstü yaşlıların sağlık sorunları, hastalıkları, duygu durum bozuklukları, bilişsel sorunları, koruyucu hekimlik uygulamaları ile ilgilenen bilim dalıdır. Geriatri biliminin 65 yaş ve üstü yaşlılarla ilgilenmesinin sebebi DSÖ'nün geriatrik yaş grubunu 65 yaş ve üzeri olarak tanımlamasından dolayıdır.²²² Geriatrinin amaçları yaşlının yaşam kalitesini yükseltmek, hastalıklarını tedavi etmek, sağlığını korumak ve kimseye ihtiyaç duymadan yaşamını sürdürmesine yardımcı olmaktır.²²³

2.2.2. Dünya Sağlık Örgütü'ne Göre Yaşlılık

1948 yılında kurulmuş olan Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre yaşlılık yaş alma sonucunda ortaya çıkan doğal bir süreçtir.²²⁴ DSÖ 1963 yılında yaşlılığı sınıflandırmaya

²¹⁵ Akbaş Akdoğan, “Yaşlılara Yönelik Sosyal Harcamalar”, 337.

²¹⁶ Tufan, *Antik Çağ'dan Günümüze*, 17.

²¹⁷ Nurcan Kanber, *Yaşlıların Sosyal Destek Algısının Depresyon Üzerine Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 12.

²¹⁸ Akbolat, “Yaşlılarda Yaşam Kalitesi”, 204.

²¹⁹ “Yaşam Boyu Gelişim ve Geriatri – Gerontoloji”, (28 Şubat 2024).

²²⁰ Kanber, *Yaşlıların Sosyal Destek*, 10.

²²¹ Utkan Kocatürk, *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 2005), “geriatrics”, 350.

²²² Mehmet Emin Kuyumcu vd., “Geriatrist Gözüyle İnterdisipliner Ekip”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 23/2 (2012), 115.

²²³ “Akademik Geriatri Derneği”, (28 Şubat 2024).

²²⁴ Akbaş Akdoğan, “Yaşlılara Yönelik Sosyal Harcamalar”, 337.

tabi tutmuş 65 yaşı yaşlılığın başlangıcı olarak kabul etmiştir ve 65- 74 yaş aralığını genç yaşlı, 75-84 yaş aralığını orta yaşlı, 85 yaş ve üstünü de ileri yaşlı olmak üzere üç alt gruba ayırmıştır.²²⁵ Dünyanın yaşlı nüfusu artmaktadır. 2050 yılında her beş kişiden birinin 60 yaşın üstünde, her altı kişiden birinin ise 65 yaşın üstünde olacağı tahmin edilmektedir.²²⁶ DSÖ'nün 2015 raporuna göre nüfusun artmasında etkili olan iki sebep ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan kalkınmaları ile insanların yaşam sürelerinin uzaması ve doğum oranlarının düşmesidir.²²⁷ DSÖ tarafından aktif yaşlanma kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Aktif yaşlılıkta yaşlı bireyler toplum için bir yük olarak görülmemekte aksine birçok alanda katılımcı, üretken, çağa ayak uydurmuş bireyler olarak yaşamaktadırlar.²²⁸

2.2.3. Birleşmiş Milletler'e Göre Yaşlılık

Birleşmiş Milletler (BM) yaşlılığın başlangıcını istatistiksel verilere dayanarak 60 yaş olarak kabul etmektedir.²²⁹ BM 1990 yılından itibaren "1 Ekim Yaşlılar Günü" olarak kutlamaktadır,²³⁰ 1999 yılı ise "Yaşlılar Yılı" olarak kutlanmıştır.²³¹ BM'ye göre yaşlılık kavramı toplumlara, toplumların tarihsel seyrine hatta aynı toplumun içindeki bireylere göre bile farklılık arz etmektedir. Coğrafyaların, cinsiyetlerin ve iş gruplarının farklı olması, insan ömrünün uzaması gibi nedenler genel geçer bir yaşlı kavramının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle BM'ye göre yaşlılığın başlangıcını ifade eden kapsayıcı bir yaş sınırının tesbit edilmesi güç olup devletlerin takdirine bırakılmalıdır.²³² İnsan haklarını bildiren ilk belge 1948 tarihli "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" ne göre²³³ yaşlılar için bakım hakkı ve sosyal güvenlik hakkı ön planda tutulmalıdır.²³⁴ BM'nin 2011 yılında yayımlanmış olduğu "Yaşlıların İnsan Hakları: Uluslararası İnsan Hakları İlkeleri ve Standartları" konulu raporuna göre

²²⁵ Arzu Ertürk (ed.), *Yaşlılık ve Solunum Hastalıkları* (İstanbul: TÜSAD Yayınları, 2018), 16.

²²⁶ Murat Alpaslan Kasalak - Çiğdem Kasalak, "Türkiye'deki Termal Turizmin Üçüncü Yaş Turizmi Açısından Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 53/2 (2022), 342.

²²⁷ Samancı Tekin - Kara, "Dünyada ve Türkiye'de Yaşlılık", 222.

²²⁸ Murat Çolak- Yunus Emre Özer, "Sosyal Politika Anlamında Aktif Yaşlanma Politikalarının Ulusal ve Yerel Düzeydeki Analizi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/55 (2015), 116.

²²⁹ Bülent Kara, *Sosyal Haklar ve Özel Olarak Korunması Gereken Kişiler* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 84.

²³⁰ Ankara Üniversitesi, "Yaşlılık Uygulama ve Araştırma Merkezi" (Erişim 12 Aralık 2023).

²³¹ Tufan, *Antik Çağ'dan Günümüze*, 36.

²³² Evren, "Hukukta Yaşlı", 138.

²³³ Neslihan Özer, "İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi İle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Karşılaştırılması", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 2 (2017), 45

²³⁴ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), Türkiye Yaşlı Hakları Raporu (Ankara: TİHEK, 2022), 28.

yaşlılar insani haklardan faydalanmakta zorluk çekmektedir. Yine bu rapora göre yaşlıların sosyal hayatta aktif olarak bulunabilmesi için yeterli bilgi, fırsat ve karar verme imkânlarına sahip olmadıkları, ihmal ve istismara maruz kalma durumlarını gösteren yeterli çalışmanın da yapılmadığı açıklanmıştır.²³⁵

Dünya üzerinde yaşlı nüfusun artması yaşlılık dönemine ve yaşlılığa olan bakış açısının gözden geçirilmesine neden olmuştur. 2050 yılında tarihte ilk defa yaşlı nüfusu ile çocuk nüfusu birbirine eşit olacaktır.²³⁶ Günümüzde bilim dallarının, devlet politikalarının, sivil ve resmî kuruluşların vb. yaptığı çalışmalar bugünün sorunlarına çözüm olmanın ötesine geçmelidir. Gelecekte toplumun yaşlısı olacak genç kuşakların yaşlıya ve yaşlılığa olan bakış açısı yeniden inşa edilmeli, aktif yaşlanma hayatın bir parçası hâline getirilmeli ve yaşlı bireyler sağlık, eğitim ve sosyal haklarda eşit haklara ve imkânlarla sahip olabilmelidirler.

²³⁵ TİHEK, Türkiye Yaşlı Hakları Raporu, 29.

²³⁶ Aliye Mandıracıoğlu, “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlıların Demografik Özellikleri”, *Ege Tıp Dergisi* 49/3 (2010), 39.

3. HADİSLERDE YAŞLILIK OLGUSU VE YAŞLILAR

Yüce Allah tarafından varlık âleminin şereflişi kılınan²³⁷ sûreti,²³⁸ nefsi,²³⁹ ruhu,²⁴⁰ aklı²⁴¹ ve iradesi²⁴² ile diğer varlıklardan üstün yaratılan insan doğumundan ölümüne kadar çocukluk, gençlik ve yaşlılık olmak üzere üç evre yaşamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere güçsüz ve bilgisiz olarak hayata başlayan insan çocukluk dönemini takip eden gençlik döneminde her açıdan gelişiminin zirvesine ulaşmakta ve en son yaşlanarak bebekliğindeki gibi güçsüz hale dönmekte bilirken bilmez olmaktadır. *“O sizi (önce) topraktan sonra az bir sudan (meniden) sonra alakadan yaratan sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran sonra sizi olgunluk çağına ulaşmanız sonra da ihtiyarlamanız için yaşatandır. İcinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar.”*²⁴³ âyeti ile *“Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış itibarıyla tersine çeviririz (gücünü azaltırız). Hâlâ düşünmeyecekler mi?”*²⁴⁴ âyeti Kur'ân-ı Kerîm'in insanın gelişim evrelerini açıkladığı âyetlerdir. İnsan bu gelişim evrelerini teker teker yaşayarak yaşlanacaktır ya da çocukluk veya yetişkinlik dönemlerinden birinde vefât edecektir.

Yüce Allah insanları sosyal bir varlık olarak yaratmış, dünyevî ve uhrevî açıdan birbirine muhtaç kılmıştır. Yüce Allah *“Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.”*²⁴⁵ buyurmuştur. İnsanlar aynı anne babanın genlerini almış, farklı sosyal ve etnik gruplar içinde var olmuştur. Dünya kabile, kavim, ümmet açılarından çok zengindir ve bu zenginlikten ilâhî murat toplumların birbiriyle tanışmasıdır. Hz. Peygamberin sünnetinde insanın bir toplum içinde yaşaması vardır ve bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“İnsanlarla bir arada yaşayarak onlardan gelecek sıkıntılara katlanan*

²³⁷ el -İsrâ 17/70.

²³⁸ et-Tîn 95/4.

²³⁹ en-Nahl 16/111.

²⁴⁰ el-Hicr 15/29.

²⁴¹ el-Hadîd 57/17.

²⁴² el-İsrâ 17/15.

²⁴³ el-Mü'min 40/67.

²⁴⁴ Yasîn 36/68.

²⁴⁵ el-Hucurât 49/13.

mümin insanlarla bir arada yaşamayarak onların sıkıntılarına katlanmayan müminden daha üstündür.”²⁴⁶

Toplumların huzur ve güven içinde varlığını devam ettirebilmesi için sevgi, saygı, hoşgörü, merhamet ve yardımlaşma çok önemlidir. Hz. Peygamber “Nefsim elimde olana yemin olsun ki siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız.”²⁴⁷ buyurduğu hadisinde cennete girebilmek için imanın gerekliliğine, imanın kâmil olabilmesi için de müminlerin birbirini sevmesinin önemine vurgu yapmıştır.

Yüce Allah’ın merhameti varlık âleminin her köşesini kuşatmıştır.²⁴⁸ Merhametin güçsüzün, saygının ise büyüğün öncelikli hakkı olduğunu müminlere öğreten Hz. Peygamber “Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.”²⁴⁹ buyurmuştur. İnsanın sorumluluğu açısından güçsüz olmak ya da güçlü olmak farklı sonuçlar doğurmaktadır. Güçsüz olan kimse için Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”²⁵⁰ buyurulmuş ve Yüce Allah’ın kullarını güçlerini aşan fiillerle ve davranışlarla yükümlü kılmayacağı bildirilmiştir. Hz. Peygamber “Kim bir müminin dünyalık sıkıntılarından birini giderirse Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından birini giderir. Kim zor durumda olana kolaylık sağlarsa Allah da ona dünyasında ve âhiretinde kolaylık sağlar. Kim bir müminin ayıbını örterse Allah da onun dünyada ve âhirette ayıbını örter. Kul kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımında olur.”²⁵¹ buyurarak güçsüze yardım eden güçlünün aslında kendisine yardım ettiğini açıklamış ve müminlerin birbirine yardım etmesini teşvik etmiştir.

Toplumlarda koruyup gözetilmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi ve merhametle davranılması gereken güçsüz kişiler çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır. Hz. Peygamber

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/64 (No. 5022); 38/188 (No. 23099); Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera’”, 55 (No. 2507). Hadisin metni şöyledir: « الْمُسْلِمُ إِذَا كَانَ يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَدَاهُمْ خَيْرٌ مِنْ الْمُسْلِمِ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَدَاهُمْ. »

²⁴⁷ Müslim, “İman”, 54 ; İbn Mâce, “Edeb”, 11 (No. 3692); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 41 (No. 5193); Tirmizî, “İstî’zân ve’l-âdâb”, 1 (No. 2688). el -Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Hadisin metni şöyledir: « لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَوْ لَا أَدْلُكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمْوه تَحَابُّتُمْ؟ أَفَشَوْا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ. »

²⁴⁸ el-A’raf 7/156.

²⁴⁹ Tirmizî, “el-Birr ve’s-sıla”, 15 (No. 1919); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 66 (No. 4943). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Hadisin metni şöyledir: « أَلَيْسَ مِنْ مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوقَرْ كَبِيرَنَا. »

²⁵⁰ el-Bakara 2/286.

²⁵¹ Müslim, “ez-Zikr ve’d-dua ve’t-tevbe ve’l-istiğfar”, 2699. Hadisin metni şöyledir: « مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَةٍ عَنْهُ كُرْبَةٌ مِنْ كُرْبٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ، يَسِّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا، سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ. »

“Süt emen çocuklar, otlayan hayvanlar, beli bükülmüş ihtiyarlar olmasaydı, üzerinize azap yağmur gibi yağardı.”²⁵² buyurmuştur. Yüce Allah’ın topluma rahmet etmesine vesile olan yaşlılar toplumların örf ve âdetlerinin, kültürlerinin, tarihlerinin kısacası toplumsal kimliklerinin mimarlarıdır. Aynı zamanda yaşlılar toplumun kimliğini ve edindikleri bilgi ve tecrübeleri gelecek nesillere ulaştıran köprüdürler. Yaşlılık gençliğin belirtisi olan güçlülük, sıhhat, güzellik gibi değerlerin yerini âcizlik, hastalık, kötü görünüm gibi üzücü değerlerin aldığı, sevdiklerin kaybedildiği, fizyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sorunların yaşandığı bir dönemdir.

İslâm yaşlıların hak ve hukukunu gözetmek, yaşlıya hak ettiği değeri vermek noktasında koyduğu hukuki ve ahlâki prensipler ile yaşlıların sorunlarına çözümler üretmiş olan bir dindir.²⁵³ Bu bölümde yaşlılık döneminin özelliklerinden, yaşlı kişide meydana gelen değişimlerden, yaşlılığa nasıl hazırlanılacağından ve Yüce Allah’ın yaşlıya yapmış olduğu ikram ve ihsanlardan bahsedilecektir.

3.1. Hadislerde Yaşlılık

Yaşlılık olgusu, yaşlıların hakları ve mükellefiyetleri, yaşlılara karşı maddi ve manevi sorumlu olanlar ve sorumlu oldukları alanlarla ilgili konularda Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’in sünnetinde izahlar bulunmaktadır böylece yaşlıya karşı keyfe keder uygulamaların önü alınmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın yaratılışı ve gelişim evreleri toprak, meni, alaka, mudga, çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık evreleri olarak açıklanmıştır.

*“Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan sonra az bir sudan(meniden) sonra alakadan sonra da yaratılışı belli belirsiz bir mudgadan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi çocuk olarak çıkarıyor sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdirtiyoruz). İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin...”*²⁵⁴

Yüce Allah âyette her evrenin kendi içinde ayrı ayrı dirilişlerden ve oluşlardan meydana geldiğini, cansız bir toprağı halden hale geçirerek nasıl canlı bir insana çevirdiyse ölüyü

²⁵² Zeylaî, Osman B. Ali, *Tebyînu’l-hakâik şerhu kenzu’d-dekâik ve hâşiyetu’s-Şelebî* (Kahire: Matbaatü’l-kübrâ el-emiriyye, 1313), 1/231. Hadisin metni şöyledir: «لَوْ لَا صَبِيَّانُ رُضِعَ وَبَهَائِمُ رُئِعَ، وَعِبَادُ اللَّهِ الرَّكْعُ لَصَبَّبَ عَلَيْكُمُ الْعَذَابُ صَبًّا.»

²⁵³ Ahmet Yıldırım - Selim Demirci (ed)., “Bireysel ve Sosyal Hayatta Hadis II” (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 2/126-127.

²⁵⁴ el-Hac 22/5.

ölümünden başka tedavisi olmayan bir evredir. Toplumumuzda yaşlı bir insanı tarif ederken iyileşmeyen hasta olarak tanımlanması bu hadisten dolayı olsa gerektir.

İslâm yaşlılığı değerlendirirken yaşlılığın insanda yapmış olduğu fizyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik kayıpların farkındadır ve bu nedenle yaşlılara dinî ve hukukî mükellefiyetler konularında kolaylıklar göstermektedir. İslâm yaşlılığı bir son olarak değil, bir tekâmül evresi olarak görmekte ve bu dünyada tekâmülünü tamamlayan insan ölüm ile yeni bir hayata adım atmaktadır. Yılların geçmesiyle olgunlaşan, bilgi ve tecrübe birikimiyle toplumun önderleri olan yaşlılar toplumun kimliğini, hafızasını gelecek kuşaklara aktararak²⁶² medeniyetlerin oluşumuna ve devamlılığına aracı olmaktadır. Yüce Allah'ın merhamet nazarı ile baktığı, sosyal hayatta hürmet gösterilme, korunup gözetilme ve ikram görme haklarına layık gördüğü yaşlılık dönemini doğru tanımlamak ve tanıtmak yaşlılığa karşı takınılacak tavrın belirlenmesinde, ömrün bereketli geçirilmesinde, yaşlıların ve onları sevenlerin teselli bulmasında önem arz etmektedir.

3.1.1. Yaşlılığın Engellenemeyen ve Kabullenilmesi Gereken Bir Dönem Olması

Uzun bir ömür yaşayan kişi bebeklik, çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemlerinden sonra yaşam evrelerinin en uzununu olan yaşlılığa erişecektir. Her evre kendisinden sonra başka bir evrede son bulmaktayken yaşlılığın sonu ölüm ile neticelenmektedir. Mutarriif b. Abdullah b. Şihhir'in (ö. 95/713-14) babasından rivâyet ettiği üzere Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"مَثَلُ ابْنِ آدَمَ وَإِلَى جَنْبِهِ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ مَنِيَّةً إِنْ أَخْطَأَتْهُ الْمَنَابِيا وَقَعَ فِي الْهَرَمِ حَتَّى يَمُوتَ." "Âdemoğlunun her birinin çevresini doksan dokuz ölüm tehlikesi kuşatmıştır. Bu tehlikeleri atlatmış olsa bile ihtiyarlık tehlikesiyle karşı karşıya kalır ve neticede ölür gider."²⁶³

Hayat ile ölüm gece ile gündüz gibi birbirini takip eden sünnetullahtır. Öyle ki bir kimse hastalık, açlık, boğulma ve yanma gibi ölümcül tehlikeleri atlatsa dahi mutlaka yaşlanacaktır ve sonunda ölecektir. Hadiste geçen doksan dokuz ölüm tehlikesi ile sayısal bir veri ifade edilmeyerek çokluktan kinâye yapılmıştır.

²⁶² Akif Köten, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Yaşlılara Saygı, Yaşlılık Dönemi ve Problemleri" (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 271.

²⁶³ Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l- vera", 22 (No. 2456); Tirmizî, "Kader", 14 (No. 2150). Tirmizî bu hadisin hasen garib olduğunu söylemiştir.

Hastalıklar insana acı, ağrı ve sıkıntı veren musibetlerdir ve insan hastalığından şifa bulmak istemektedir. İşte bu noktada Hz. Peygamberin acı ve ızdırap veren hastalıklara karşı insana moral verici ve şifa bulma umudu aşıl原因an hadisleri devreye girmektedir. Ebû Hüreyre'den gelen rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"ما أنزل الله داء إلا أنزل له شفاء." "Allah'ın şifasını vermediği hiçbir hastalık yoktur."²⁶⁴

Hadisi işiten kişinin aklına şayet "Şifası olmayan hastalık yoksa yaşlılık da bir hastalık olarak değerlendirilip tedavi yolları aranabilir mi?" sorusu gelecek olursa Safvan b. Assâl'dan (ö. 40/661) gelen rivâyette Hz. Peygamber'in bu soruya verdiği cevap şöyledir:

"قالوا يا رسول الله أنتداوي؟ أنتداوي؟ قال: تعلمن أن الله تعالى لم ينزل داء إلا أنزل له دواء غير داء واحد: قالوا: و ما هو؟ قال: الهرم." (Sahâbeler) Sordular: 'Ey Allah'ın resûlü tedavi olalım mı?' Resûlullah (sav): 'Biliniz ki Allah'ın bir hastalık dışında şifasını indirmedeği hiçbir hastalık yoktur.' dedi. Onlar da: 'O nedir?' diye sorunca Resûlullah (sav): 'Yaşlılık' dedi."²⁶⁵

Bu hadiste açıklandığı üzere hasta kişi tedavi olmak için gayret edecektir çünkü insan kendi sağlığını korumakla mükelleftir. Hz. Peygamber'in gecelerini ibadetle, gündüzlerini oruçla geçiren Amr b. Âs'a (ö. 43/664): "Oruç tut bazen de tutma, geceleri ibadet et ama kimi zaman da etme, bedeninin senin üzerinde hakkı var, gözünün senin üzerinde hakkı var, hanımının senin üzerinde hakkı var, misafirinin senin üzerinde hakkı var."²⁶⁶ buyurması insanın başkalarına karşı sorumlulukları olduğu gibi kendi bedenine karşı da sorumlulukları olduğunu ortaya koymaktadır. İnsan yaşamı boyunca her ne kadar sağlığını korumaya çalışsa da gün gelecek iyileşmeyen bir hastalığa yakalanacaktır o da yaşlılıktır. Yaşlılığın iyileşmeyen bir hastalık olduğu Üsâme b. Şerîk' ten (ö. 50/670) gelen başka bir hadiste de daha açıklanmıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"تَدَاوَوْا يَا عِبَادَ اللَّهِ، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلَّا وَضَعَ لَهُ شِفَاءً، إِلَّا دَاءً وَاحِدًا الْهَرَمَ." Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz. Muhakkak Allah her hastalığın şifasını vermiştir. Ancak bir hastalık hariç o da yaşlılıktır."²⁶⁷

²⁶⁴ Buhârî, "Tıb", 1 (No. 5678).

²⁶⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411/1990), 4/219, (No. 7427)

²⁶⁶ Buhârî, "Savm", 54 (No. 1975).

²⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 30/394 (No. 18454); İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhi sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 1379/1959), 10/13;

Hiçbir tedavi yaşlılığa çare bulamamaktadır. Yaşlı ancak ölüm ile şifa bulmaktadır.²⁶⁸ Yaşlılığın ve ölümün ortak bir noktası vardır. Üsâme b. Şerîk'ten (ra) gelen başka bir rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz. Şüphesiz Allah ölüm ve yaşlılık hariç indirdiği her hastalığın yanında şifasını da indirmiştir."²⁶⁹

Dünya hayatında her doğan ölecek,²⁷⁰ uzun yaşayan herkes de yaşlanacaktır.²⁷¹ İnsanın ölüm ve yaşlılık karşısında eli kolu bağıldır ve çaresizdir, nasslar da göstermektedir ki çaresiz de kalacaktır. Bu durumda insana düşen şey ölmeden önceki son yaşam evresi olan yaşlılığı tövbe etmek, hayır ve hasenat kazanmak için bir fırsat olarak görüp değerlendirmektir.

3.1.2. Uzun Bir Ömür Yaşamak İçin Yüce Allah'a Dua Edilmesi

Yüce Allah ölümü ve hayatı güzel amel işleyenleri ortaya çıkarmak için bir imtihan olarak yarattığını,²⁷² dünya hayatının ise oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, gerçek hayatın ise âhiret hayatı olduğunu açıklamıştır.²⁷³ Âhiret yurdunda mutlu olmak ise Yüce Allah'ın "*Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.*"²⁷⁴ buyruğunu dikkate alarak yaşayanların hakkıdır. Asr Sûresinde üzerine yemin edilen asr kelimesi için tefsirlerde dehr, gündüzün son vakti, ikinci namazı, Hz. Peygamber'in yaşadığı asır izahlarının yanı sıra gece ile gündüz, sabah ile akşam dehrden bir parça olan insan ömrü, insanın doğumundan içinde bulunduğu ana kadar yaşadığı zaman dilimi açıklamaları da yapılmıştır.²⁷⁵ Bu sûrede iman, salih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye olmak üzere dört vasfî kendisinde barındıran insanların hüsrana uğramayacağı yani âhirette azaba uğramayacağı açıklanmıştır. Sûrede insanın hasenât ve seyyiât cinsinden olan amellerini barındıran

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Ârizatü'l-ahvezî şerh-u sahih-i't-Tirmizî* (Beyrût: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, ts). , 8/192.

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, "hrm", 5/261.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/398 (No. 18455).

²⁷⁰ Âl-i İmrân 3/185; el-Ankebût 29/57.

²⁷¹ Nahl 16/70.

²⁷² el-Mülk 67/2.

²⁷³ el-Ankebût 29/64.

²⁷⁴ el-Asr 103/1-3.

²⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/388-392; Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/327-329; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/253

zaman diliminde Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirerek yasaklarından kaçınanlar “Birbirlerine hakkı tavsiye edenler” şeklinde ifade edilmiştir. Yine başlarına gelen musibetlere karşı birbirlerine sabretmeyi ve kendilerine emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker yapanların tavırlarına karşı tahammül etmeyi tavsiye edenler ise “Sabrı tavsiye edenler” şeklinde ifade edilmiştir.²⁷⁶ Asr Sûresindeki “asr” kelimesi ile insan ömrünün kastedildiği kabul edildiğinde iman edip salih ameller işlenilen insan ömrü hayır kaynağı olarak değer bulmaktadır. Hz. Peygamber'in Yüce Allah'a yaptığı dualarında salih amellerle dolu uzun bir ömür sürmeyi istediği ve ümmetine de bu şekilde dua etmesini tavsiye ettiği bilinmektedir. Abdullah b. Büsr'den (ö. 88/707) gelen rivâyette bir gün iki bedevî Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve onlardan biri Hz. Peygamber'e şöyle sormuştur:

"من خير الرجال يا محمد؟ قال النبي صلى الله عليه وسلم: من طال عمره و حسن عمله." "Ey Muhammed, insanların en hayırlısı kimdir?" Nebî de (sav): “İnsanların en hayırlısı ömrü uzun, ameli güzel olanıdır.” dedi.²⁷⁷

Bu hadiste Yüce Allah'ın rızasını kazanmaya çalışarak uzun bir ömür süren müminlerin insanların en hayırlıları olduğu açıklanmıştır. Bu konuyla alakalı bir diğer hadiste ise uzun yaşadığı halde ömrünü Yüce Allah'ın rızasını kazanmayı amaçlamadan geçiren kişinin insanların en şerlisi olarak kabul edildiği bildirilmiştir. Bu kişi hayatı boyunca günah işleyerek öncelikle kendi nefesine zarar vermişti. Bunun yanı sıra Yüce Allah'ın gözetilmesini emrettiği ana baba, akraba, komşu vb. kul haklarına ve diğer canlıların haklarına riayet etmediği için de diğer yaratılmışlara zararı dokunmuştur, bu nedenle insanların en şerlileridir. Abdurrahman b. Ebî Bekre, babasından rivâyet ettiğine göre bir adam Resulullah'ın (sav) yanına gelerek şöyle demiştir:

"قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ؟ قَالَ: " مَنْ طَالَ عُمُرُهُ، وَحَسُنَ عَمَلُهُ "، قَالَ: فَأَيُّ النَّاسِ شَرٌّ؟ قَالَ: " مَنْ طَالَ عُمُرُهُ، وَسَاءَ عَمَلُهُ." "Ey Muhammed, insanların en hayırlısı kimdir?" dedi. Nebî (sav): “İnsanların en hayırlısı ömrü uzun, ameli güzel olanıdır.” dedi. (Sahâbe): “Ey Muhammed, insanların en şerlisi kimdir?” dedi. (Nebî): Ömrü uzun, ameli kötü olanıdır.” dedi.²⁷⁸

²⁷⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 15/8590.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/226 (No. 17680); Tirmizî, “Zühd”, 21 (No. 2329). Tirmizî bu hadisin hasen garib olduğunu söylemiştir.

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/58 (No. 20415); Tirmizî, “Zühd”, 21 (No. 2330). Tirmizî bu hadisin hasen garib olduğunu söylemiştir.

Dünya hayatı zamanla ölçülmektedir ve insanın zaman karşısında üç durumu vardır: Birincisi geçmiş zamanı yaşanmıştır ve değiştirilememektedir. İkincisi şimdiki zaman içinde bulunduğu ve eylemde bulunabildiği “an”dır. Üçüncüsü ise yaşayacağına dair bir bilgisi ve garantisi olmadığı gelecek zamandır. Görülmektedir ki içinde bulunduğumuz “an” asıl sermayemizdir. Yaşadığı anın kıymetini bilen ve ona göre amel işleyen kişi için “ibnü’l-vakt” ifadesi kullanılmaktadır. İrfân ehlinin ifadesi ile ibnü’l-vakt olan kişi zamanı emânet olarak gören ve yaşadığı anın kıymetini bilen kişidir. Ömrünün bir gün sona ereceği idrakı ile yaşayan insanın uzun bir ömür sürmeyi Allah’ın bir lufu olarak görmesi ve zamanını hayırla bereketlendirerek âhirete hazırlık yapması mümkündür.²⁷⁹ Bu hadiste ömrü uzun, ameli kötü olan kişi en şerli kişi olarak nitelendirilmiş, Yüce Allah “Allah katında canlıların en kötüsü inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir.”²⁸⁰ buyurarak Hz. Peygamber’in hadisini desteklemiştir.

Bir Müslümanın kendisinin uzun bir ömür sürmesi için Yüce Allah’a dua etmesi sünnet olduğu gibi başka bir Müslümanın için de uzun bir ömür sürmesi için dua etmesi sünnettir. Ümmü Enes (ö. ?) oğlu Enes b. Mâlik (ra) için Hz. Peygamber’den dua etmesini istemiştir: Enes b. Mâlik’ten (ra) gelen rivâyet şöyledir:

"جَاءَتْ بِي أُمِّي أُمُّ أَنَسٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ أَرَزَّتْنِي بِنَصْفِ خِمَارِهَا، وَرَدَّتْنِي بِنَصْفِهِ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا أُنَيْسُ ابْنِي، أَتَيْتُكَ بِهِ يَخْدُمُكَ فَادْعُ اللَّهَ لَهُ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ» قَالَ أَنَسُ: فَوَاللَّهِ إِنَّ مَالِي "Annem Ümmü Enes (r.anhâ) eşeğin sırtının yarısına beni oturttu, yarısına da kendisi oturdu, beni Hz. Peygamber’in yanına götürdü ve dedi ki: ‘Bu oğlum Enes bunu senin hizmetine ‘dedi. Enes (ra): ‘Vallahi benim malım çok oldu, çocuğum ve torunumda bugün yüze yakındır.’ dedi.”²⁸¹

Enes b. Mâlik’in (ra) Hz. Peygamber’in duasının bereketi ile ensar arasında en çok malı olan kişi olduğu ve yüz yirmi yıldan fazla yaşadığını bilmek²⁸² Yüce Allah tarafından kabul edilen bir duanın insan hayatındaki etkisini göstermesi açısından mutluluk vericidir. Bu hadis Hz. Muhammed’in peygamber olarak yaptığı duanın makbul olmasına örneklik teşkil etmesinin yanında müminlerin birbirlerine mallarının ve evlâtlarının çok olması, ömürlerinin uzun olması için dua etmesinin de sünnet olduğunu göstermektedir.

²⁷⁹ Sema Kayar, “Zamanda Bir Nokta An”, *Diyanet Aile Dergisi* 60 (Aralık 2023), 7-8.

²⁸⁰ el-Enfâl 8/55.

²⁸¹ Buhârî, “Deavât”, 18 (No. 6334); 25 (No. 6344); 46 (No. 6378); 47 (No. 6380); Müslim, “Fezâilu’s-sahâbe”, 2480; Tirmizî, “Menâkıb”, 115 (No. 3829). Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

²⁸² Buhârî, “Savm”, 61 (No. 1981).

Hadislerde uzun bir ömür yaşamak için dua edilmesi istenmişken başa gelen herhangi bir musibetten dolayı ölümün temenni edilmemesi kötü görülmüştür. Müminin hayır kapısının kapanmasının nedeni olan ölümü istemek ancak bazı durumlarda câiz olmaktadır. Enes b. Mâlik'in (r.a) naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ مِنْ ضَرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَاعِلًا فَلْيُقِلِّ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتْ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتْ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي." "Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa 'Allah'ım yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."²⁸³

Temenni etmek ile dua etmek arasında kapsayıcılık açısından bir fark vardır. Her dua temennidir fakat her temenni dua değildir. Kişi aklından geçen temenniyi Yüce Allah'tan isteyerek dua haline getirebilir. Hadisten anlaşıldığı üzere insanoğlunun sıkıntıya karşı alacağı tavır ne ecelin çabuk gelmesini istemek ne de her ne olursa olsun uzun yaşamak için ısrarcı olmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de de insanın hoşuna gitmeyen durumlar için *"Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz."*²⁸⁴ buyurulmuştur. Selefi âlimler kişinin ancak dini hakkında fitneye düşeceğinden, imanını kaybedeceğinden korkması durumunda ölmeyi isteyebileceğini söylemektedir. Ölümün temenni edilmemesi ile ilgili diğer rivâyetler de şöyledir:

a) Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen hadis şöyledir:

"لو لا ان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال "لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ لَتَمِيتَهُ." "Resûlullah'ın 'Sizden hiçbiriniz ölümü temenni etmesin!' dediğini duymasaydım ölümü isterdim, dedi."²⁸⁵

Enes b. Mâlik çocukluğundan itibaren Hz. Peygamber'in terbiyesi ve gözetimi altında büyümüş, onun hayır duasını alarak bir asırdan fazla yaşamıştır. Hadisten Enes b. Mâlik'in (ra) Hz. Peygamber'in buyruğunu dikkate alarak ölümle ilgili temennide bulunmadığı görülmektedir.

b) Ebû Hüreyre'nin (ra) Resûlullah'tan (sav) rivâyet ettiği bir diğer hadis şöyledir:

"لَا يَتَمَنَّي أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ، وَلَا يَدْعُ بِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُ، إِنَّهُ إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ انْقَطَعَ عَمَلُهُ، وَإِنَّهُ لَا يَزِيدُ الْمُؤْمِنَ عُمُرَهُ إِلَّا خَيْرًا." "Sizden biriniz ölüm size gelmeden önce ölümü temenni etmesin çünkü kişi öldüğü zaman ameli kesilir, müminin ömrünü ancak hayır arttırır."²⁸⁶

²⁸³ Buhârî, "Merzâ", 19 (No. 5671); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/200 (No. 13578); İbn Mâce, "Zühd", 31(No. 4265). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

²⁸⁴ el- Bakara 2/ 216.

²⁸⁵ Müslim, "ez-Zikr ve'd-dua ve't-tevbe ve'l-istiğfar", 2680.

Bu hadis kişinin hastalık, fakirlik, yaşlılık gibi dünyevî bir dert sebebiyle ölümü istemesinin mekruh olduğuna delildir.²⁸⁷ İzdırap içinde olan kişi sabretmekte zorlanması hâlinde “Allah’ım benim için hayatta olmak faydalıysa beni yaşat, ölüm daha hayırlıysa canımı al.” diye dua etmesi sünnettir.

c) Câbir b. Abdullah’ın (ö. 78/697) Resûlullah’tan (sav) yapmış olduğu rivâyet şöyledir:

“لَا تَمَنَّوْا الْمَوْتَ، فَإِنَّ هَوَلَ الْمُطْلَعِ شَدِيدٌ، وَإِنَّ مِنَ السَّعَادَةِ أَنْ يَطُولَ عُمُرُ الْعَبْدِ، وَيَرْزُقَهُ اللَّهُ الْإِنَابَةَ، وَإِنَّهُ لَا يَزِيدُ الْمُؤْمِنَ عُمُرُهُ إِلَّا خَيْرًا.” “Ölümü temenni etmeyiniz. Dirilişin korkusu çetindir. Kişinin uzun ömürlü olması ve Allah’ın insana tövbe ile kendisine yönelme imkânı vermesi onun için mutluluktur.”²⁸⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de “O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul ve yalnız rabbine yönel.”²⁸⁹ buyurulmuştur. Mümin dünya meşguliyetleri son bulunca ibadete koyulacak,²⁹⁰ dua, tebliğ ve irşad gibi dinî faaliyetlerin yanı sıra çalışma, üretme, öğrenme-öğretme, yardımlaşma ve dayanışma gibi dünyevî faaliyetler yapacaktır.²⁹¹ “Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”²⁹² buyruğu mümin kişiyi günahlarından tövbe etmeye de davet etmekte günahlarının salih amel işlemiş gibi kabul edilerek iyiliğe çevrileceği müjdesini vermektedir. “Günahından dönüp tövbe eden kimse onu hiç işlememiş gibidir.”²⁹³ hadisiyle de günahlarından tövbe eden kişinin kötü amellerinin silineceği açıklanmıştır. “Akıllı kişi nefesine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Âciz kişi de nefsini duygularına tâbi kılan ve Allah’tan dileklerde bulunup durandır.”²⁹⁴ hadisiyle kıyamet günü hesaba çekileceğini bilen kişinin akıllı davranarak nefsinin hevasına göre davranmayacağını, işlediği günahları için tövbe ederken salih ameller işleyerek geçirdiği uzun bir ömürün ise ona mutluluk vereceğini açıklamıştır.

²⁸⁶ Müslim, “ez-Zikr ve’l-dua ve’t-tevbe ve’l-istiğfar”, 2682.

²⁸⁷ Müslim, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Sönmez Neşriyat Matbaası, 1980), 11/6659.

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/426 (No. 14564). Şuayb Arnaût bu hadisin hasen li gayrihi olduğunu söylemiştir.

²⁸⁹ el-İnşirâh 94/7-8.

²⁹⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 15/8589.

²⁹¹ Diyanet Kur’an, “İnşirah Sûresi” (Erişim 8 Ocak 2024).

²⁹² el-Furkân 25/70.

²⁹³ İbn Mâce, “Zühd”, 30 (No. 4250). Hadisin metni şöyledir: «التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ، كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ»

²⁹⁴ Tirmizî, “Sıfatü’l- kıyâme ve’r-rekâik ve’l-vera”, 25 (No. 2459). Hadisin metni şöyledir: «الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ.»

3.1.3. Ömrün Uzamasına Vesile Olan Amellerin Olması

Kronolojik açıdan zaman kavramı yaşı göstermektedir ve objektiftir. Ancak zaman kavramı gençler ve yaşlılar açısından farklı algılanabilmektedir. Gençler zamanı kendi doğumundan başlayarak içinde bulunduğu ana kadar olan süre olarak, kırk yaşını geçen kişiler ise yaşadığı andan ölümüne kadar olan vakit olarak algılamaktadır. Çocuklar büyümek için zamanın hızlı geçmesini isterken yaşlı kişiler zamanın geçmesini ömrün eksilmesi olarak görmektedir.²⁹⁵ Yine zaman kimine göre hızlı, kimine göre ise yavaş geçmektedir. Zaman algısı kriterlere göre farklılık gösterse de yaşlanmak kaçınılmaz bir sondur. Yaşlanmak Yüce Allah’a iman eden, salih amel işleyen, tövbe ile kendini düzelten kişiler için büyük bir nimettir. Hz. Peygamber müminlere uzun ömürlü olmaları için dua etmelerini tavsiye etmiş, bazı salih amelleri işlemenin ömrü uzattığını haber vermiştir. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber’den nakledilen hadisler şunlardır:

a) Tabiînden olan Sehl b. Muaz’ın (ö. 120/738) sahâbe olan babasından rivâyet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"مَنْ بَرَّ وَالِدَيْهِ طُوبَى لَهُ، زَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي عُمُرِهِ." "Kim anne babasına iyilik yaparsa onun için ne güzel! Allah azze ve celle onun ömrünü uzatır."²⁹⁶

Bu hadisi el-Elbânî’nin zayıf olarak değerlendirmesi “Zayıf hadisle amel edilebilir mi?” sorusunu akla getirmektedir. Nevevî’ye kadar “Zayıf hadisle amel edilebilir mi?” sorusuna verilen cevap faziletlerden bahseden zayıf hadislere ılımlı yaklaşılması şeklindeydi. Nevevî’nin faziletlerden bahseden zayıf hadislerle amel edilebileceği görüşünü kabul etmesi ile kendisinden sonra gelen pek çok hadisçi ve fakîh de bu görüşü benimsemiştir. Ulemânın çoğunluğu XIX. asrın ortalarından itibaren hadis rivâyetinde sahih-sakim ayırımıyla alakalı olarak rivâyet ve amel konusunda sahih hadislerin dikkate alınması gerektiğine karar kılmıştır.²⁹⁷ Faziletler konusunda zayıf hadislerle amel edilmesinin uygun görülmesi neticesinde anne babasına iyilik yapan kişiye uzun bir ömür yaşayacağı müjdesi verilmektedir.

b) Ebû Hüreyre’nin (ra) Resulullah’tan (sav) işittiği hadis şöyledir:

²⁹⁵ Mehmet Akif Kılavuz, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi* (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 83.

²⁹⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Darü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 2001), 22/22 (No. 22).

²⁹⁷ Ayşe Esra Şahyar, “Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 48.

"مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُبْسَطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، وَأَنْ يُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ." "Kim rızkının genişletilmesini ve ömrünün uzatılmasını isterse akrabasına iyilik yapsın."²⁹⁸

Bu hadis ile “*Ecelleri geldiğinde onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.*”²⁹⁹ âyeti arasında her ne kadar teâruz varmış gibi görünse de aralarını iki açıdan cem etmek mümkündür. Bu hadiste zamanını mâlâyânî olan şeylerle tüketmeyen kişinin ömrünün bereketleneceğine dair bir kinaye vardır ve buna örnek olarak da Hz. Peygamber’e Yüce Allah’ın bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesini³⁰⁰ lutfetmesi verilebilir. Hz. Peygamber’in ümmetinin ortalama ömür süresi geçmiş ümmetlerin ömür sürelerine kıyasla daha az olduğu için Taberî tefsirinde Kadir gecesini ile ilgili olarak bu gecede yapılan amelin bin ayda yapılan amelden daha hayırlı olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte Kadir gecesinin içinde Kadir gecesini olmayan bin aydan daha hayırlı olduğu ve İsrailoğullarından olan bir kişinin gecelerini ibadetle, gündüzlerini cihadla geçirdiği bin aydan daha hayırlı olduğu açıklamaları da mevcuttur.³⁰¹ Akrabalık bağı gözetilen ve Allah’a isyandan uzak kalan kişinin ömrünün uzaması ise şöyle mümkün olmaktadır: Birinci olarak akrabalık bağı gözetilen ve Allah’a isyandan uzak kalan kişinin güzel hatırası âdeti o hiç ölmemiş gibi kalmaktadır. Bu da faydalanılan bir ilim bırakması, sadaka-i cariye yapması ya da salih bir evlât bırakması ile mümkündür.³⁰² İkinci olarak Yüce Allah’ın insanın ömür süresini yazması için görevlendirmiş olduğu meleğe şayet kişi akrabalık bağlarını gözetirse ömrü yüz yıl olsun ama gözetmezse altmış yıl olsun diye bildirmedi. Dolayısıyla meleğin bilgisine göre ömrün uzaması ya da kısalması mümkündür yoksa Yüce Allah’ın ilminin değişmesi mümkün değildir. Yüce Allah ilmiyle o kişinin akrabalık bağı keseceğini ya da kesmeyeceğini zaten bilmektedir. Başka bir görüş ise âyette ifade edildiği üzere ecelin değişmeyeceği ancak kişinin arkasından kendisine dua eden salih zürriyetlerin olacağı şeklindedir.³⁰³

c) Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) şöyle demiştir:

²⁹⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 34/57 (No. 57). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Buhârî, “Büyû” 13 (No. 2067); “Edeb”, 12 (No. 5985); 12 (No. 5986).

²⁹⁹ en-Nahl 16/61.

³⁰⁰ el-Kadr 97/3.

³⁰¹ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 24/545-546.

³⁰² Müslim, “Vasiyye”, 1631. Hadisin metni şöyledir: «إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ: جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ.»

³⁰³ İbn Hacer, *Fethul-bâri*, 10/416; Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, “*Umdetü'l-kârî*” (Beyrut: Dâru ihyâit-türâsî'l-Arabî, 855), 22/91.

"مَنْ اتَّقَى رَبَّهُ، وَوَصَلَ رَجَمَهُ، نُسِيَ فِي أَجَلِهِ، وَتَرَى مَالَهُ، وَأَحَبَّهُ أَهْلُهُ." "Her kim rabbine karşı takvâli olur ve akrabalık bağlarını gözetirse eceli ertelenir, malı artar ve ailesi onu sever."³⁰⁴

Bu hadiste günahlardan kaçınan ve akrabalık bağlarını gözetten müminin ömrünün uzayacağı açıklanmıştır. İbn Abbâs (ra)bu hadisi izah ederken her insanın biri ölümüne kadar diğeri de ölümden yeniden dirilişe kadar (ba's) olan iki ecelinin bulunduğunu söylemiştir. Kişi salih ameller işlediğinde ba's eceline alınarak dünyadaki ömrüne eklendiğini ve ömrünün uzadığını tam tersi durumda ise ömründen alınarak ba's eceline eklendiğini belirtmiştir. Yine Hz. Ömer'in bulaşıcı bir hastalık olan vebanın bulunduğu Şam'a girmeme kararı almasını Yüce Allah'ın bir kaderinden başka bir kaderine gittiğini söyleyerek açıklaması ecelin değişkenliğini gösteren örnektir. Sahabeden Hz. Ömer'in yanı sıra Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) gibi birçok kişi de ecel vaktinin öne alınmasının, alınmasının veya ileri bir tarihe bırakılmasının mümkün olduğuna kanaat etmiştir.³⁰⁵

3.1.4. Yaşlılığın Hürmet Görülen Bir Dönem Olması

Her yaş grubundan insanların oluşturmuş olduğu bir toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşayabilmesi için sahip olmaları gereken en önemli ahlâki ilkelerin başında sevgi, saygı, merhamet ve yardımlaşma gelmektedir. İslâm toplumunda insana insan olması sebebiyle değer verilmektedir. Küçüklere ve güçsüzlere merhamet edilmeyen, yaşlılara hürmet edilmeyen bir toplum Yüce Allah'ın merhametinden yoksun kalacaktır, büyüklere saygı gösterilmeyen bir toplum da Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı davranmış olacaktır. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler şunlardır:

a) Cerîr b. Abdullah'ın (ö. 51/671) Hz. Peygamber'den yapmış olduğu rivâyeti şöyledir:

"مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ لَا يَرْحَمُهُ اللَّهُ." "İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez."³⁰⁶

Merhamet acıma duygusunun etkisi ile karşı tarafa yapılan iyiliktir. Gazzâlî'ye göre bir kişinin merhametli olarak adlandırılabilmesi için başkasının zorlaması olmadan gücü yettiğinde acıdığı kişinin ihtiyacını karşılamaya çalışmalı, merhametini davranışa

³⁰⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 34/58 (No. 58); 35/59 (No. 59). el-Elbânî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

³⁰⁵ Nezîr Maviş, "Ecelin Değişkenliği Düşüncesinin Naslardaki Referansları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022), 478.

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/539 (No. 19203); 31/ 563 (No. 19241); 31/567 (No. 19247); 31/57 (No. 19262); Müslim, "Fezâil", 2319 (4/1809); Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla", 15 (No. 1922); Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/33. Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

yansıtmalıdır.³⁰⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de amel defteri sağdan verilecek olanların özellikleri zikredilirken “Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve merhamet etmeyi öğütleyenlerden olmaktır.”³⁰⁸ buyurulmuştur. “Merhamet etmeyi öğütleyenlerden olmaktır.” buyruğu kişilerin birbirlerine ya da ihtiyaç içinde olanlara karşı acıma hissi duyması ve kötülük yapmak isteyen kişinin de kötülük yapmasına engel olunmasıdır. Merhamet duygusunda acınılan kişiye hayatına bir dokunuş vardır, yapılmış bir yardım vardır yani merhamet sadece kalbî bir duygudan ibaret değildir. Bununla beraber hakkı tavsiye etmek ve şerre engel olmayı da içine alan bir kavramdır.³⁰⁹

b) Amr b. Şuayb'ın (ö. 118/736) babası aracılığıyla dedesinden rivâyet ettiği hadiste Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"أَلَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيَعْرِفْ شَرَفَ كَبِيرِنَا." "Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir."³¹⁰

İnsanın yaşlanan bedenine, azalan gücüne rağmen ruhu saygı görme isteğini kaybetmemektedir.³¹¹ Büyüklerin küçükler üzerindeki hakkı kendilerine hürmet gösterilmesi, küçüklerin büyükler üzerindeki hakkı ise kendilerine merhamet gösterilmesidir.

c) Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyet şöyledir:

"أَلَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا، وَيُوقِّرْ كَبِيرِنَا، وَيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ." "Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten uzaklaştırmayan bizden değildir."³¹²

Bir kısım âlimler “bizden değildir” ifadesinin bizim sünnetimizden, bizim edebimizden değildir, anlamında olduğunu söylemektedir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ise “bizden değildir” ifadesinin bizim milletimizden değildir, anlamında olmadığını söylemektedir.³¹³

d) Enes b. Mâlik (ra) Nebî'nin (sav) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

³⁰⁷ Mustafa Çağrııcı, “Merhamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/184-185.

³⁰⁸ el-Beled 90/17.

³⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/158.

³¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/345 (No. 6733); Tirmizî, “el-Birr ve's-sıla”, 15 (No. 1920). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

³¹¹ Osman Aldemir, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'te Yaşlanma ve Yaşlılık* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 244.

³¹² Tirmizî, “el-Birr ve's-sıla”, 15 (No. 1921). el-Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

³¹³ İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-ahvezî*, 8/109.

"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوقِّرْ كَبِيرَنَا." "Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir."³¹⁴

Hiz. Peygamber yanına gelen ve kendisiyle görüşmek isteyen yaşlı bir adama yer göstermekte ağırdan davranan sahâbeleri ikaz etmiş, yaşça küçük olanların yaşlıya hürmet göstermesini tavsiye etmiştir.

e) Yahyâ b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr (ö. 101/719) babasından o da ninesi Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dan (ö. 73/692) şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

"فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، وَدَخَلَ الْمَسْجِدَ، أَتَاهُ أَبُو بَكْرٍ بِأَبِيهِ، فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "هَلَّا تَرَكْتَ الشَّيْخَ فِي بَيْتِهِ حَتَّى أَكُونَ أَنَا آتِيهِ فِيهِ". قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ أَحَقُّ أَنْ يَمْشِيَ. "Resûlullah (sav) Mekke'ye girdiğinde mescide geldi. Ebû Bekir (ra) onun yanına babasını getirdi. Resûlullah (sav) onu görünce: 'Yaşlıyı evde bıraksaydın da ben onun yanına gitseydim.' dedi. Ebû Bekir (ra) : 'Ey Allah'ın resûlu onun senin yanına gelmesi senin onun yanına gelmeden daha uygundur.' dedi."³¹⁵

Hiz. Peygamber Mekke'yi fethedinceye kadar Hiz. Ebû Bekir'in (ra) babası Ebû Kuhâfe (ö. 14/635) müslüman olmamıştı. Mekke'nin fethedildiği gün Hiz. Ebû Bekir (ra) babasını yanına alarak Mescid-i Harâm'a Hiz. Peygamber'in yanına götürmüştü. Hiz. Peygamber yaşça kendisinden büyük olan Ebû Kuhâfe'nin (ra) yanına geldiğini görünce yanına gitseydim." buyurmuştur.

f) Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen hadis şöyledir:

"انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِلَى أُمِّ أَيْمَنَ، فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ، فَتَنَاوَلْتُهُ إِنَاءً فِيهِ شَرَابٌ" قَالَ: فَلَا أَدْرِي أَصَادَفْتُهُ صَائِمًا أَوْ لَمْ يَرْدْهُ، فَجَعَلْتُ تَصْخَبُ عَلَيْهِ وَتَدْمَرُ عَلَيْهِ." "Resûlullah (sav) Ümmü Eymen'in (r.anhâ) yanına gitti, ben de onunla beraber gittim. (Ümmü Eymen) Ona içinde içecek olan bir kap uzattı, o içmedi. Resûlullah (sav) oruçlu muydu yoksa istemedi mi bilmiyorum. (Ümmü Eymen) Ona sesini yükseltti ve kızmaya başladı."³¹⁶

Ümmü Eymen (ö. 24/645 [?]) Hiz. Peygamber'in dadısıdır, bebekliğinde onu emzirmiş, onu koruyup gözeterek büyötmüştür. Hiz. Peygamber Hiz. Hatice ile evlendikten sonra Ümmü Eymen'i (r.anhâ) azat etmiş, onun yanındaki değerini anlatmak için "Annemden sonraki annemdir." demiştir.³¹⁷ Ümmü Eymen'in (r.anhâ) ikram ettiği içeceği

³¹⁴ Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla", 15 (No. 1919). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/518.

³¹⁶ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 2453.

³¹⁷ Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/317.

reddettiği için Hz. Peygamber'e sesini yükselttiği, Hz. Peygamber'in ise ona karşılık vermediğinin anlatıldığı bu hadiste Ümmü Eymen (r.anhâ) Hz. Peygamber'e karşı saygısızca bir davranışta bulunmayı amaçlamamıştır. Bir anne çocuğuna ikramda bulunduğu çocuğu o ikramı geri çevirince annesi nasıl şefkat dolu bir serzenişte bulunuyorsa annesi gibi gördüğü dadısı da o şekilde öyle bir serzenişte bulunmuştur. Hz. Peygamber ve yaşlı dadısı arasında geçen bu olay hakkı olanların emek ettikleri kişilere tatlı sert bir serzenişte bulunabileceklerini ve bu serzenişlerinden dolayı hoş görülebileceklerini göstermektedir.

g) Ebû Saîd el- Hudrî'den (ö. 74/693) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

أَنَّ أَهْلَ قُرَيْظَةَ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدٍ، فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِ فَجَاءَهُ، فَقَالَ: "قُومُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ أَوْ قَالَ: "خَيْرُكُمْ." "Benî Kurayza Sa'd'ın hüküm vermesini kabul ettiler. Nebî (sav) onu hüküm vermesi için gönderdi. Sa'd gelince Hz. Peygamber: 'Efendiniz için veya hayırlınız için ayağa kalkınız.' dedi."³¹⁸

Müslümanlarla Medine'de beraber yaşayan Yahudi kavmi Benî Kurayza arasında yapılmış olan antlaşmaya göre Medine'ye herhangi bir saldırı söz konusu olduğunda onlar da şehrin savunmasına katılacak, Müslümanların düşmanlarıyla ittifak kurmayacaklardı. Ancak Hendek Savaşı (5/627) esnasında Benî Kurayza antlaşmalarını bozmuş, Müslümanların düşmanları olan Kureyş ve destekçileri ile birlikte hareket ederek Müslümanları arkadan vurmaya çalışmışlardı. Hendek Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber Benî Kurayza üzerine gazve düzenlemiş, Benî Kurayza'nın isteği doğrultusunda Müslümanlarla aralarında hüküm vermesi için hakem olarak Sa'd b. Muâz'ı (ö. 5/627) görevlendirmişti.³¹⁹ Hz. Peygamber'in Benî Kurayza'nın yanından gelen Sa'd b. Muâz (ra) için sahâbelerden ayağa kalkmalarını istemesinin nedeni bineğinden inmesine yardım edilmesidir. Çünkü Sa'd b. Muâz Hendek Savaşı'nda kolundan yaralanmıştı. Bu hadis toplumun büyük şahsiyetlere, faziletli kişilere hürmet göstermek için ayağa kalkılmasının câiz olduğuna delil olarak sunulmaktadır.³²⁰ Yine aynı şekilde Fethu'l-bâri'de İbn Battâl (ö. 449/1057) bu hadisin devlet başkanının Müslümanlara büyük şahsiyetlere ikram edilmesini emredebileceğine, Hz. Peygamber dışında da ashâbtan önemli şahsiyetler için ayağa kalkılmasının meşruluğuna delil

³¹⁸ Buhâri, "İsti'zân", 26 (No. 6262).

³¹⁹ Casim Avcı, "Kurayza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 36/431-432.

³²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 12/370.

teşkil ettiğini söylemiş; Hattâbî de bu hadisin hayırlı ve faziletli kimseye seyyid denilmesinin caizliğini gösterdiğini söylemiştir.³²¹

h) Bir doktora tezinde mescidi temizlediği için Hz. Peygamber'in memnuniyetini kazanan ve Hz. Peygamber'in de kabri başında cenaze namazını kıldığı bir kişinin konu edildiği hadis geçmektedir.³²² Hz. Peygamber'in mescidin temizliği ile ilgilenen yaşlı kadının öldüğünü defnedildikten sonra duyması üzerine onun mezarına giderek cenaze namazını kıldığı söylenmiştir. Ancak hadisin Arapça metninde kadının yaşlı olduğu bilgisi yoktur. Ebû Hüreyre'nin (ra) Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hadis şöyledir:

أَنَّ امْرَأَةً سَوْدَاءَ كَانَتْ تَقُومُ الْمَسْجِدَ - أَوْ شَابًّا - فَفَقَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَ عَنْهَا - أَوْ عَنْهُ - فَقَالُوا: مَاتَ، قَالَ: «أَفَلَا كُنْتُمْ أَذْنُتُمُونِي» قَالَ: فَكَانَتْهُمْ صَعْرُوًا أَمْرَهَا - أَوْ أَمْرَهُ - فَقَالَ: «دُلُونِي عَلَى قَبْرِهِ» فَدَلُّوهُ، فَصَلَّى «Mescidi عَلَيْهِمَا، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ هَذِهِ الْقُبُورَ مَمْلُوءَةً ظُلْمَةً عَلَى أَهْلِهَا، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُنَوِّرُهَا لَهُمْ بِصَلَاتِي عَلَيْهِمْ."»
Mescidi temizleyen siyahi bir kadın veya genç bir erkek vardı. Resûlullah (sav) onu göremeyince sordu onlar da: 'Öldü.' dediler. Resûlullah (sav): 'Niye bana haber vermediniz?' dedi. Sanki onlar onun işini önemsememiş, küçük görmüşlerdi. Resûlullah: (sav): 'Bana kabrini gösteriniz.' dedi. Onlar da gösterdiler, (Resûlullah) onun için namaz kıldı sonra da: 'Bu kabirler sahipleri için karanlıklarla doludur. Allah azze ve celle onlar için kıldığım namazla kabirlerini aydınlatır.' buyurdu.³²³

Metinde görüldüğü üzere mescidi temizlediği için Hz. Peygamber'in hoşnutluğunu kazanmış kişi siyahi bir kadın veya genç bir erkektir. Bu konuyla ilgili Ebû Hüreyre'nin (ra) Buhârî'de geçen rivâyeti ise şöyledir:

"أَنَّ رَجُلًا أَسْوَدَ أَوْ امْرَأَةً سَوْدَاءَ كَانَ يَقُومُ الْمَسْجِدَ فَمَاتَ، فَسَأَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْهُ، فَقَالُوا: مَاتَ، قَالَ: "أَفَلَا كُنْتُمْ أَذْنُتُمُونِي بِهِ دُلُونِي عَلَى قَبْرِهِ - أَوْ قَالَ قَبْرِهَا - فَأَتَى قَبْرَهَا فَصَلَّى عَلَيْهَا."
"Siyahî bir adam veya siyahi bir kadın mescidi temizliyordu ve öldü. Nebî (sav) onu sorunca 'Öldü.' dediler. (Nebî) O: 'Neden bana haber vermediniz? Bana onun kabrini gösteriniz.' dedi. Bunun üzerine onun kabrine gitti ve namaz kıldı.³²⁴

Hadisin şerhinde sahâbenin mescidi temizleyen kişinin öldüğünü Hz. Peygamber'e haber vermeme nedeni olarak Hz. Peygamber'in uyuması nedeniyle onu rahatsız etmek istememeleri gösterilmiştir. *Fethul-bârî*'de Hz. Peygamber'in namazını kıldırıldığı kadının Ümmü Mihcen (ö. 2-10/623-631) olduğu ve yaşlı bir kadın olarak değil, siyah

³²¹ Adevi, *Fethu'l-bârî Sahîh-i Buhârî şerhi*, 12/370-371.

³²² Recep Ertugay, *H. Peygamber'in Sünnetinde Şefkat* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 149.

³²³ Müslim, "Cenâiz", 956.

³²⁴ İbn Hacer, *Fethul-bârî*, 3/350.

tenli bir kadın olarak zikredildiği görülmektedir. Ancak hadiste geçen kadının yaşlı olduğuna şöyle ulaşmak mümkündür: Hz. Peygamber'in zamanında örfte genç kadınların mescidi temizlemesinin âdetten olmaması, hadiste geçen gum'il-mescid قم المسجد ifadesinin yaşça büyük olan kadınlar için kullanılması ve genç kadınları ifade eden genç (شَاب) ve kızçocuğu (صَبِيَّة) kelimelerinin kullanılmayarak kadın (امْرَأَة) kelimesinin kullanılmış olması onun yaşça büyük bir kadın olduğuna delalet etmektedir.

I) Bazı çalışmalarda "Nice saçı başı dağınık, kapılardan kovulan insanlar vardır ki yemin etseler Allah onları doğru çıkarır." hadisi yaşlıların duasının veya fikrinin Yüce Allah katında kıymetli olduğuna örnek olarak verilmektedir.³²⁵ Ebû Hüreyre'nin (ra) Resûlullah'tan (sav) rivâyet ettiği hadisin Arapça metni şu şekildedir:

"رُبَّ أَشْعَثَ مَذْفُوعٍ بِالْأَبْوَابِ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبْرَهُ." "Nice saçı başı dağınık, kapılardan kovulan insanlar vardır ki Allah adına yemin etseler Allah onları doğru çıkarır."³²⁶

Yüce Allah'ın yemin etseler yeminlerini yerine getireceğini, kendilerini yalancı çıkarmayacağını yani dualarına icâbet edeceğini belirttiği kişilerin saçı başı kirden âdeta keçeleşmiş hâle gelmiştir ve onlar hor görülerek kapılardan kovulmaktadır. Hadisin metninde bu özellikleri taşıyan kişilerin yaşlılar olduğuna işarte eden bir kelime ve şerhlerde açıklama yoktur. Ancak genç insanlar saçı başı dağınık olsalar dahi güçleri yerinde olduğu ve genç oldukları için bir değer görmekteyken yaşlı insanlar değer görmemektedir. Bu nedenle bu hadiste geçen saçı başı dağınık, kapılardan kovulan kişilerin genç değil de yaşlı oldukları hayatın genel akışına kıyasla anlaşılmaktadır.

i) Müslümanın başka bir Müslümanın davetine icâbet etmesi birbirleri üzerindeki haklarından, aynı zamanda karşı tarafa verilen değer ve hürmetin göstergesidir. Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'in (ra) ihtiyar anneanesi Müleyke'nin (ö. ?) yemek davetine icâbet ettiğini anlatan Enes b. Mâlik'ten gelen (ra) rivâyet şöyledir:

"أَنَّ جَدَّتَهُ مُلَيْكَةَ، دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَطْعَامٍ صَنَعَتْهُ، فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: «قُومُوا فَأُصَلِّيْ لَكُمْ»، قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدْ اسْوَدَّ مِنْ طُولٍ مَا لَيْسَ، فَضَخْنُهُ بِمَاءٍ، فَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَفَّقْتُ أَنَا، وَالْيَتِيمَ وَرَاءَهُ، وَالْعَجُوزَ مِنْ وَرَائِنَا، فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ انْصَرَفَ." Enes b. Mâlik'in (ra) anneanesi Müleyke (ra) yemek hazırlayarak Resûlullah'ı (sav) davet etmişti. Resûlullah (sav) yemeği yedikten sonra "Kalkınız size namaz kıldıracağım." dedi. Enes b. Mâlik (ra): "Bize hasırı sermek için kalktım ve

³²⁵ Ertugay, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şefkat*, 149.

³²⁶ Müslim, "el-Cenne ve sıfatü naîmihâ", 2854; "el-Birr ve's-sıla ve'l-âdab", 2622; Nevevî, *el-Minhâc*, 16/174.

kullanılmaktan kararmış olan hasırın üzerine su serptim.” dedi. Resûlullah (sav) ayağa kalktı, ben saf tuttum, yetim onun arkasında, yaşlı kadın da (anneanesi) bizim arkamızdaydı. Resûlullah (sav) bize iki rekât namaz kıldırdı ve sonra ayrıldı.³²⁷

Bu hadisin şerhinde Hz. Peygamber’in Müleyke’nin (ra) davetine icâbet ettiği, ikram ettiği yemekten yediği, hem namazın fiillerini öğretmek hem de evi bereketlendirmek için imamlık yaparak nâfile namaz kıldırdığı açıklanmıştır.³²⁸ Yaşlının davetine katılmanın, ona hürmet göstermenin ve yaşlının da eğitileceğinin birarada nakledildiği bu hadis müminlerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleme noktasında güzel bir timsaldir.

j) Hz. Peygamber Medine’de yaşarken dadısı Ümmü Eymen’i (r.anhâ) ziyaret etmişti. Hz. Peygamber vefât ettikten sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de “Resulullah (sav) onu (Ümmü Eymen) nasıl ziyaret ettiyse biz de onu ziyaret edelim.”³²⁹ diyerek onu ziyaret etmişlerdir. Sahâbî kendi yaşlı anne babasına hürmet ettiği gibi Hz. Peygamber’in annesi kadar kıymet verdiği dadısına hürmet göstererek ziyaretinde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber’i seven sahâbî Hz. Peygamber’in sevdiğini de sevmiş, hürmet gösterdiğine de hürmet göstermiştir.

k) Ebû Üseyd Rebîa b. es-Sâidî (ö. 40/660-61 [?]) Hz. Peygamber’den şu rivâyette bulunmuştur:

بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ بَقِيَ مِنْ بَرِّ أَبِي شَيْءٍ أَبْرُهُمَا بِهِ بَعْدَ مَوْتِهِمَا؟ قَالَ: "نَعَمْ الصَّلَاةُ عَلَيْهِمَا، وَالْإِسْتِغْفَارُ لَهُمَا، وَإِنْفَادُ عَهْدِهِمَا مِنْ بَعْدِهِمَا، وَصَلَةُ الرَّحِمِ". "Bir gün Resulullah’ın (sav) huzurunda oturan Selemeoğulları kabilesinden bir adam geldi: ‘Ey Allah’ın resulü! Anamla babam öldükten sonra onlara yapabileceğim bir iyilik var mı?’ diye sordu. (Resûlullah) O: Ş ‘Evet. Onlara dua edersin, günahlarının bağışlanmasını dilersin, vasiyetlerini yerine getirirsin, akrabalarını koruyup gözetirsin ve dostlarına ikramda bulunursun.’ dedi.”³³⁰

Anne babası öldükten sonra da hayırlı bir evlât olma gayreti içinde olmak herkesin yaptığı bir davranış değildir. Hayırlı bir evlâda sahip olmak da her anne babanın sahip olamayacağı bir nimettir. Hz. Peygamber’in yanına gelerek anne babası öldükten sonra onlar için ne yapabileceğini soran sahâbeye Hz. Peygamber’in “Dostlarına ikramda

³²⁷ Müslim, “el-Mesâcidü ve mevâziu’s-salâte”, 658.

³²⁸ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 4/17-18.

³²⁹ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 2454.

³³⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 28 (No. 5142). el-Elbâni bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

m) Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin (ö. 42/662-63) Resûlullah’tan (sav) yapmış olduğu rivâyet şöyledir:

"إِنَّ مِنْ إِجْلَالِ اللَّهِ إِكْرَامَ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ، وَحَامِلِ الْقُرْآنِ غَيْرِ الْغَالِي فِيهِ وَالْجَافِي عَنْهُ، وَإِكْرَامَ ذِي السُّلْطَانِ .
"المُقْسِطِ." "Saçı ağarmış bir Müslümana, Kur’ân’ın belirlediği sınırları aşmayan ve ondan uzak kalmayan bir Kur’ân hafızına saygı göstermek ve adil devlet başkanına hürmet etmek Allah’a duyulan saygıdır. “³³³

Hadiste kendisine hürmet gösterilmesi tavsiye edilen üç grup insan vardır ve bu kişilerin sahip oldukları bazı özellikler saygıyı hak etmelerini sağlamıştır. Şöyle ki yaşlı Müslümana saygı göstermek demek, İslâm’a saygı gösterilmesi demektir. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemekle kalmayıp onunla amel eden, gece gündüz okuyan kişiye saygı göstermek demek, Kur’ân-ı Kerîm’e saygı gösterilmesi demektir. Yönetimde adâletli davranan kişiye saygı göstermek demek, Yüce Allah’ın adâletli olunması emrini yerine getirdiği için ona saygı gösterilmesi demektir.

3.1.5. Yaşlanma Hızının Bireysel Farklılıklar İçermesi

Her insanın içinde bulunduğu toplumun yaşam koşulları, coğrafyası, özellikleri, genleri, ruhsal durumu, yaşam tecrübeleri ve yaşamışlıklara verdikleri tepkileri birbirinden farklıdır. İnsanlar kendilerini içten ve dıştan kuşatan etkenler sebebiyle farklı hızda yaşlanmaktadır. Bazı kişiler fiziksel olarak yaşlı ama ruhsal olarak dinç olmakta bazı kişiler ise fiziksel olarak genç ama ruhsal olarak çökmüş olmaktadır. Bu durum her kişinin fiziksel veya ruhsal açılarından farklı yaşlandığını göstermektedir. Rivâyetlerde Hz. Peygamber’in daha çabuk yaşlanmasına neden olan etkenlerin varlığına değinilmiştir. Abdullah b. Abbas’tan (ra) gelen rivâyet şöyledir:

قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ شَيْبْتُ، قَالَ: "شَيْبَتَنِي هُوْدٌ، وَالْوَاقِعَةُ، وَالْمُرْسَلَاتُ، وَعَمَّ يَنْسَاءُلُونَ، وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ.
Ebû Bekir (ra) Resulullah’a (sav) “Ya Resûlullah saçlarınız ağardı.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle dedi: “Hûd, Vâkıa, Mürselât, Amme yetesâelûn ve İzeşşemsu küvvirat saçlarımı ağarttı.”³³⁴

Abdullah b. Abbas (ra) “O halde sen (ey Resulüm) beraberindeki tövbe edenlerle birlikte, emrolunduğun şekilde dosdoğru ol.”³³⁵ âyetinde dosdoğru yol olarak çevrilen “sırat-i müstakim” yani doğru yol üzerinde sebat göstermenin zorluğundan dolayı

³³³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 23 (No. 4843). el-Elbânî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

³³⁴ Tirmizî, “Tefsîrû’l- Kur’an”, 56 (No. 3297). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

³³⁵ Hûd 11/112.

Kur'ân'ın tamamında Hz. Peygamber'e bundan daha zor gelen bir âyet olmamıştır. Doğru yolun ne olduğu bilinde bile Yüce Allah'ın razı olacağı şekilde amel etmek zordur. Bu yüzden Hz. Peygamber “Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı” (شَيَّبَتْنِي هُودٌ) (واخوانها)³³⁶ buyurmuştur. Sahâbînin Hz. Peygamber'e “Saçlarınız çabuk ağarmaya başladı” demeleri üzerine Hz. Peygamber: “Hûd ve kardeşleri olan diğer sûreler saçlarımı ağarttı.” buyurmuştur.³³⁷ Kendisine yaşlandığı söylenilen Hz. Peygamber'in yaşlandığını kabullenerek olgun bir tavır sergilemesi dikkat çekicidir.

Abdullah b. Şakîk (ö. 108/726) ile Hz. Âişe ile arasında geçen diyalog şöyledir:

"لِعَائِشَةَ: هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَهُوَ قَاعِدٌ؟ قَالَتْ: «نَعَمْ، بَعْدَ مَا حَطَّمَهُ النَّاسُ». (r.anhâ): “Hz. Peygamber oturarak namaz kıldı mı?” diye sordum ve o da dedi ki: “Evet, insanların onu yaşlandırmasından sonra (oturarak namaz kıldı).³³⁸

Abdullah b. Şakîk, Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber'in namazını oturarak kılip kılmadığını sormuş ve Hz. Âişe Hz. Peygamber'in oturarak namaz kıldığını söylemiştir. Hadiste geçen hateme (حَطَمَ) kelimesi ailesiyle beraber yaşayan kişinin ailesinin işlerini ve yüklerini yüklenmekten, onların menfaatlerini düşünmekten dolayı yıpranarak yıkık dökük bir yaşlı haline getirilmesidir. Hz. Peygamber'in uyarıcı ve müjdecî olması,³³⁹ insanlara karşı olan i'lâ-yi kelimetullah vazifesinin taşıdığı zorluklar ve aile reisi olması Hz. Peygamber'i yaşlandırmıştır. İnsan kendisinden sorumlu olduğu gibi korunup gözetilmeye muhtaç olmaları sebebi ile anne baba,³⁴⁰ eş, çocuk,³⁴¹ akrabalar, yetimler, yoksullar, yardım isteyenler, köleler, yolda kalmış olanlar,³⁴² arkadaşlar, komşular,³⁴³ borçlular ve kalbi İslâm'a ısındırılacak olanlardan da³⁴⁴ mesuldür ve bu sorumluluklar insanı erkenden yaşlandırabilmektedir.

3.1.6. Uzun Yaşama İsteğinin Yaşlılık Döneminde Devam Ediyor Olması

Yüce Allah insanların yaratılışları gereği bazı şeylere zaaflarının bulunduğunu haber vermiş, “Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın

³³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/135-136.

³³⁷ İmam Kurtubî, *el Câmiu'li- ahkâmi'l- Kuran*, 9/ 155.

³³⁸ Müslim, “Salâtü'l-müsafirîn ve kasruha”, 732; Nesâî, “Kıyam'u-leyl ve tatavvuu'n-nehâr”, 19 (No. 1657). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

³³⁹ el-Gâşîye 88/21-22.

³⁴⁰ el-İsrâ 17/23.

³⁴¹ et-Tahrîm 66/12.

³⁴² el-Bakara 2/177.

³⁴³ en-Nisâ 4/36.

³⁴⁴ et-Tevbe 9/60.

ve gümüşe, soylu atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer Allah'ın katındadır.”³⁴⁵ buyurmuştur. İnsan yaşlandıkça kudretini kaybetse de yaşlanma hızıyla doğru orantılı olarak nefsinin istek ve arzuları azalmamaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerinde yaşlanılmasına rağmen gücünden hiçbir şey kaybetmeyen nefsanî arzuların en önünde uzun yaşama ve çok mala sahip olma arzusu vardır. Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen rivâyette Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

" اِبْنُ آدَمَ وَتَشَبُّ مِنْهُ اثْنَتَانِ: الْجِرْصُ عَلَى الْمَالِ وَالْجِرْصُ عَلَى الْعُمُرِ. " “Âdemoğlu yaşlanır, gönlü iki konuda genç kalır: Mal arzusu ve uzun yaşama isteği.”³⁴⁶

Bu konuyla ilgili diğer hadisi Ebû Hüreyre (ra) Nebî'den (sav) rivâyet etmiştir:

" قَلْبُ الشَّيْخِ شَابٌ عَلَى حُبِّ اثْنَتَيْنِ: طُولِ الْحَيَاةِ وَكَثْرَةِ. " “Yaşlının kalbi iki şeyi sevmekte gençtir: Uzun hayat ve mal çokluğu.”³⁴⁷

Nevevî bu hadisi açıklarken hadiste mecaz ve istiare ifadesinin olduğunu söylemiştir. Nasıl ki gençlikte kişinin kalbinde uzun bir hayat yaşama arzusu ve çok mala sahip olma isteği kalbe hükmediyorsa yaşlılıkta da bu arzular kalbi kuşatmaktadır, demiştir.³⁴⁸

3.1.7. Yaşlılıkta Sağlığa Dikkat Edilmesi

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de “And olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!”³⁴⁹ buyurmuştur. İnsanın dünyada sınıandığı konular arasında sayılan canlardan eksiltmek ifadesi ile insanın hastalıkla imtihan edilmesi rivâyeti de bulunmaktadır.³⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yâ'kûb ve Hz. Eyyûb'un hastalıklarından, hastalandıkları zaman yaptıkları dualardan ve şifa bulmalarından bahsedilmiştir. Onların sağlıklarına kavuştuklarının haber verilmesi ise insan için aslolan şeyin sağlıklı olmak olduğunu göstermektedir.³⁵¹ İnsanın sağlığı yıllar içinde geri dönüşümü olmayan bir şekilde yıpranmaktadır. Hz. Peygamber hadislerinde ölümün ve yaşlılığın çaresi olmadığını söylemiş, bunların dışındaki rahatsızlıklara çare olarak süt

³⁴⁵ Âl-i İmrân 3/14.

³⁴⁶ Müslim, “Zekât”, 1047; Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera”, 22 (No. 2455). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

³⁴⁷ Buhârî, “Rikâk”, 5 (No. 6420); Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/520 (No. 2338). el- Elbânî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

³⁴⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/520 (No. 2338).

³⁴⁹ el-Bakara 2/155.

³⁵⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 3/634.

³⁵¹ İlhamî Günay, “Kur'ân-ı Kerîm'de Gençlerin Bedeni-Hareki Gelişimi ve Eğitimi”, *International Journal of Social Science* 1/1 (2008), 51.

içilmesini ve çörek otu tüketilmesini tavsiye etmiştir. Ebû Hüreyre'den (ra) gelen hadiste Nebî (sav) şöyle buyurmuştur:

"إِنَّ هَذِهِ الْحَبَّةَ السَّوْدَاءَ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ، إِلَّا السَّامَ"، قَالَ شُعْبَةُ: فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ: "مَا السَّامُ؟ قَالَ: الْمَوْتُ." "Bu siyah taneyi (çörek otunu) tavsiye ederim, onda sâ'm hariç her şeyin şifası vardır. Şu'be, Katâde'ye: Sâ'm nedir? "diye sordu. O da: "Ölümdür." dedi.³⁵²

Hiz. Peygamber'in çörek otunun ölüm haricinde her şeye şifa olduğunu buyurması çörek otuna olan rağbeti arttırmıştır. Çörek otu gibi faydalı olan bir gıda daha vardır ki o da süttür. Abdullah'ın (İbn Mes'ûd) (ö. 32/652-53) Hiz. Peygamber'den rivâyet etmiş olduğu hadis şöyledir:

"ان الله تعالى لم ينزل داء الا انزله شفاء الا الهرم فعليكم بآ لبان البقر فإنها ترم من كل شجر." "Şüphesiz ki Allah yarattığı her hastalığın şifasını da yaratmıştır. Yaşlılık hariç. Size inek sütü tavsiye ederim. Çünkü inek her ağaçtan yer."³⁵³

Kur'ân-ı Kerîm'de anne sütü,³⁵⁴ cennetteki süt ırmakları³⁵⁵ ve inek sütü³⁵⁶ olmak üzere üç çeşit süttten bahsedilmektedir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de ineğin sütünün olmasını ibretlik bir olay olarak sunmakta "Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz." buyurmaktadır. Kan ve dışkının arasından onlara hiçbir şekilde bulaşmadan çıkan süt şifa deposudur.

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen içeceklerden bir tanesi de içkidir. İçki ile alakalı olarak "Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür."³⁵⁷ buyurulmuştur. İçkinin faydası vardır ama zararı daha fazladır. İçkinin insanın bedensel ve ruhsal sağlığına, ekonomik yaşantısına, ailenin ve toplumun ahlâki yapısına inkâr edilemeyecek derecede zararları bulunmaktadır. Sağlık açısından içkinin zararlarını değerlendirildiğinde genç kişi ile yaşlı kişiye verdiği zararın aynı değildir. İbn Şübrûme'den (ö. 144/761) rivâyet edilen hadiste Talha el-Yâmî (ö. 112/730) Kûfelilere şöyle demiştir:

³⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/85 (No. 10047).

³⁵³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/ 218 (No. 7425).

³⁵⁴ el-Ahkâf 46/15.

³⁵⁵ Muhammed 47/15.

³⁵⁶ en-Nahl 16/66.

³⁵⁷ el-Bakara 2/219.

"النَّبِيذُ فِتْنَةٌ يَرُبُّ فِيهَا الصَّغِيرُ، وَيَهْرَمُ فِيهَا الْكَبِيرُ." "Ekşimiş meyve suları aldaticıdır. Onunla küçükler büyür, yaşlılar ihtiyarlaştır."³⁵⁸

Bu hadiste içkinin faydası olarak güç ve kuvveti arttırması, zararı olarak da yaşlandırmazikredilmiştir.³⁵⁹ İçkinin yaşlılara verdiği zararın gençlere verdiği zarardan daha fazla olduğu sosyal hayatta gözlemlenmektedir.

İnsan dünyanın bir imtihan yeri olmasına binaen iyi veya kötü, nimet veya musibet sayılan pek çok şeyle sınanmaktadır. Mümin için başına gelen nimet ve musibet cinsinden her olay Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için fırsattır çünkü müminin Yüce Allah'ın rızasını kazanmasını sağlayan şey olaylara ve durumlara verdiği tepkilerdir. Süheyb'den (ö. 38/658) gelen rivâyette Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَاكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ، إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَاءٌ شَكَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَاءٌ، صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ." "Müminin işi hayret uyandırıcıdır, işlerinin tümü onun için hayırlıdır. Bu durum mümin dışındaki hiç kimse için geçerli değildir. Şayet ona bir nimet ulaşınca şükretse onun için hayırlı olur. Şayet ona bir sıkıntı ulaşınca o da sabretse onun için hayırlı olur."³⁶⁰

Nimete şükreden, musibete sabreden mümin mükâfat kazanacaktır. Yaşlılığın sıkıntılarına sabreden mümin sabrı dolayısıyla sevap kazanacaktır. Yaşlılara hastalandıkları zaman moral verilerek sabretmelerinin tavsiye edilmesi önemli olduğu gibi yaşlıya bakan veya ziyaret eden kişinin de sabırlı olması önemlidir. Hz. Peygamber toplumdaki hastaları ziyaret etmiş, onlara şifa duaları okumuş, sabrı tavsiye ederek moral verici konuşmalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in hummaya yakalanmış çok yaşlı birini ziyaret edişini anlatan Abdullah b. Abbas'tan (ra) gelen rivâyet şöyledir:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَى أَعْرَابِيٍّ يَعُودُهُ، قَالَ: وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ عَلَى مَرِيضٍ يَعُودُهُ قَالَ: «لَا بَأْسَ، طَهُورٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» فَقَالَ لَهُ: «لَا بَأْسَ طَهُورٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» قَالَ: قُلْتُ: طَهُورٌ؟ كَلَّا، بَلْ هِيَ حُمَّى. Nebî (sav) ziyaret etmek amacıyla bir bedevînin yanına gitti. Nebî (sav) ne zaman hastayı ziyaret etmek için yanına girse "Geçmiş olsun, İnşallah günahları temizler." derdi. Bedevîye de: "Bir şeyin yok, inşallah günahlara kefarete olur." dedi. Bunun üzerine bedevî: "Temizlemek mi dedin, hayır bu bilakis ihtiyar adamın kemiklerini kaynatan ve onu kabristana

³⁵⁸ Nesâî, "Eşribe", 59 (No. 5757). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

³⁵⁹ Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-Hâfiz Celâleddîn es-Süyûtî ve hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-matbûâtü'l-İslâmiyye, 1414/1984), 8/336.

³⁶⁰ Müslim, "Zühd", 2999.

götürmek isteyen hummadır.” deyince Resûlullah (sav): “Tamam senin dediğin gibi olsun.” buyurdu.³⁶¹

Hiz. Peygamber hastayı ziyaret ettiğinde hastayken çektiğı ağırı, sızı, ateş gibi sıkıntılar için “Geçmiş olsun, inşallah günahlara kefarete olur.” derdi. Hiz. Peygamber’in bu şekilde dua etmesinin “Müslüman kişinin başına gelen yorgunluk, hastalık, gelecek kaygısı, hüzn, eza ve keder hatta ayağına batan dikene varıncaya ne varsa Allah onları günahlarına kefarete sayar.”³⁶² hadisi ile de anlam bütünlüğü bulunmaktadır. Hiz. Peygamber’in yaşlı kişi ile arasında geçen diyalogdan anlaşılmaktadır ki insanın hastalığa, kendisini ziyaret edenlere verdiği tepkiler onun bilgisi ve kültürü ile doğru orantılıdır. Her hastanın hayır duaya âmin diyerek karşılık vermediğini hasta olan yaşlı adamın “Bu hastalık hiç de öyle geçici değil, yaşlıların zararına olarak artıkça artan, kabre götürücü bir hummadır”³⁶³ şeklindeki cevabından anlamaktayız. Hiz. Peygamber kendisine bu şekilde cevap veren hastalıktan muzdarip olan yaşlıya “O zaman senin dediğin ve Allah’ın takdir ettiğı gibi olsun” buyurmuş ve adam ertesi gün akşam olmadan vefât etmiştir.³⁶⁴ Câhilce davranışlar sergileyen yaşlı kişiye de Yüce Allah’ın rızasını kazanması için doğruyu hatırlatmak, sabrı tavsiye etmek, hayır duasında bulunmak ve moral vermek yapılması uygun olan bir davranıştır. Bu hadiste dikkati celb edecek diğer nokta ise yaşlının tavrına karşılık Hiz. Peygamber’in yaşlıya karşı takındığı cedelden uzak olan tavidir. Bu tavır bizim için iletişim kurmada alınacak güzel bir örnektir.

3.1.8. Hiz. Peygamber’in Ümmetinin Ortalama Yaşam Süresi

Yüce Allah insanı uzun bir ömür sürmeye istekli olarak yaratmıştır. İlk insan ve ilk peygamber Hiz. Âdem’in ve eşi Hiz. Havva’nın şeytan tarafından aldatılmasından bahseden “*Rabbınız size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi.*”³⁶⁵ âyeti uzun yaşama arzusunun fitratımızdan kaynaklandığının delilidir.

³⁶¹ Buhârî, “Menâkıb”, 25 (No. 3616); “Merzâ”, 10 (No. 5656); 14 (No. 5662); “Tevhid”, 31 (No. 7470).

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/44 (No. 8289); Buhârî, “Merzâ”, 1 (No. 5641); İbn Mâce, “Zühd”, 3 (No. 4113). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Tirmizî, “Zühd”, 16 (No. 2324). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

³⁶³ Adevî, Ebû Suhayb Safâ ed-Davvî Ahmed, *Fethu’l-bârî Sahîh-i Buhârî Şerhi*, çev. M. Beşir Eryarsoy vd. (İstanbul: Polen Yayınları, 2016), 14/548; 11/389.

³⁶⁴ Adevî, *Fethu’l-bârî Sahîh-i Buhârî Şerhi*, 7/306.

³⁶⁵ el-A’râf Suresi 7/20.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçmekte olan “*And olsun ki biz Nûh’u kavmine gönderdik. Aralarında elli yılı müstesna olmak üzere bin yıl kaldı. Sonunda onlar zulme devam edip dururken kendilerini tûfan yakalayiverdi.*”³⁶⁶ âyetinde Hz. Nûh’un dokuz yüz elli yıl yaşadığı bilgisi geçmektedir. Geçmiş ümmetlerde insanlar uzun süre yaşayabilmekteyken Hz. Peygamber’in geldiği asırdan sonra insanların ömrünün uzun olamayacağı Ebû Hüreyre’nin (r.a.) Hz. Peygamber’den gelen rivâyeti şöyledir:

“*أَعْمَارُ أُمَّتِي مَا بَيْنَ السَّتِّينَ إِلَى السَّبْعِينَ، وَأَقْلَهُمْ مَنْ يَجُوزُ ذَلِكَ.*” “Ümmetimin ömürleri yetmiş ile altmış yıl arasındadır. Onlardan yetmiş aşacak olanlar çok azdır.”³⁶⁷

Bu hadis Hz. Peygamber ümmetinin ortalama yaşam süresinden bahsetmektedir, daha erken ya da daha geç ölmek mümkündür. Hz. Peygamber de hadisinde belirttiği ömür süresince yaşamış, kamerî takvime göre altmış üç yaşında iken vefât etmiştir. Buhârî’nin bâb başlıklarından biri “*Altmış yıl yaşayan bir kimsenin Yüce Allah’a karşı ileri sürecek bir mazereti kalmamıştır.*” şeklindedir.³⁶⁸ Bu başlığın altında “*Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?*”³⁶⁹ âyetini ve Ebû Hüreyre’den (ra) gelen “*Allah altmış yaşına kadar ecelini ertelediği kişinin özür sunmasını kabul etmez.*”³⁷⁰ hadisini zikretmiştir. Âyette geçen bir ömür kelimesi ile kastedilenin on yedi, yirmi, kırk veya altmış yaş olduğu rivâyetleri vardır. Abdullah b. Abbas’tan (ra) gelen bir tarîkten bu yaştan kırk yaş olduğu başka bir tarîkten ise altmış yaş olduğu ile ilgili iki rivâyet vardır; Taberî de “bir ömür” ile kastedilenin kırk yaş olduğu insanın anlayışının ve aklının tam zirvede olduğu bir yaş olduğu geçmektedir. Başka bir rivâyette ise altmış yaş olduğu geçmektedir.³⁷¹ İbn Kesîr de altmış yaş olduğu rivâyetini tercih etmiştir.³⁷²

Yüce Allah Asr Sûresi’nde “*Asra yemin olsun ki insan hüsrana uğramıştır. Ancak iman edip salih amel işleyenler, hakkı ve sabrı tavsiye edenler hariç.*”³⁷³ buyurmaktadır. Âhirette hüsrana uğramak istemeyen kişi Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’den rivâyet ettiği şu hadisi dikkate almalıdır:

³⁶⁶ Ankebût 29/14.

³⁶⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 27 (No. 4236). el- Elbânî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir; Tirmizî, “Deavât”, 117 (No. 3550). Tirmizî bu hadisin hasen garib olduğunu söylemiştir; Tirmizî, “Zühd”, 23 (No. 2331). Tirmizî bu hadisin hasen garib olduğunu söylemiştir; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 9/376 (No. 3550). el-Elbânî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

³⁶⁸ Buhârî, “Rikâk”, 5 (No. 6419).

³⁶⁹ Fâtır 35/37.

³⁷⁰ Buhârî, “Rikâk”, 5 (No. 6419). Hadisin metni şöyledir: «أَعْدَرَ اللَّهُ إِلَى أَمْرِي آخَرَ أَجَلَهُ، حَتَّى بَلَغَهُ سِتِّينَ سَنَةً»

³⁷¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/384-386.

³⁷² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 12/6705.

³⁷³ el-Asr 103/1-3.

"أَعْدَرَ اللَّهُ إِلَى أَمْرِي آخَرَ أَجَلَهُ، حَتَّى بَلَغَهُ سِتِّينَ سَنَةً." "Allah altmış yaşına kadar ecelini ertelediği kişinin özür sunmasını kabul etmez."³⁷⁴

Bu hadiste âhirette azaba uğrayacak kişinin Yüce Allah'a karşı "Bana daha uzun bir ömür verseydin emredilenleri yapacaktım." diye bahane sunmasına karşılık ona altmış yaşına kadar yaşadığı için "Sana yeterince ömür tanındı artık bahanen yoktur." şeklinde karşılık verileceği açıklanmıştır. Burada bilhassa altmış yaşın anılma nedeni bu yaşın Yüce Allah'a karşı boyun eğmenin, tevekkülün, ölümü bekleyişin yaşı olmasından dolayıdır.³⁷⁵

3.2. Yaşlılıkla Muhatap Olan Kişi Açısından Hadislerde Yaşlılık

Hiz. Peygamber'in "iyileşmeyen hastalık" olarak tanımladığı yaşlılık beraberinde getirdiği sıkıntılar ile fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik açılardan yıpranılan bir süreçtir. Hiz. Peygamber'in yaşlılıkla ilgili insanlara vermiş olduğu tavsiyeleri, hem yaşlıya hem de yaşlıyla muhatap olanlara verdiği müjdeleri içeren duaları bulunmaktadır. Bu başlık altında gençleri yaşlılığa hazırlayan ve yaşlı kişileri ilgilendiren hadisler zikredilecektir.

3.2.1. Kişiyi Yaşlılığa Hazırlayan Hadisler

Hiz. Peygamber insanları maddi ve manevi açıdan zorlayan, başkalarına ihtiyaç duyar hâle veya bağımlı hale getiren yaşlılık hakkında bilgi verici hadisler buyurmuş, yaşlılıkta Yüce Allah'tan istenecek veya sığınılacak dualardan bahsetmiştir.

3.2.1.1. Yaşlılık gelmeden önce gençliğin değerinin bilinmesi

Yüce Allah dünya hayatını insan için bir imtihan dünyası olarak yaratmıştır. İnsan için gençlik ve yaşlılık dönemi Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için değerlendirilmesi gereken birer dönemdir. Güç ve kuvvet açısından insanın zirvede olduğu gençlik dönemi ganimet olarak görülmeli, dünya ve âhiret hayatının imar edilmesinde değerlendirilmelidir.

a) Abdullah b. Abbas' tan (ra) rivâyet edildiğine göre Hiz. Peygamber sahâbeye şöyle bir öğütte bulunmuştur:

³⁷⁴ Buhârî, "Rikâk", 5 (No. 6419).

³⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/526-527; Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/352.

"اغتنم خمسا قبل خمس : شبابك قبل هرمك و صحتك قبل سقمك و غناك قبل فقرك و فراغك قبل شغلك و حياتك قبل موتك." "Şu beş şey gelmeden önce şu beş şeyin kıymetini bil: Yaşlılığından önce gençliğinin, hastalığından önce sağlığının, fakirliğinden önce zenginliğinin, meşguliyetinden önce boş vaktinin, ölümünden önce hayatının."³⁷⁶

Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olan bu hadiste gençlik ile ihtiyarlık, hastalık ile sağlık, fakirlik ile zenginlik, meşguliyet ile boş vakit, ölüm ile hayat birbirinin zıddı olarak zikredilmiş; gençlik, sağlık, zenginlik, boş vakit ve hayat kıymetinin bilinilmesi gereken nimetler olarak zikredilmiştir. Gençliğin fiziğini, gücünü, kavrayışını, psikolojisini ve fırsatlarını dünyasını ve âhiretini imâr etmek için değerlendirmeyen kişi ahiretini imar etme noktasında aleyhine çalışmış demektir.

b) Hz. Peygamber'in bazı kötü durumlar gelmeden önce müslümanları hayır işlemekte acele etmeye davet ettiği hadisi Ebû Hüreyre (ra) şöyle rivâyet etmiştir:

"بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سَبْعًا هَلْ تُنْظَرُونَ إِلَّا إِلَى فَقْرٍ مُنْسٍ، أَوْ غِنًى مُطْعٍ، أَوْ مَرَضٍ مُفْسِدٍ، أَوْ هَرَمٍ مُقَدِّدٍ، أَوْ مَوْتٍ مُجْهِزٍ، أَوْ الدَّجَالِ فَشَرُّ غَائِبٍ يُنْتَظَرُ، أَوِ السَّاعَةِ فَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرُ "Yedi (engelleyici) şey(gelme)den önce iyi işler yapmakta acele ediniz. Yoksa gerçekten siz unutturan fakirlik, azdıran zenginlik, (her şeyi) bozup perişan eden hastalık, saçma-sapan konuşturan ihtiyarlık, ansızın gelen ölüm, gelmesi beklenen şeylerin en şerlisi Deccâl, belâsı en müthiş ve en acı olan kıyametten başka bir şey mi beklediğinizi sanıyorsunuz?"³⁷⁷

İslâm'da Yüce Allah'ın övülmüştür rızasını kazanmak için salih amel işleyerek geçirilen bir ömür. Mümin kulun uzun ömür sürmesi onun hayır hasenatını arttırmasına vesile olduğunda kazançtır. Bu hadiste insanın hayırlı ameller işlemesini engelleyen şeyler sayılmış, saçma sapan konuşturma özelliği olan yaşlılık bunların arasında zikredilmiştir. Hz. Peygamber bunamanın, yanlış duygu ve düşüncelerin, saçma sapan konuşmaların olduğu yaşlılığın insan için kötü olduğunu vurgulamıştır.³⁷⁸

c) Hz. Peygamber'in irad ettiği hutbeyi Câbir b. Abdullah (ra) şöyle rivâyet etmiştir:

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا، وَيَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ قَبْلَ أَنْ تُشْغَلُوا، وَصَلُّوا الَّذِي بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ رَبِّكُمْ "Ey insanlar ölmeden önce Allah'a tövbe ediniz, meşguliyetten önce salih ameller işleyiniz, Allah'ı çokça zikrederek aranızdaki bağı koruyunuz."³⁷⁹

³⁷⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/341 (No. 7846); İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/235.

³⁷⁷ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/487.

³⁷⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/488.

³⁷⁹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 78 (No. 1078). el-Elbâni bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de cennete girmeyi hak eden takvâ sahiplerinin özelliklerinden bahsedilen âyette “Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki?” Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.”³⁸⁰ buyurulmuştur. Yüce Allah'ın müttaki kulları işledikleri günahlardan dolayı tövbe etmekte acele etmektedir. İnsan ne zaman öleceğini bilmediği ve ölümle tövbe etme fırsatını kaybettiği için tövbe etmek ertelenmemelidir. Hadiste Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği diğer şey meşguliyet gelmeden önce salih ameller işlenmesidir. Hadiste geçen meşguliyet kelimesi ile hastalık veya yaşlılık anlamları kestedilmiştir, bu durumda hadisin anlamı hastalık veya yaşlılık gelmeden önce salih ameller işleyiniz, olmaktadır. Yine hadiste Yüce Allah'ı çokça zikretmek tavsiye edilmiştir. Rabbine yakın olmak isteyen kişi ne kadar çok Yüce Allah'ı zikrederse o kadar çok Yüce Allah'a yaklaşacaktır.

d) Hişâm b. Urve'nin (ö. 146/763) babasının, oğullarını toplayarak yapmış olduğu rivâyeti şöyledir:

"يَا بَنِي تَعْلَمُوا، فَإِنْ تَكُونُوا صِبَاً قَوْمٍ، فَعَسَى أَنْ تَكُونُوا كِبَارَ آخَرِينَ، وَمَا أَفْبَحَ عَلَى شَيْخٍ يُسْأَلُ لَيْسَ عِنْدَهُ عِلْمٌ."
“Oğullarım! Öğreniniz, her ne kadar kavmin küçükleri olsanız da ileride kavmin büyükleri olacaksınız. Kendine soru sorulduğunda hiçbir şey bilmeyen bir yaşlı olmak ne kadar kötüdür!”³⁸¹

İnsanın gençliğini bilgi ve görgüden mahrum bir şekilde geçirmesi çok acıdır. Gençliklerini nefsânî arzularının peşinde harcamayan, kendini bugün ve yarın için yetiştiren insanlar yaşlandıklarında gelecek nesillere bilgi ve tecrübelerini aktaran birer değer olacaklardır. Gençliğini boş emeller ve ameller peşinde harcamayan, kendini yetiştiren, gerekli donanımlara sahip olan yaşlılar toplumda itibar gören, sözü geçen kişiler olacaktır.

e) Ebû Hüreyre'den (ra) gelen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ، وَشَابٌّ نَشَأَ بِعِبَادَةِ اللَّهِ، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ، وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ، فَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ بَيْمُتُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالَهُ، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا، فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ."
Teâlâ kendisinden başka hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde yedi grup insanı

³⁸⁰ Âl-i İmrân 3/135.

³⁸¹ Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suûdi Arabistan: Dârü'l-muğnî, 2000), 1/45 (No. 571).

arşının gölgesinde gölgelendirecektir: Âdil devlet başkanı, rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, kalbi mescitlere bağlı Müslüman, biraraya gelmeleri de ayrılmaları da Allah için olan iki kişi, güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine ‘Ben Allah’tan korkarım.’ diyerek yaklaşmayan yiğit, sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kişi ve tenhada Allah’ı anıp gözyaşı döken kişi.”³⁸²

Ergenliğe girmesiyle farklı çocuklukta yaşamadığı duyguları da yaşamaya başlayan, pek çok uyarana maruz kalan, başka insanların kolaylıkla etkisi altına girebilen gençler hevâlarına uymaz ve günahlardan sakınırlarsa kıyamet gününde Yüce Allah’ın arşı altında gölgelenecek kulları arasında olacaktır. Toplumları maddi ve manevi açıdan imar edecek olan takvâlı gençler ileride takvâlı yaşlılar olacaktır. O nedenle yaşlılığa hazır bulunmakta gençliği nasıl geçirdiğin de önemlidir.

3.2.1.2. Yaşlılığın sıkıntılarından korunmak için Yüce Allah’a dua edilmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın korku, açlık, yoksulluk, ölüm,³⁸³ mal, evlât,³⁸⁴ cihad³⁸⁵ gibi çeşitli vesilelerle sınındığı ifade edilmektedir. Sınanan insan her zaman yaratıcısına muhtaçtır ve yaratıcısından yardım isteme yolu ise duadır. Dua insanın güçlüklerle mücadele azmini arttırmakta, sağlıklı bir ruh haline sahip olmasına katkı sağlamaktadır.³⁸⁶ “*Bana dua edin, size icâbet edeyim.*”³⁸⁷ âyetinin duanın kabul olacağı müjdesini vermesi, “Dua müminin silahıdır.”³⁸⁸ hadisinin duanın başa gelebilecek sıkıntıları engelleyeceğini bildirmesi müminin dua etmesini teşvik etmektedir. İman sahibi olmak dünya ve âhiret hayatı için çok büyük bir nimet ve hayırdır. Hz. Peygamber “Allah’tan af ve âfiyet isteyiniz. Hiç kimseye imandan sonra âfiyetten daha hayırlı bir şey verilmemiştir.”³⁸⁹ buyurmuştur. İmandan sonra gelen en hayırlı şey olan âfiyette olmak ile dinde fitneye uğramaktan, kötü hastalıklardan, musibetlerden ve

³⁸² Müslim, “Zekât”, 1031.

³⁸³ el-Bakara 2/155.

³⁸⁴ et-Tegâbün 64/15.

³⁸⁵ el-Âl-i İmran 3/142.

³⁸⁶ Mehmet Ayas, “Dua Öğretiminin Birey Üzerindeki Etkileri ve Değerler Eğitimine Katkıları”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2003), 82.

³⁸⁷ el-Mü’min 40/60.

³⁸⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/669 (No. 1812). Hadisin metni şöyledir: «الدعاء سلاح المؤمن و عماد الدين و نور السماوات و الأرض.»

³⁸⁹ Tirmizî, “Deavât”, 64 (No. 3558). Tirmizî bu hadisin hasen garib olduğunu söylemiştir; Mübârekpûrî *Tuhfetü’l-ahvezî*, 10/3 (No. 3558). el-Elbânî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir. Hadisin metni şöyledir: «اسألوا الله العفو والعافية، فإنَّ أحدًا لم يُعطَ بعدَ اليقين خيرًا من العافية.»

şiddetli çilelerden uzak olmak kastedilmiştir.³⁹⁰ Âfiyette olmak ise her zaman mümkün değildir. Âfiyetin kaybolduğu zamanlardan bir tanesi de Basra dil ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan Ebû Amr b. el'Alâ'nın (ö. 154/771) ³⁹¹ “*Araplar ihtiyarlığa ağıladıkları kadar başka hiçbir şeye ağlamamışlardır.*”³⁹² dediği yaşlılıktır. Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü Arap kültüründe üzüntüyle karşılanan yaşlılık Kur'ân-ı Kerîm'de ömrün en rezil hâli, en aşağı hâli olarak ifade edilmiş, “*Allah sizi güçsüz olarak yaratan sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir.*”³⁹³ buyurularak gençlikte sahip olunan güç ve sıhhatin yerini yaşlılıkta âcizliğin ve güçsüzlüğün aldığı açıklanmıştır.

Çağlar boyunca insanların engelleyemediği ancak olumsuz yönlerini azaltmaya ya da geciktirmeye çalıştığı yaşlılık Hz. Peygamber'in dualarında kendine yer bulmuştur. Hz. Peygamber'in dualarında Yüce Allah'a sığındığı şeylerden ümmetinin de sığınması müstehaptır.³⁹⁴ Bu bağlamda Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadisler şöyledir:

a) Hz. Âişe' den (ra) rivâyet edilen hadiste Hz. Peygamber şöyle dua etmiştir:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ، وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْعَنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ التَّلَجِّ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ." "Allah'ım tembellikten, yaşlılıktan, günden, borçtan, , kabir fitnesinden ve azabından, cehennemin fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden, yoksulluk fitnesinden sana sığınırım. Mesîh Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım. Allah'ım hatalarımı kar ve dolu suyu ile yıka beyaz elbiseyi kirden temizlediğin gibi kalbimi de günahlardan temizle. Benimle günahlarımın arasını doğu ile batının arasını uzak kıldığın uzak kıl." ³⁹⁵

³⁹⁰ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 10/3 (No. 3558).

³⁹¹ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/94-96.

³⁹² Adnan Arslan, "Klasik Arap Şiirinde Yaşlılık Tasavvuru", *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 51.

³⁹³ er-Rûm 30/54.

³⁹⁴ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 11/6689.

³⁹⁵ Buhârî, "Deavât", 43 (No. 6375).

Bu hadiste geçmekte olan el-herem (الْهَرَم) kelimesi ileri derecede yaşlılık demektir.³⁹⁶ Hz. Peygamber çok yaşlanıldığında sıkıntılar da artacağı için böyle bir yaşlılıktan Yüce Allah'a sığınmıştır.

b)Yine başka bir hadiste Enes b. Mâlik (ra) Peygamber'in (sav) şu duayla Yüce Allah'a sığındığını rivâyet etmiştir:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ، وَفِتْنَةِ الْمَسِيحِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ." Allah'ım tembellikten, yaşlılıktan, korkaklıktan, cimrilikten, Mesih'in fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım.³⁹⁷

Hadiste geçen el-herem (الْهَرَم) kelimesi el-herim (الْهَرِم) kelimesinin masdarıdır ve kişinin yaşlandığında gücünün azalmasını, halsizleşmesini³⁹⁸ öyle ki hayırlı amel işleyemeyecek hâle gelmesini anlatmaktadır.³⁹⁹ Buhârî'nin şerhinde Kirmânî herim kelimesini gençliğin zıddı olarak açıklamıştır ve yine bu hadiste geçen herim kelimesinin erzelü'l-'umr anlamında olduğu söylenmiştir.⁴⁰⁰

b) Enes b. Mâlik'ten (ra) işitilen başka bir hadiste Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ." Allah'ım âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, yaşlılıktan sana sığınırım. Hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım. Kabir azabından sana sığınırım.⁴⁰¹

Hadiste Yüce Allah'a sığınılan şeylerin arasında zikredilen herim kelimesi ile yaşın ilerleyerek gücün azalması ve uzuvların işlevini kaybetmesi kastedilmiştir. İslâm'da yaşlanmaktan Yüce Allah'a sığınılmamaktadır. Burada uzuvların işlevini kaybettiği ve takatsiz kalınan, insanı âciz ve düşkün kılan yaşlılıktan Yüce Allah'a sığınılmıştır.

c) Kur'ân-ı Kerîm'de ömrün en rezil hâli olarak ifade edilen ve kişinin bilirken bilemez, aklederken akledemez olduğu ölümden önceki son merhale olan erzeli'l-'umr hakkında Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

³⁹⁶ Buhârî, "Deavât", 38 (No. 6368); İbn Mace, "Dua", 3 (No. 3838). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Tirmizî, "Deavât", 79 (No. 3495). «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْمَأْتَمِ وَالْمَغْرَمِ.» ziyadesi ile geçen bu hadis için Tirmizî hasen sahih olduğunu söylemiştir.

³⁹⁷ Buhârî, "Deavât", 41 (No. 6371); "Cihad ve's-siyer", 25 (No. 2823); Müslim, "ez-Zikr ve'd-dua ve't-tevbe ve'l-istiğfar", 15; Tirmizî, "Deavât", 72 (No. 3485). Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir; Nesâî, "İstiâze", (No. 5451); Vellevî, Muhammed b. Ali b. Âdem el İtyûbî, *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-müctebâ* (Suriye: Dârü'l-meârici'd-devliyye, 2003), 39/409 (No. 5454); Ebû Dâvûd, "Tefrîu' ebvâbi'l-vitr", 32 (No. 1540).

³⁹⁸ Buhârî, "el-Cihad ve's-siyer", 25 (No. 2823)

³⁹⁹ Vellevî, *Zahîretü'l-ukbâ*, 39/406 (No. 5450).

⁴⁰⁰ Aynî, "Umdetü'l-kârî", 14/119, 23/7.

⁴⁰¹ Buhârî, "el-Cihad ve's-siyer", 25 (No. 2823); "Deavat", 37 (No. 6367); Ebû Dâvûd, "Tefrîu' ebvâbi'l-vitr", 32 (No. 1540).

"Allah'ım! "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَ الْكَسَلِ وَ ارْذَلِ الْعُمُرِ، وَ عَذَابِ الْقَبْرِ وَ فِتْنَةِ الْمَحْيَاوَالْمَمَاتِ". Cimrilikten, tembellikten, ömrün en rezil hâlinde, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım."

Mümin Yüce Allah'tan uzun ömürlü olmayı isterken aynı zamanda uzun bir ömrün sonunda aklî melekelerini kaybettiği, sağlık sorunlarıyla uğraştığı ve başkalarına muhtaç olduğu bir yaşlılık dönemi geçirmekten Yüce Allah'a sığınmalıdır. Tıp alanında olan çalışmaların yaşlılığı engelleyemediği bilinmektedir, insanın kötü bir yaşlılık geçirmemek için yapacağı şey ise dua etmekten başka bir şey değildir.

d) Kötü hallerinden sığınılan yaşlılık Hz. Peygamber'in namazın ardından yapmış olduğu dualarında da yerini almıştır. Zeyd b. Erkam'ın (ö. 68/688) Resûlullah'tan (sav) yapmış olduğu rivâyet şöyledir:

"لَا أَعْلَمُكُمْ إِلَّا مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُنَا يَقُولُ "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَ عَذَابِ الْقَبْرِ اللَّهُمَّ آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا وَزَكَّاهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا أَنْتَ وَلِيِّهَا وَمَوْلَاهَا اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَتَّعِبُ وَعِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَدَعْوَةٍ لَا يُسْتَجَابُ لَهَا". "Ben size sadece Resûlullah'ın (sav) bize öğrettiğini öğretiyorum. O: 'Allah'ım! Âcizlikten, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, ihtiyarlıktan, kabir azabından sana sığınırım. Allah'ım! Nefsime takvâsını nasip et ve onu temizle, onu en iyi arındıracak olan sensin. Nefsimin dostu ve velisi sensin. Allah'ım! Huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen ilimden ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım.' derdi."⁴⁰²

Genç olan insanlar yaşlılıkta kendilerini nelerin beklediğini bilemeyebilir ya da düşünmeyebilir. Sığınma dualarının yer aldığı hadislerin faydalarından biri de insanı bilinçlendirmesidir ve bu hadiste herem kelimesi ile ömrün en düşkün haline ulaşmaktan Yüce Allah'a sığınılmıştır.⁴⁰³

e) Yaşlı ve güngörmüş bir baba olan Sa'd (İbn Ebû Vakkâs) (ö. 55/675) oğullarına hocanın yazı yazan çocuklara öğrettiği gibi Resûlullah'ın (sav) Yüce Allah'a sığındığı kelimeleri öğretmiştir. Amr b. Meymun el-Evdî'den (74/693) gelen rivâyet şöyledir:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ". "Allah'ım korkaklıktan sana sığınırım, cimrilikten sana sığınırım, ömrün en rezil

⁴⁰² Nesâî, "İstiâze", 12 (No. 5458); 12 (No. 5459); 32 (No. 5489). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁰³ Vellevî, "Zahîretü'l-ukbâ", 40/8 (No. 5460).

haline döndürülmekten sana sığınırım, dünyanın fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım.”⁴⁰⁴

Hadiste geçen erzeli'l-‘umr olarak anlatılan yaşlılık herim hâlidir. Yaşlı kişinin farzlarını yapmakta ve kendi işlerini görmekte âcizleşmesi, bunaması,⁴⁰⁵ çocukluk dönemindeki hâline dönmesi, anlayışının azalması, işlerini yapmakta güçsüzleşerek ailesine yük haline gelmesi ile ölümü temenni ettiği dönemdir. Şayet yaşlıyla ilgilenecek ailesi bulunmuyorsa yaşlının sıkıntısı çok daha büyüktür.⁴⁰⁶

Yaşlılık insanın doğal bir yaşam sürecidir. Müminin yaşlılığın getirdiği kötü akıbetlerden Yüce Allah’a dua ederek sığınması onu manevî açıdan rahatlatmakta, Yüce Allah’ın

f) Amr b. Meymûn’dan (ö. 74/693 [?]) gelen başka bir rivâyette de Hz. Ömer’in Yüce Allah’a beş şeyden sığındığı rivâyet edilmiştir:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَالْبُخْلِ، وَسُوءِ الْعُمُرِ، وَفِتْنَةِ الصَّدْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ." "Allah'ım korkaklıktan, cimrilikten, ömrün kötüleşmesinden, kabir fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım.”⁴⁰⁷

Yaşlılığın uzun yaşayan bir insan için kaçınılamaz bir son oluşu Hz. Peygamber’in pek çok şekilde dualarında yaşlılığın beraberinde getirmiş olduğu kötü hallerinden Yüce Allah’a sığınmasını sağlamıştır.

g) Abdullah b. Mesud’dan (ö. 32/653) gelen rivâyette Hz. Peygamber şu kelimelerle Yüce Allah’a sığınmıştır:

«اللهم إني أعوذ بك من علم لا ينفع، وقلب لا يخشع، ودعاء لا يسمع، ونفس لا تشبع، ومن الجوع، فإنه بئس الضجيع، ومن الخيانة فإنه بئس البطانة، ومن الكسل، والبخل والجبن، ومن الهرم، ومن أن أرد إلى أرذل العمر، «Allah’ım fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, icâbet edilmeyen duadan, doymayan nefisten, açlıktan ki o ne kötü yoldaştır, hıyanetten ki o ne kötü bir iç durumdur, tembellikten, cimrilikten, yaşlılıktan,

⁴⁰⁴ Buhârî, “el-Cihad ve’s-siyer”, 25 (No. 2822); “Deavât”, 37 (No. 6365); 40 (No. 6370); 43 (No. 6374); 56 (No. 6390); Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Abdullah Parlayan (Konya: Konya Kitapçılık, 2004), 3/243.

⁴⁰⁵ Buhârî, “el-Cihad ve’s-siyer”, 25 (No. 2822)

⁴⁰⁶ Aynî, “*Umdetü’l-Kâr*”, 14/119.

⁴⁰⁷ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebü’l-metbûati’l-İslâmiyye, 1406/1986), “İstiâze”, 27 (No. 7864); Nesâî, “İstiâze”, 26 (No. 5480); 26 (No. 5481). el-Elbâni bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

ömrün en rezil haline dönmekten, deccâlin fitnesinden, kabir azabından, ölümün ve hayatın fitnesinden sana sığınırım.”⁴⁰⁸

Hadiste geçen herim kelimesi ile yaşlılığın sonları kastedilmiştir.⁴⁰⁹ Hz. Peygamber Yüce Allah’a herim yani yaşlılığın son hallerinden sığınmakla yetinmemiş, erzeli’l-‘umr hâline döndürülmekten de Yüce Allah’a sığınmıştır.

h) Hz. Peygamber’in gündüz yaptığı duaların yanı sıra akşam olduğunda yapmış olduğu duaları da vardır. Abdullah b. Mes’ûd’un (ra) Resûlullah’ın (sav) gece olduğunda yapmış olduğu duayı haber verdiği rivâyeti şöyledir:

« أَمْسَيْنَا وَأَمْسَى الْمُلْكُ لِلَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ هَذِهِ اللَّيْلَةِ، وَخَيْرِ مَا فِيهَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا، وَشَرِّ مَا فِيهَا، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ، وَالْهَرَمِ، وَفِتْنَةِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْقَبْرِ. » Biz Allah’a ait olarak akşama ulaştık ve mülk de Allah’a ait olarak akşama ulaştı. Velhamdülilah (Hamd Allah’a aittir), lâ ilâhe illallah (Allah’tan başka ilah yoktur), vahdehû la şerîke leh (O tektir, ortağı yoktur).Ey Allah’ım senden bu gecenin hayrını ve bu gecenin içinde olanların hayrını istiyorum, bu gecenin şerrinden ve bu gecenin içinde olanların şerrinden sana sığınıyorum. Ey Allah’ım tembellikten, yaşlılıktan, yaşlılığın kötülüğünden, dünyanın fitnesinden ve kabir azabından sana sığınırım.”⁴¹⁰

Hadiste kendisinden Yüce Allah’a sığınılan herem ömrün en düşkün haline ulaşmak demektir.⁴¹¹ Mümin dualarında Yüce Allah’tan uzun bir ömür yaşamayı isterken günlük dualarında doğal bir süreç olan yaşlılığın sıkıntılarından korunmak için Yüce Allah’a sığınacaktır.

3.2.1.3. Yaşlılığın ölüme hazırlık yapmak için bir fırsat olması

Tefsir literatüründe “muğayyebât-ı hamse” olarak adlandırılan ifade gelecekte gerçekleşecek fakat özellikleri tam manasıyla bilinemeyen beş gizli şeyi ifade etmektedir.⁴¹² Hz. Peygamber hadisinde gaybın anahtarlarının beş tane olduğunu açıklamış,⁴¹³ Yüce Allah “Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca

⁴⁰⁸ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek*, “Dua, Tekbir”, 1/716 (No. 1957).

⁴⁰⁹ Buhârî, “Deavât”, 38 (No.6368); İbn Mace, “Dua”, 3 (No. 3838). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Tirmizî, “Deavât”, 79 (No. 3495). « اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ » ziyadesi ile Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

⁴¹⁰ Müslim, “ez-Zîkr ve’l-dua ve’l-tevbe ve’l-istiğfar”, 2723 (4/2089).

⁴¹¹ Vellevî, *Zahîretü’l-ukbâ*, 40/8 (No. 5460).

⁴¹² İlyas Çelebi, “Mugayyebât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 372-374.

⁴¹³ Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’an”, 121 (No. 4627). Hadisin metni şöyledir: (إِنَّ) خَمْسَ: [59] {الْأَنْعَام: 59} «مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ» اللَّهُ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَادَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

Allah'ın katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”⁴¹⁴ buyurmuştur. İnsan nerede ve ne zaman öleceğini bilemeyeceği için her gününü hayır kazanmak için kendisine verilmiş bir lutuf olarak görmeli ve ömrünü boşa harcamamalıdır.

Hadislerde bütün olarak inen son sûre olan Nasr Sûresi'nin Hz. Peygamber'in vefâtına işaret ettiği için Tecdî (vedâ) sûresi olarak da adlandırıldığı açıklanmıştır.⁴¹⁵ Abdullah b. Abbas'tan (ra) gelen bir rivâyet de bu bilgiyi desteklemektedir. Abdullah b. Abbas'tan (ra) gelen rivâyet şu şekildedir:

كَانَ عُمَرُ يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاخَ بَدْرٍ فَكَانَ بَعْضُهُمْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ، فَقَالَ: لِمَ تُدْخِلُ هَذَا مَعَنَا وَلَنَا أَبْنَاءُ مِثْلِهِ، فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّهُ «مَنْ قَدْ عَلِمْتُمْ، فَدَعَا ذَاتَ يَوْمٍ فَأَدْخَلَهُ مَعَهُمْ، فَمَا رُبِيتَ أَنَّهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيُرِيَهُمْ قَالَ: مَا تَقُولُونَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ} [النصر: 1]؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: أَمَرْنَا أَنْ نَحْمَدَ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرَهُ إِذَا نُصِرْنَا، وَفَتَحَ عَلَيْنَا، وَسَكَتَ بَعْضُهُمْ فَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا، فَقَالَ لِي: أَكْذَاكَ تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ؟ فَقُلْتُ: لَا، قَالَ: فَمَا تَقُولُ؟ قُلْتُ: «هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَهُ لَهُ»، قَالَ: {إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ} [النصر: 1] «وَذَلِكَ عَلَامَةٌ أَجْلِكَ»، {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ} «وَأَسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا» [النصر: 3]، فَقَالَ عُمَرُ: «مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَقُولُ» Ömer (ra) Bedir'e katılanlarla beraber benim de huzuruna girmeme müsaade edince onlardan bazıları rahatsız oldular ve dediler ki: “Bizim bununla yaşıt çocuklarımız var, neden onun da bizimle beraber girmesine müsaade ediyorsun?” Ömer de (ra): “O sizin tanıdığınız biridir.” dedi. Yine bir gün onlarla beraber beni de çağırdı anladım ki o gün beni onlara gösterecek. Ömer (ra) dedi ki: “Allah Teâlâ'nın ‘Allah'ın yardımı ve fethi geldiğinde’ buyruğundan ne anlıyorsunuz?” Bazıları: “Yardım edildiğimizde, fetih bize geldiğinde hamd etmemizle ve istiğfar etmemizle emrolunduk.” dedi. Bazıları sustu hiçbir şey söylemedi. Ömer (ra) bana: “Sen de mi böyle düşünüyorsun ey İbn Abbas?” dedi. Ben de: “Hayır.” deyince O: “Sen ne diyorsun?” dedi. Ben de: “Allah'ın yardımı ve fethi geldiğinde” ‘Resûlullah'ın (sav) ecelidir, Allah ona bunu bildirdi. “O halde hamd ile rabbini tesbih et, ondan bağışlanma dile şüphesiz ki o tövbeleri çokça kabul edendir.” ‘Bunda eceline işaret vardır.’ dedim. Bunun üzerine Ömer (ra): “Ben de senin bildiğinden başka bir şey bilmiyorum.” dedi.⁴¹⁶

Bu sûre indikten sonra Hz. Peygamber'in ayaklarının şişene kadar ibadet etmeye başladığı, az gülüp çok ağladığı ve zayıfladığı aktarılmaktadır. Yine Nasr Sûresinin Hz. Peygamber'in vefâtını haber verdiği, Abdullah b. Abbas'tan (ra) gelen rivâyette sûrenin inmesinden altmış gün sonra, İbn Ömer'den (ra) gelen rivâyette ise seksen gün sonra Hz. Peygamber'in vefât ettiği haber verilmektedir.⁴¹⁷

Hz. Peygamber'in ömrünü Yüce Allah'a ibadet ederek geçiren bir kul olmasının onu ömrünün son günlerinde daha fazla ibadete, tefekküre ve tövbe istiğfara sevkettiği

⁴¹⁴ Lokmân 31/34.

⁴¹⁵ Mehmet Kâmil Yaşaroğlu, “Nasr Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/416-417; Kurtubi, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Kur'an*, 19/427.

⁴¹⁶ Buhârî, “Tefsirü'l Kur'an”, 365 (No. 4970).

⁴¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Kur'an*, 19/431-434.

görülmektedir. Hz. Âişe'nin (ra) Hz. Peygamber vefât etmeden önce namazda okuduğu zikirlerini haber verdiği rivâyeti şöyledir:

"كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي
"Nebî (sav) rükûlarında ve secdelerinde sübhânekallâhümme rabbenâ ve bihamdik, Allahümmeğfirlî demeyi arttırmıştı." ⁴¹⁸

İnsanın gençken sahip olduğu sağlığı, gücü ve güzelliği ona ölümün uzak olduğunu düşündürmektedir, yaşlılık döneminde yaşlılığın getirdiği âcizlik ve düşkünlük ise ölümün yakın olduğunu hissettirmektedir. Oysaki ölümün her an için mümkün olan bir gerçek olduğunun⁴¹⁹ bilinciyle salih amel, tefekkür ve tövbe istiğfarla ölümden sonrası için hazırlık yapmak Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bir davranıştır. Vefâtı yaklaştığında Hz. Peygamber namazın içinde yaptığı zikirleri arttırdığı gibi Hz. Peygamber'in ümmetinin de bu sünneti yaşatması salih bir amel olacaktır.

3.2.2. Yaşlılarda Olan Değişimlerden Bahseden Hadisler

Yaşlılık insanda derin izler bırakan uzun bir evre olmasından dolayı insanda yarattığı fizyoloji ve psikoloji farklıdır. Yaşlılık dönemi insanın kendini daha iyi tanımaya başladığı bazen de kendini kabullenmekte zorlandığı bir dönemdir. Gençlik imajının ve sağlığın kaybedilmesi gibi insanın yaşamış olduğu ayrılık kayıpları insana ölüme daha da yaklaştığını hatırlatmaktadır.⁴²⁰ Yaşlılıkta ölümün ve var oluşsal sürecin sorgulanmasının sonucunda insanda dine yönelme duygusunun daha fazla olacağını gösteren ciddi bulgular bulunmamaktadır. Daha ziyâde insanın gençliğinden itibaren alıştığı yaşantının devam ettiği görülmektedir.⁴²¹ Zaman içinde insanlarda saçın beyazlaşması, cildin kırıışması, boyun kısalması gibi fizyolojik açıdan; gücün ve kuvvetin azalması, hastalıkların çoğalması gibi biyolojik açıdan yaşlanma belirtileri göstermektedir. İslam dini gençlik imajını kaybeden yaşlıları hürmete, merhamete, öncelik görmeye ve korunup gözetilmeye layık kişiler olarak takdim etmektedir. Bu başlık altında yaşlılıkta olan fizyolojik ve biyolojik değişimlerden bahseden hadisler işlenecektir.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/192 (No. 24163); Buhârî, "Ezan", 137 (No. 817); "Tefsirü'l Kur'an", 363 (No. 4968); Müslim, "Salât", 484; Ebû Dâvûd, "Salât", 4 (No. 877). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Nesâî, "Salât", 110 (No. 713); 116 (No. 720); "Tefsir", 110 (No. 11646); "Tatbîk", 63 (No. 1122); 63 (No. 1123). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴¹⁹ ez-Zümer 39/30.

⁴²⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 281.

⁴²¹ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Isparta: by. 2016), 239.

3.2.2.1. Yaşlıların gücünün azalması

Zaman dünyadaki her şeyin var oluş sürecine ve gelişimine etkisi olan, durdurulması veya yavaşlatılması mümkün olmayan bir kavramdır. Güçsüzü güçlü kılan, güçlüyü de âciz kılan zamana herkesin teslim olmaktan başka çaresi yoktur. Yüce Allah “*Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış itibarı ile tersine çeviririz (gücünü azaltırız). Hâlâ düşünmeyecekler mi?*”⁴²² buyurarak uzun bir hayatta gençliğin yerini ihtiyarlığın, gücün yerine âcizliğin, fazlalığın yerine noksanlığın alacağını eksikliklerle çevrelenmiş bir döneme geçiş yapılacağını ifade etmiştir.⁴²³

Hiz. Peygamber’in Adbâ isimli bir devesi vardı ve yarışlarda onu hiç bir deve geçemezdi. Ancak bir gün bir bedevînin devesi yarışta Hiz. Peygamber’in devesini geçince Müslümanların ağırına gitmişti. Bunu gören Hiz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur:

"حَقُّ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَرْتَفَعَ شَيْءٌ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ." “Dünyada yükselttiği her şeyi geri indirmek Allah’ın üzerine bir haktır.”⁴²⁴

Her zevalin bir kemali her kemalin de bir zevali olduğu gerçekliği Hiz. Peygamber tarafında ashâbın hatırlatılmıştır. Vücuttan atılan bir su damlasından hayat bulan,⁴²⁵ ana rahminde gelişen ve dünyada büyüyerek olgunlaşan insanın varacağı son evre yaşlılıktır. Gençliğin yerini ihtiyarlık, gücün yerine âcizlik, fazlalığın yerine noksanlık alması gibi eksikliklerle çevrelenmiş bir döneme ulaşacak olan insan âdeta çocukluğuna geri dönüş yapacaktır.⁴²⁶ Yaşlandığında Hiz. Peygamber’in farz namazlar hariç namazların çoğunu oturarak kıldığını,⁴²⁷ Enes b. Mâlik’in (ra) yaşlandığında oruç tutamadığı için bir veya iki yıl her gün ekmek ve etle fakirlere iftar açtığını,⁴²⁸ binek

⁴²² Yâsîn 36/68.

⁴²³ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/442.

⁴²⁴ Buhârî, “el-Cihad ve’s-siyer”, 59 (No. 2872)

⁴²⁵ et-Târik 86/6-7.

⁴²⁶ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/442.

⁴²⁷ Nesâî, “Kıyamu’l-leyl ve tetavveu’n-nehar”, 19 (No.1654). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴²⁸ Buhârî, “Tefsîrû’l-Kur’an”, 28 (No. 4504).

devesine binemeyecek kadar yaşlanan birinin yerine çocuğunun hacca gittiği⁴²⁹ ve savaşa katılamayan bir yaşlının kendi yerine paralı bir savaşçı tuttuğu⁴³⁰ bilinmektedir.

3.2.2.2. Yaşlıların unutkanlaşması

İnsan nisyanla malumdur, sözünün insan yaşamında en geçerli olduğu zaman yaşlılık olsa gerektir. Bedensel ve ruhsal sağlıkla alakalı olan unutkanlık yaşın ilerlemesi ile âdeti kaçınılmaz bir durum olmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu gerçeklik şöyle ifade edilmiştir: “Sonra sizi çocuk olarak çıkarıyor sonra da tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdirtiyoruz). İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin.”⁴³¹ Sahâbe Zeyd b. Erkam’ın (ö. 68/688) yaşlılık ve unutkanlık hakkındaki rivâyeti “Yaşlandık ve unuttuk.” (كَبِرْنَا وَنَسِينَا)⁴³² şeklindedir. İnsanın zaman ve mekan algısını kaybettiği bunama üzüntü verici bir durumdur. Müslüman Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma!”⁴³³ duası ile unutmasının veya hata etmesinin kötü akıbetlerinden Yüce Allah’a sığınmaktadır. İslâm dininden haberdar olmadan yaşayan fakat peygamber geldiğinde bunamış bir yaşlı olan kişinin kıyamet gününde nasıl hesaba çekileceği merak konusudur çünkü yaşlı olmak mükellefiyeti kaldırmamaktadır. Hz. Peygamber hadisinde bunamış yaşlının “Rabbim! İslâm geldiğinde (bunadığımdan dolayı) hiçbir şeyi akledemiyordum.”⁴³⁴ diyerek mazeret göstereceğini ve bu mazeretinin de Yüce Allah tarafından kabul edilerek ona azap etmeyeceği bildirilmektedir.

3.2.2.3. Yaşlıların saçlarının beyazlaması

Uzun bir hayat yaşayan insanlar adım adım yaşlılığa yaklaştıklarını hissetmektedirler. Kişiye yaşlandığını hissettiren şeylerden biri de ağaran saçlarıdır. Saçların beyazlaması durumu saçlara aklar düşmesi, saçların kırışması, saçların pamuğa benzemesi gibi

⁴²⁹ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *el-Muvatta*’, thk. Muhammed Mustafa A‘zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, 1406/1985), “Hac”, 1317 (3/523); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne*d, 5/370 (No. 3375); Müslim, “Hac”, 1334; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 25 (No. 1809). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 12 (No. 2641); “Âdâbu’l-kazâ”, 9 (No. 5391).

⁴³⁰ Ebû Dâvûd, “Cihad”, 32 (No. 2527). Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴³¹ el-Hac 22/ 5.

⁴³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne*d, 32/58 (No. 19303); 32/59 (No. 19305); 32/73 (No. 19323); İbn Mâce, “Mukaddime”, 3 (No. 25). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴³³ el- Bakara 2/386.

⁴³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne*d, 26/228 (No. 16301). Şuayb Arnaûd bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

ifadelerle tasvir edilmektedir. Beyaz saç kimi insanlar tarafından olgunluk belirtisi olarak algılanmakta iken kimi insanlar tarafından moral bozucu olarak görülmektedir. İslâm dini Yüce Allah’a iman edip salih amellerle dolu bir hayat sürerek yaşlanan mümin kulunun beyaz saçlarını değerli bulmaktadır. Bu konuda sabit olan rivâyetler şöyledir:

a) Amr b. Abese’den (ö. 34/654) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"مَنْ شَابَ شَيْبَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَانَتْ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ." "Kim saçını ve sakalını Allah yolunda (çalışırken) ağartırsa, bu (beyazlık) kıyamet günü kendisi için nûr olur."⁴³⁵

Genç kalacağını ve ölümün uzakta olduğunu zanneden insan saçlarının beyazlaması ile yaşlandığına şahit olmaktadır. Salih ameller işleyerek yaşlanan ve saçları beyazlaşan mümin kulların kıyamette beyaz saçlarının nûr olması onların diğer insanlar tanınıp bilinmesine sebep olacaktır. Hz. Peygamber kıyâmet gününde abdest alınan uzuvların da ıslıl ıslıl parlayacağını haber vererek "Ümmetim, kıyamet gününde, abdestten dolayı yüzleri, el ve ayakları ıslıl ıslıl olduğu hâlde çağırılırlar. Yüzünün ısıltısını artırmaya gücü yeten kimse bunu yapsın (abdest alarak yüzünü daha çok yıkasın)." buyurmuştur.⁴³⁶ Bu hadislerden anlaşılmaktadır ki mümin kul abdest uzuvları ve saçları ile kıyamaet gününde ıslıl ıslıl olacaktır.

b) Şürahbîl b. Sımt'ın (ö. 40/660 [?]) Amr b. Abese’den (ra) işittiğini söylediği rivâyet şöyledir:

"قُلْتُ: يَا عَمْرُو بْنُ عَبْسَةَ، حَدَّثَنَا حَدِيثًا سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ فِيهِ نِسْيَانٌ وَلَا تَنْقُصُ - قَالَ: «سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَبْلَ الْعَدُوِّ أَوْ أَصَابَ، كَانَ لَهُ كَعْدِلِ رَقَبَةٍ، وَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مُسْلِمَةً، كَانَ فِدَاءُ كُلِّ عُضْوٍ مِنْهُ عُضْوًا مِنْهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ، وَمَنْ شَابَ شَيْبَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، كَانَتْ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ." "Ey Amr b. Abese bize Nebî'den işittiğin noksanı unutmaması olmayan bir hadis söyle". dedim. O da Resulullah'ı (sav) şöyle buyururken işittim dedi: "Kim Allah yolunda bir ok atarsa ister isabet etsin ister isabet etmesin bir köle azat etmiş gibidir. Kim bir Müslüman köle azat ederse uzuvlarını cehennem ateşinden

⁴³⁵ Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 9 (No. 1635). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴³⁶ Buhârî, "Vudu", 3 (No. 136). Hadisin metni şöyledir: فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيُفْعَلْ»

kurtarmıştır. Kim Allah yolunda saçını ve sakalını ağartırsa bu onun için kıyamet gününde nur olacaktır.”⁴³⁷

Hiz. Peygamber kıyamet gününde nûr saçacak olan beyaz saçların koparılmasını yasaklamıştır. Beyaz saçından memnun olmayan kişinin yapacağı şey saç tellerini koparmak değil, saçlarını boyamak olacaktır.

c) Amr b. Şuayb'ın (ö 118/736) babasından onun da dedesinden yapmış olduğu rivâyeti şöyledir:

" لَا تَنْتِفُوا الشَّيْبَ، فَإِنَّهُ نُورُ الْمُسْلِمِ، مَنْ شَابَ شَيْبَةً فِي الْإِسْلَامِ، كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا حَسَنَةً، وَكَفَّرَ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةً، وَرَفَعَهُ بِهَا " "Beyaz saçlarınızı koparmayınız çünkü o Müslümanın nurudur. Her kim Müslüman olarak yaşarken saçını ağartırsa Allah katında ona sevap yazılır, günahları bağışlanır ve derecesi yükseltilir.”⁴³⁸

Hadiste Müslüman olarak geçirilen yılları temsil eden beyaz saçların koparılması yasaklanmıştır. O beyaz saçlar bir övünç ve ikram kaynağıdır çünkü ömrünü Yüce Allah'ın rızası doğrultusunda yaşlanan kişinin sevap kazanmakta, derecesinin yükseltilmekte ve saçları ahirette onun nasıl bir kişi olduğuna işaret edencesine nur saçmaktadır.

d) Yahyâ b. Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr babasından o da ninesi Esmâ bint Ebû Bekir 'den şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، وَدَخَلَ الْمَسْجِدَ، أَتَاهُ أَبُو بَكْرٍ بِأَبِيهِ، فَلَمَّا رَأَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " هَلَّا تَرَكْتَ الشَّيْخَ فِي بَيْتِهِ حَتَّى أَكُونَ أَنَا آتِيهِ فِيهِ ". قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ أَحَقُّ أَنْ يَمْشِيَ إِلَيْكَ مِنْ أَنْ تَمْشِيَ أَنْتَ إِلَيْهِ، قَالَ: فَأَجْلَسَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ، ثُمَّ مَسَحَ صَدْرَهُ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: " أَسْلَمَ ". فَأَسْلَمَ، وَدَخَلَ بِهِ أَبُو بَكْرٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَأْسُهُ كَأَنَّهُ ثَغَامَةٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " غَيِّرُوا هَذَا مِنْ شَعْرِهِ. "

Resûlullah (sav) Mekke'ye girdiğinde mescide geldi. Ebû Bekir (ra) onun yanına babasını getirdi. Resûlullah (sav) onu (Ebû Kuhafe) görünce: “Yaşlıyı evde bıraksaydın da ben onun yanına gitseydim.” dedi. Ebû Bekir (ra) : “Ey Allah'ın resûlu senin onun yanına gelmendense onun senin yanına gelmesi daha uygundur.” dedi. (Resûlullah) Onu önüne oturttu, onun göğsüne dokundu ve şöyle dedi: “Müslüman ol.” O da Müslüman oldu. Ebû Bekir (ra) onunla (babasıyla) beraber Resûlullah'ın(sav) yanına

⁴³⁷ Ebû Dâvûd, “Tereccel”, 16 (4202). el-Elbâni bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir; Nesâî, “Cihâd”, 26 (No. 3142); (No. 3145). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/550 (No. 6962); 11/568 (No. 6989); Tirmizî, “Edeb”, 56 (No. 2821). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

geldiğinde (babasının) başı pamuk gibiydi. Resûlullah (sav): “Saçını değiştiriniz” dedi

.⁴³⁹

Hiz. Peygamber kadın erkek ayırımı yapmadan saçları beyazlayan herkese saçlarını boyamasını tavsiye etmiş ve saç boyamanın bırakılacağı bir yaş aralığından bahsetmemiştir. Bazı toplumlarda çok yaşlı insanların saçlarını boyamaları yadırganmaktadır. Yaşlı kişi saçını boyadığı için hâlâ güzellik peşinde olmakla ya da âhiret hayatını düşünmesi gerekirken dünyada süs peşinde olmakla suçlanabilmektedir. Bu hadis ise bize bu algının yanlış olduğunu göstermektedir.

e) Ebû Zer’den (ö. 32/653) gelen rivâyette Hiz. Peygamber (ra) şöyle buyurmuştur:

"إِنَّ أَحْسَنَ مَا غُيِّرَ بِهِ الشَّيْبُ الْجَنَاءُ وَالْكَتَمُ." "Saçınızın beyazını değiştirmenin en iyi olanı kına ve ketemdir."⁴⁴⁰

Hiz. Peygamber’in hadislerinde beyaz saçın boyanmasını tavsiye etmesi kişinin aklına saçın ne ile veya ne renge boyanacağı sorularını getirmektedir. Hiz. Peygamber Müslümanlara beyaz saçın kına veya ketemle boyanabileceğini buyurmuştur.

f) Abdullah b. Abbas’tan (ra) gelen rivâyette Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"مَرَّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ قَدْ خَضَّبَ بِالْحِنَاءِ، فَقَالَ: «مَا أَحْسَنَ هَذَا» قَالَ: فَمَرَّ آخَرُ قَدْ خَضَّبَ بِالْحِنَاءِ وَالكَتَمِ، فَقَالَ: «هَذَا أَحْسَنُ مِنْ هَذَا»، قَالَ: فَمَرَّ آخَرُ قَدْ خَضَّبَ بِالصُّفْرَةِ، فَقَالَ: «هَذَا أَحْسَنُ مِنْ هَذَا كُلِّهِ." (sav) saçına kına yakmış bir adamla karşılaştı ona: “Bu ne kadar güzel.” dedi. (İbn Abbas) dedi ki: (Nebî) Sonra saçını kına ve ketemle boyayan başka biriyle karşılaşınca: “Bu ötekinden de güzel.” dedi. (İbn Abbas) dedi ki: (Nebî) Sonra saçını sarıya boyamış biriyle karşılaştı ve dedi ki: “Bu onların hepsinden daha güzel.”⁴⁴¹

g) Tâbiînden olan Katâde’nin (ö. 117/735) Enes b. Mâlik’e (ra) Hiz. Peygamber’in saçını boyaması ile ilgili soru sorması üzerine Enes b. Mâlik (ra) şöyle demiştir:

"سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَلِّكٍ: أَخَضَّبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَمْ يَبْلُغْ ذَلِكَ، إِنَّمَا كَانَ شَيْءٌ فِي صَدْغِيهِ، وَ لَكِن Enes b. Mâlik’e : “Resulullah (sav) saçını boyadı mı?” diye sordum. O da: Böyle bir şey bana ulaşmadı. Onun çenesinde bir kaç beyaz vardı ancak Ebû Bekir saçını kına ve ketemle boyamıştı.” dedi.⁴⁴²

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/518 (No. 26956).

⁴⁴⁰ Tirmizî, “Libâs”, 20 (No. 1753). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁴¹ Ebû Dâvûd, “Tereccel”, 18 (No. 4211). el-Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

⁴⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/304 (No. 12994). Şuayb Arnaûd bu hadisin Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.

Hız. Peygamber'in saçında ve sakalında az miktarda beyazlık bulunmaktaydı ve hadislerden Hız. Peygamber'in saçını boyamadığı anlaşılmaktadır. Hız. Ebû Bekir'in saçlarının da babasının saçları gibi beyaz olduğu ve bu nedenle saçlarını boyattığı anlaşılmaktadır.

h) Rebîa b. Ebî Abdurrahman'ın (ö. 136/753) Enes b. Mâlik'ten (ra) işittiği rivâyet şöyledir:

"وَتَوَفَّاهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسٍ سَبْتَيْنِ سَنَةً، وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ عَشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ." Allah Resûlullah'ı (sav) altmış yaşındayken vefât ettirdi. Onun saçında ve sakalında yirmi tane beyaz yoktu."⁴⁴³

Bir önceki hadiste Hız. Peygamber'in saçında beyazların az olduğu ve saçını boyatmadığı rivâyet edilmişti. Bu hadiste ise Hız. Peygamber'in saçının yanında sakalında da sayılabilecek kadar az beyazların olduğu görölmektedir.

ı) Hız. Peygamber'in dostu olan Abdullah b. Büsr el-Mâzinî (ö.96/714) Hız. Peygamber hakkında kendisine sorulan soruya şöyle cevap vermiştir:

«سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بُسْرِ الْمَازِنِيَّ صَاحِبَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: أَرَأَيْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: "كَانَ فِي عَنَقَتِهِ شَعْرَاتٌ بَيْضٌ" Abdullah b. Büsr el-Mâzinî'ye "Hız. Peygamber'in yaşlandığını gördün mü?" diye sordum O da: "Hız. Peygamber'in alt çenesinde beyazlaşmış kıllar vardı." dedi."⁴⁴⁴

Bu hadiste Hız. Peygamber'in sakalındaki beyaz kılların onun yanaklarında değil, alt çene kısmında olduğu açıklanılmıştır. Saç ve sakalın siyah olması kişiyi daha genç gösterdiği için geçen hadislerin ışığında yaşlılık emaresi olan beyaz saçları olmayan Hız. Peygamber'in yaşına göre genç durduğunu söylemek de mümkündür.

j) Nâfi' (ö. 117/735) İbn Ömer'den (ra) şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

"أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَلْبَسُ النَّعَالَ السَّبْيِيَّةَ، وَيُصَفِّرُ لِحْيَتَهُ بِالْوَرَسِ، وَالزَّرْعَرَانِ»، وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَفْعَلُ" "Rasûlullah (sav) Sibt nalin giyinir, sakalını vers ve zağferân çiçeği ile sarıya boyardı." (Nâfi'): Bunu İbn-i Ömer de yapardı."⁴⁴⁵

Hız. Peygamber'in Yemen bölgesinde biten vers otu ve zağferan çiçeği ile ara sıra sakalını boyadığı rivâyet edilmiştir. Bu iki ot sarı renkliydi.

⁴⁴³ Mâlik b. Enes, "Libâs", 3403 (5/1347); Buhârî, "Libâs", 68 (No. 5900); Müslim, "Fezâil", 2347; Tirmizî, "Menâkıb", 6 (No. 3623). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁴⁴ Ahmeb b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/227 (No. 17681); 29/ 220 (No. 17672); Buhârî, "Menâkıb", 23 (No. 3546).

⁴⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Tereccel", 18 (No. 4211). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

"غَيِّرُوا الشَّيْبَ وَلَا تَسْبِّهُوا بِالْيَهُودِ." "Saçınızı boyayınız, Yahudilere benzemeyiniz."⁴⁵¹

Ehl-i kitap olan Yahudiler saçlarını boyamazlar. Hz. Peygamber de Müslümanlara onlara muhalefet ederek saçlarını boyamalarını buyurmuştur. Müslümanların Ehl-i kitaba muhalefet ettiği nokta hem saç ve sakalını boyamaları hem de bu boyamayı siyah dışında başka bir renkle yapmalarıdır. Hz. Peygamber kına, ketem ve sarı renkle saçların boyanmasını tavsiye etmiştir. Saç ve sakalın boyamanın tavsiye edilmesi kişinin görünüşünden duyacağı rahatsızlığın da ortadan kalkmasına ve olumlu bir ruh haline girmesine neden olacaktır.

3.3. Kulluk Bilinci Açısından Hadislerde Yaşlılar

Yaşlılık döneminde psikolojik, fizyolojik ve ekonomik durumlarla ilgili yaşanan sorunlar, toplumsal rollerde olan değişiklikler, başkalarına bağımlı hâle gelme, ölüm korkusu yaşama ve sevilenlerin ölümüyle yalnız kalma durumu yaşlı kişiyi gence göre daha fazla dine yönelmeye sevk etmektedir, bunun temelinde ise karşılaşılan sorunlarla baş etmede dine sığınılması yatmaktadır. Duygusal ihtiyaçlarını karşılamak için yaşlının Yüce Allah'a sığınması ise dayanma gücünü arttırmaktadır.⁴⁵² Bulûğa erdiği dönemden itibaren kulluk bilinci ve gayreti ile ömrünü geçirerek yaşlılık dönemine girmek mükâfat nedeni iken, kulluk idrakinden uzak dünyevi arzular için harcanmış bir ömür ise ancak hüsrân sebebidir. Yüce Allah'ın "*Sana ölüm gelinceye kadar rabbine kulluk et.*"⁴⁵³ buyurması fiziksel, ruhsal veya ekonomik açılardan sorunlar yaşayan yaşlı Müslümanların mükellefiyetlerinde kolaylaştırmaların yapılmasına neden olmuştur. Bu bölümde yaşlı kişinin Yüce Allah'ın karşısında kul olarak hangi ikramlar ve ikazlarla muhatap olacağı işlenecektir:

3.3.1. Yaşlıların Zorlandıkları İbadetlerin Kolay Kılınması

Hz. Peygamber İslâm'ın beş temel üzerine bina edildiğini buyurmaktadır.⁴⁵⁴ İslâm'ın şartları olarak anılan kelime-i şehadet, namaz, oruç, hac ve zekât kendi içinde bedenle,

⁴⁵¹ Tirmizî, "Libâs", 20 (No. 1752). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Nesâî, "Zînet", 14 (No. 5073). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁵² Kılavuz, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, 40-41.

⁴⁵³ el-Hicr 15/99.

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/23 (No. 6015). Şuayb Arnaûd bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir; 31/550 (No. 19212); 31/555 (No. 19226); Buhârî, "İman", 1 (No. 8); Müslim, "İman", 16; Tirmizî, "İman", 3 (No. 2609). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Nesâî, "İman", 13 (No. 5001). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Hadisin

malla ve hem bedenle hem de malla yapılan ibadetler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Farzları yapmakla mükellef olan yaşlılar açısından bedenle yapılan oruç, hac ve umre gibi ibadetler meşekkat içermektedir. Oruç ibadeti konusunda oruç tutup tutmamakta muhayyer bırakılan kişilerden bahseden “*Oruç sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca güç yetiremeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.*”⁴⁵⁵ âyetinin kapsamına çok yaşlı kişiler de girmektedir. Pîr-i fâni olarak adlandırılan çok yaşlı kişiler oruç tutamadıkları takdirde maddi durumları da iyi ise Ramazan’ın her günü için bir fakire fidye vermekle yükümlüdürler. Şayet maddi durumları yeterli değilse, fidyeden de sorumlu değildirler.⁴⁵⁶ Buhârî el-Bakara 2/184. âyetinin tefsirinde hamile olan veya emziren kadının kendisinin veya çocuğunun sağlığının bozulacağı konusunda korkması durumunda oruç tutmayıp sonradan kaza edebileceğini belirtmiş ve çok yaşlı olduğu için oruç tutmaya güç yetiremeyenlerin de oruç tutmayabileceğini söylemiş, buna delil olarak da Enes b. Mâlik’in (ra) yaşlandığında bir veya iki yıl her gün ekmek ve etle fakirlere iftar açtirmasını delil olarak göstermiştir. Sözü edilen âyetin “*Öyleyse içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.*”⁴⁵⁷ âyeti ile neshedildiğini söyleyen Abdullah b. Ömer (ra)⁴⁵⁸ ve Seleme b. Ekva‘ (ö. 74/693)⁴⁵⁹ rivâyetine karşı Abdullah b. Abbas (ra) oruç tutmaya güç yetiremeyenlerin fidye vermesinin neshedilmediğini çok yaşlı olan kadın ve erkeğin her gün bir fakiri doyurabileceğini rivâyet etmektedir.⁴⁶⁰

Annesi vefât eden bir kadın Hz. Peygamber’e gelerek ölen annesinin bir aylık oruç borcu olduğunu ve onun yerine tutmasının mümkün olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in verdiği cevabı aktaran Abdullah b. Abbas’tan (ra) gelen rivâyet şöyledir:

« بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامَ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ، وَالْحَجَّ، وَصَوْمَ رَمَضَانَ. »

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/184.

⁴⁵⁶ Huriye Martı (genel koordinatör), *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 286,293; Hayreddin Karaman vd., *İlmihal İman ve İbâdetler I* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/395, 413.

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/185.

⁴⁵⁸ Buhârî, “Tefsîrû’l-Kur’an”, 28 (No. 4506).

⁴⁵⁹ Buhârî, “Tefsîrû’l-Kur’an”, 28 (No. 4507).

⁴⁶⁰ Buhârî, “Tefsîrû’l-Kur’an”, 27 (No. 4505.)

"Resûlullah (sav): " لَوْ كَانَتْ عَلَيَّ أُمَّكَ دَيْنٌ أَكُنْتُ قَاضِيَتَهُ؟" قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: «فَدَيْنُ اللَّهِ أَحَقُّ أَنْ يُقْضَى.» "Annenin borcu olsaydı öder miydin?" diye sordu. Kadın da: "Evet." dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav): "Allah borcu ödenmeye en layık olandır." buyurdu.⁴⁶¹

Bu konuyla ilgili bir diğer hadisi Hz. Âişe Resûlullah'tan (sav) rivâyet etmiştir: "مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ." "Kimin üzerinde oruç borcu varken vefât ederse onun yerine velisi oruç tutsun."⁴⁶²

Ölen kişinin yerine velisinin oruç tutması ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefî mezhebi imamları ve İmâm Mâlik hiç kimsenin başkasının yerine oruç tutamayacağını, Ahmed b. Hanbel ise başkasının adına adak orucunun tutulabileceğini savunmuştur. İmâm Şafiî mezhebi kadimde başkasının yerin oruç tutulabileceği görüşünü kabul mezhebi cedîdde tutamayacağı görüşünü kabul etmiştir.⁴⁶³

Havle bint Sa'lebe'den (ö.?) gelen rivâyette kocası Evs b. Sâmit'in (ö. 32/652-53) onu boşamak için zihâr yaptığı ve Havle bint Sa'lebe'nin de (r.anhâ) Hz. Peygamber'e giderek bu durumu şikâyet ettiği geçmektedir. Zihâr câhiliye Arapları arasında uygulanan bir boşanma şekliydi. Kocanın karısının baş, yüz, sırt gibi bütün bir uzvunu kendisine dinen nikâh düşmeyecek bir yakınına benzeterek bilhassa "Sen bana annemin sırtı (zahır) gibisin" cümlesini söyleyerek yaptığı bir boşama şekliydi. Müslümanların arasında ilk defa Evs b. Sâmit (ra) karısı Havle bint Sa'lebe'ye (r.anhâ) zihâr yapmıştı. Havle bint Sa'lebe (r.anhâ) Hz. Peygamber'den bu konuya bir çözüm bulmasını dilemiş, Hz. Peygamber ise bu konuyla ilgili daha önce bir vahiy inmediği için gelenekteki hükmün devam edeceğini söylemiştir. Havle bint Sa'lebe (r.anhâ) Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadan zihârla ilgili Mücâdele Sûresinin 1.-4. âyetleri nazil olmuştur.⁴⁶⁴ Hz. Peygamber Havle bint Sa'lebe'ye (r.anhâ) âyette emredildiği üzere kocasına hitaben zihâr kefareti olarak önce "Bir köle âzat eder." deyince o, kocasının köle âzat edecek parasının olmadığını söylemiştir. Hz. Peygamber ikinci olarak: "İki ay peş peşe oruç tutsun." deyince Havle bint Sa'lebe (r.anhâ) kocasının yaşlı olduğunu ve buna güç yetiremeyeceğini söylemiştir. Hz. Peygamber de son olarak : "Altmış fakir doyursun."

⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, "el-İman ve'n-nüzûr", 26 (No. 3310). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁶² Buhârî, "Savm", 41 (No. 1952); Müslim, "Sıyâm", 1147; Ebû Dâvûd, "Savm", 41 (No. 2400); "el-İman ve'n-nüzûr", 26 (No. 3311). el- Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Nesâî, "Sıyâm", 121 (No. 2931).

⁴⁶³ Sinan Erdim, "Vefât Etmiş Kimsenin Yerine Oruç Tutma Rivâyetlerinin İncelenmesi Merfû Hadisler Özelinde", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Güz 2019), 568.

⁴⁶⁴ Ahmet Yaman, "Zihâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2023), 44/387-390.

deyince Havle bint Sa'lebe (r.anhâ) eşinin sadaka vereceği malının olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber gelen hurmalardan Havle bint Sa'lebe'ye (r.anhâ) fakirlere dağıtması için bir sepet vermiş, Havle bint Sa'lebe de (r.anhâ) bir sepet daha hurma ekleyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (ra) Havle bint Sa'lebe'ye (r.anhâ): "İyi yaptın. Git altmış fakir doyur ve amcaoğluna geri dön." diye buyurmuştur.⁴⁶⁵

Hadiste zihâr yaparak eşini boşamış olan yaşlı bir sahâbenin zihârdan dönebilmesi için köle âzat etme, iki âyet peş peşe oruç tutma veya altmış fakiri doyurma kefâretlerini yapacak maddî ve fizikî gücünün olmadığı görülmektedir. Hz. Peygamber zihâr kefâreti ödemeye gücü yetmeyen Evs b. Sâmî (ra) adına sadaka olarak dağıtması için karısına hurma vermiş ve onun da malından kocasına niyetle hurma dağıtmasını takdir etmiştir. Yüce Allah'ın kulları için kolaylık istemesi⁴⁶⁶ ve Hz. Peygamber'in ümmetine karşı beslediği şefkat duygusu⁴⁶⁷ neticesinde yaşlıların kulluk görevinde zorlanmaları hâlinde kolaylıklardan istifade ettikleri görülmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de cihadla ilgili geçen âyette *"Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur."*⁴⁶⁸ buyurulmuştur. Müslümanın canını vererek karşılığında cenneti satın aldığı alışveriş olan cihad bazı Müslümanların içinde bulunduğu şartlar el vermediği için yapamadığı bir ameldir. Yaşlı olduğu için cihaddan geri kalan kişiyle ilgili Ebû Hüreyre'nin (ra) rivâyet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"جِهَادُ الْكَبِيرِ، وَالصَّغِيرِ، وَالضَّعِيفِ، وَالْمَرْأَةِ: الْحُجُّ، وَالْعُمْرَةُ." "Küçükün, büyüğün, güçsüzün ve kadının cihadı hac ve umredir."⁴⁶⁹

Kadın, küçük, yaşlı ve güçsüzün cihadının hac ve umre olduğunu açıklayan Hz. Peygamber cihaddan geri kalan yaşlıların hac ve umre ibadetlerini yaparak cihad yapmış gibi ecir alacağını buyurmuştur. "Hac ve umre ibadetini yapamayacak kadar

⁴⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/301; Ebû Dâvûd, "Talâk", 18 (No. 2214). el-Elbânî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

⁴⁶⁶ el- Bakara 2/185.

⁴⁶⁷ et-Tevbe 9/128.

⁴⁶⁸ et-Tevbe 9/111.

⁴⁶⁹ Nesâî, "Menâsiki'l-hac", 4 (No. 2626). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

yaşlı olan kişiler ne yapacaktır?” şeklinde bir soru sorulması hâlinde bu sorunun cevabını Abdullah b. Abbas’tan (ra) gelen rivâyette Hz. Peygamber şu şekilde açıklamıştır:

”كَانَ الْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ خَتَمِ تَسْتَفْتِيهِ، فَجَعَلَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْرِفُ وَجْهَ الْفَضْلِ إِلَى الشَّقِّ الْأَخْرَ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عَبْدِهِ فِي الْحَجِّ، أَذْرَكْتُ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَنْتُبْتَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: «نَعَمْ»، “Fazl b. Abbas (ra) Resûlullah’ın (sav) bineğinin arkasındaydı. Ona Has‘am’dan bir kadın fetvâ almak için geldi. Fazl (ra) kadına bakıyordu, kadın da ona bakıyordu. Resûlullah (sav) Fazl’ın (ra) yüzünü diğer yöne çevirdi. Kadın dedi ki: “Ey Allah’ın Resûlü, Allah kullarına haccı farz kıldı. Babam çok yaşlandı bineğin üzerinde durmaya gücü yok. Onun yerine haccedebilir miyim?” Resûlullah (sav): “Evet.” dedi. Bu (olay) veda haccındaydı.⁴⁷⁰

Hadiste kadının babasının üzerine binemediğini ifade ettiği ancak her deve için kullanılmayan necîb develerin hem dişisini hem de erkeğini ifade etmek için kullanılan er-râhile (الرَّاحِلَة) kelimesi binek devesidir.⁴⁷¹ Yaşlılık seyahate çıkmaya engel olacak derecede ise Hz. Peygamber onun yerine vekil olarak çocuğunun hacca gitmesine müsaade etmiştir. Hac ibadetinin bizzat hac ile mükellef olan kişi tarafından yapılmasına haccın edasının şartları denilmektedir. Ebû Hanife (ö. 150/767) ve Mâlik b. Enes’e göre sağlıklı olmayan kişi hac yapmakla yükümlü değildir ve yerine vekil göndermesi de gerekmez. Hanefî imamlarından Ebû Yûsuf (ö. 182/799) ve Muhammed (ö. 189/805) ile Şâfiî ve Hanbelî fıkıhçılarına göre ise haccetmeye engel olan hastalığı veya sakatlığı bulunanlar yerlerine vekil göndermeli veya vasiyette bulunmalıdır. Yaşlılık da hastalık ve sakatlık gibi hac yapmaya engel olan hallerin içine girmektedir.⁴⁷²

Hiz. Peygamber’in Bizanslılar’ın üzerine Tebük Gazvesi (Receb 9/ Ekim 630) düzenlenmişti. Cihadın kendisine farz olduğu seksenden fazla kişi kalabalık bir düşman ordusunun varlığı, seferin uzak bir yere yapılacak olması ve sıcakların bastırması nedeniyle Tebük Gazvesi’ne katılmamıştı. Hiz. Peygamber’in gazveden dönmesi ile üç kişi onun yanına gelerek diğerleri gibi yalan bahaneler sunmamışlar, yanlış yaptıklarını itiraf etmişlerdi ve Yüce Allah’ın kendilerini affetmesini istemişlerdi. Bu üç kişi Kâ‘b b. Mâlik (ö. 50/670), Mürâre b. Rebî‘ (ö. ?) ve Hilâl b. Ümeyye (ö. ?) idi. Hiz. Peygamber bu konuda Yüce Allah’tan onlar hakkındaki hükmünün gelmesini bekleyeceğini

⁴⁷⁰ Mâlik b. Enes, “Hac”, 1317 (3/523); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/370 (No. 3375); Müslim, “Hac”, 1334; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 25 (No. 1809). el- Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd bu hadisin adak oruçla ilgili olduğunu ve Ahmed b. Hanbel’in sözü olduğunu belirtmiştir; Nesâî, “Menâsik’il-hac”, 12 (No. 2641); “Âdâbu’l-kazâ”, 9 (No. 5391).

⁴⁷¹ İbn Manzûr, “rhl”, 1610.

⁴⁷² Karaman vd., *İlmihal İman ve İbâdetler I*, 1/516.

söylemiş, sahâbelere de onlarla beşeri ilişkilerde bulunmalarını yasaklamıştır. Yüce Allah'tan gelecek hükmün beklendiği kırkuncı günde Hz. Peygamber Kâ'b b. Mâlik'e, Mürâre b. Rebî'ye (ö. ?) ve Hilâl b. Ümeyye'ye (ö.?) eşlerinden uzak kalmalarını emretmiştir. Kâ'b b. Mâlik şöyle diyerek rivâyetine devam etmektedir:

"قَالَ كَعْبُ فَجَاءَتْ امْرَأَةُ هِلَالِ بْنِ أُمَيَّةَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، إِنَّ هِلَالَ بْنِ أُمَيَّةَ شَيْخٌ ضَائِعٌ لَيْسَ لَهُ خَادِمٌ فَهَلْ تَكْرَهُ أَنْ أَخْدُمَهُ قَالَ « لَا وَلَكِنْ لَا يَقْرَبُكَ » . قَالَتْ إِنَّهُ وَاللَّهِ مَا بِهِ حَرَكَةٌ إِلَى شَيْءٍ ، وَاللَّهِ مَا " Kâ'b (ra) dedi ki: Hilâl b. Ümeyye'nin (ra) karısı Resûlullah'a (sav) geldi ve şöyle dedi: "Hilâl b. Ümeyye (ra) kendi hizmetini göremeyecek kadar yaşlıdır, ona hizmet etmemin bir sakıncası var mı?". Resûlullah (sav): "Hayır ama sana yaklaşılmayacak." dedi. O da: "Vallahi onun hiçbir şey yapacak gücü yoktur, bu durumun olduğundan beri ağlamaya devam ediyor." dedi.⁴⁷³

Elli gün sonra nüzûl olan "Geri bırakılan üç kişiye de yeryüzü bütün genişliğine rağmen dar gelmiş ve nefisleri de kendilerini sıkıştırmıştı da Allah'tan başka sığınacak hiçbir şey olmadığını anlamışlardı. Sonra onları da eski hallerine döndürsünler diye tövbeye muvaffak kıldı. Muhakkak Allah Tevvâb, Rahîm olandır."⁴⁷⁴ âyeti ile yaşlı olan Hilâl b. Ümeyye ile diğer iki kişide affedilmişlerdir.

Hiz. Peygamber'in zamanında savaşa katılamayacak derecede yaşlı olan ve hizmetçisi dahi bulunmayan Ya'lâ b. Münye'nin (ö. 48/688) savaşa kendi namına katılması için parayla asker tuttuğu ve bu durumun da Resûlullah (sav) tarafından tasvip edildiği bilinmektedir.⁴⁷⁵

İslâm'ın beş şartından biri dinen zengin olanların ömründe bir kere gitmesinin farz olduğu hac ibadetidir. Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen rivâyette Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى شَيْخًا يُهَادَى بَيْنَ ابْنَيْهِ، فَقَالَ: «مَا بَالُ هَذَا؟» قَالُوا: نَذَرَ أَنْ يَمْشِيَ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَنْ تَعَذِّبِ هَذَا نَفْسَهُ لَغَنِيٍّ»، وَأَمَرَهُ أَنْ يَرْكَبَ." Nebî (sav) iki oğlunun arasında onlara dayanarak yürüyen yaşlı birini gördü ve "Bunun nesi var?" dedi. "Yürüyerek hacca gitmeyi adadı." demeleri üzerine Resûlullah (sav): "Bu adamın kendisine azap etmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur." buyurdu ve ona bineğe binmesini emretti.⁴⁷⁶

⁴⁷³ Buhârî, "Meğâzî", 81 (No. 4418); Müslim, "Tevbe", 2769.

⁴⁷⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 7/3689.

⁴⁷⁵ Ebû Dâvûd, "Cihad", 32 (No. 2527). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁷⁶ Müslim, "Nezr", 1642.

Hadiste geçen yuhâda (يُهَادَى) kelimesi yaşlı kişinin güçsüz olduğu için iki oğlunun arasında onlara yaslanarak yürüdüğünü ifade etmektedir. Bu hadiste hacca binek üzerinde değil, yürüyerek gideceğini adayarak kendisine haccı zorlaştıran yaşlı için Hz. Peygamber'in "Bu adamın kendisine azap etmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur." buyurması hem yaşlı kişiyi hem de çocuklarını içinde bulundukları sıkıntıdan kurtarmıştır. Ebû Hüreyre'den (ra) gelen diğer rivâyet de şöyledir:

"أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَدْرَكَ شَيْخًا يَمْشِي بَيْنَ ابْنَيْهِ، يَتَوَكَّأُ عَلَيْهِمَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا شَأْنُ هَذَا؟» قَالَ ابْنَاهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَانَ عَلَيْهِ نَذْرٌ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ارْكَبْ أَهْيَا الشَّيْخُ، فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ». "Nebî(sav) iki oğlunun arasında onlara dayanarak yürüyen bir yaşlı bir adamla karşılaştı. Neb (sav): "Bu olay da nedir?" dedi. Oğullarından biri dedi ki: "Ey Allah'ın resûlü onun adağı vardı." Bunun üzerine Nebî (sav): "Bineğe bin ihtiyar, Allah'ın sana da senin adağına da ihtiyacı yoktur." buyurdu.⁴⁷⁷

Yüce Allah yarattığı kullarına karşı çok merhametlidir ancak bazen kulları kendilerine karşı acımasız olabilmektedir. Yürüyecek gücü olmayan bir yaşlının yürüyerek hacca gitmeyi adaması hem kendisini hem de çocuklarını büyük bir sıkıntı içine koymuştur. Bu durumu gören Hz. Peygamber yaşlıya bineğe binmesini emretmiş, onun çektiği sıkıntıdan dolayı Yüce Allah'ın hoşnut olmayacağını bildirmiştir. Başka bir hadis de yalın ayak (hafiyeten) hacca gitmeyi adayan bir kadın hakkındadır. Bir sahâbe kız kardeşinin yalın ayak yürüyerek hacca gitmeyi adadığını söylemiş ve bu konuda Hz. Peygamber'e fetvâ sormuştur. Hz. Peygamber de ona kız kardeşinin adadığı gibi yalın ayak yürüyerek hacca gideceğini ancak gücünün yetmediği yerde ise bineğe binebileceği fetvasını vermiştir.⁴⁷⁸ Sahâbenin kız kardeşi genç olduğu için gücünün yettiği ölçüde adağını yerine getirecek, gücünün yetmediği noktada ise fetvâdan istifade ederek bineğine binecektir.

Hac ve umre ibadetlerinde Safâ ve Merve arasında yedi defa gidip gelmeye sa'y denilmektedir. Sa'y Hanefî mezhebine göre hac ve umrenin vaciplerinden, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise rükünlerindendir. Erkeklerin sa'y yaparken günümüzde yeşil ışıklarla gösterilmiş olan kısımda süratli ve çalımli olarak yürümesi

⁴⁷⁷ Müslim, "Nezr", 1643; Dârimî, "Nüzûr ve eymân", 2 (No. 2381); İbn Mâce, "Kefârât", 20 (No. 2135). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁷⁸ Müslim, "Nezr", 1644; Nevevî, *el-Minhâc*, 11/146-157.

yani hervele sünnettir.⁴⁷⁹ Abdullah b. Ömer'i (ra) sa'yda yürürken gören tabî Kesîr b. Cümhân'dan (ö. ?) gelen rivâyet şöyledir:

"رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يَمْشِي فِي السَّعْيِ، فَقُلْتُ لَهُ: أَتَمْشِي فِي السَّعْيِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؟ قَالَ: «لَيْنُ سَعْيْتُ، لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْعَى، وَلَيْنُ مَشَيْتُ، لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي، وَأَنَا شَيْخٌ". "İbn Ömer'i (ra) sa'yda yürürken gördüm. Ona dedim ki: "Safa ve Merve arasında sa'yda yürüyor musun?" O da şöyle dedi: "Eğer koşuyorsam Resûlullah'ı (sav) koşarken görmüşüm, demektir. Şayet yürüyorsam Resûlullah'ı (sav) yürürken görmüşüm, demektir. Hem ben yaşlı bir adamım."⁴⁸⁰

Hadiste Abdullah b. Ömer (ra) kendisine sa'y yaparken sünnet olan herveleyi neden yapmadığını kastederek yürüme sebebini soran Kesîr b. Cümhân'a Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı bir şey yapmadığını, Hz. Peygamber'in yürüyerek de hervele yaparak da sa'y yaptığını açıklamıştır. Bununla beraber insanları değerlendirirken güç ve kuvvetinin olup olmadığının göz önünde bulundurulması gerektiğini ve kendisinin de yaşlı bir ihtiyar olduğunu vurgulamıştır.

Yüce Allah tarafından günde beş defa namaz kılınması farz kılınmıştır. Kıyâm yani namazı ayakta durarak kılmak namazın farzlarından. Yaşlandığı için bedeni yıpranan, sağlık problemleri yaşayan kişilerin kıyamda durmakta zorlandıkları görülmektedir. Hz. Peygamber'in de yaşlandığında kıyâmda zorluk yaşadığını aktaran hadisler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'den (ö. 62/681) gelen rivâyet şöyledir:

"مَا مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى كَانَ أَكْثَرُ صَلَاتِهِ قَاعِدًا إِلَّا الْفَرِيضَةَ، وَكَانَ أَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَيْهِ أُدُومُهُ وَإِنْ". "Resûlullah (sav) farz namazlar hariç namazların çoğunu vefât etmeden önce oturarak kıldı. Ona göre amelin en güzeli az ve devamlı olanıydı."⁴⁸¹

Bu hadiste Hz. Peygamber'in vefatına yakın nâfile namazların çoğunu oturarak kıldığı açıklanmıştır.

b) Hz. Âişe'den gelen rivâyet şöyledir:

⁴⁷⁹ Salim Ögüt, "Sa'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 3/206-207.

⁴⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/212 (No. 61012); İbn Mâce, "Menâsik", 43 (No. 2988). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Tirmizî, "Hac", 39 (No. 864). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 55 (No. 1904). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Nesâî, "Menâsiki'l-hac", 179 (No. 2977). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁸¹ Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl ve tetavveu'n-nehâr", 19 (No. 1654). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

"أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَمُتْ حَتَّى كَانَ كَثِيرٌ مِنْ صَلَاتِهِ وَهُوَ جَالِسٌ." "Şüphesiz Nebî (sav) namazının çoğunu oturarak kılmadan vefât etmedi." ⁴⁸²

c) Hz. Âişe'den gelen bir diğer rivâyet şöyledir:

"مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا حَتَّى دَخَلَ فِي السَّنِّ، فَكَانَ يُصَلِّي وَهُوَ جَالِسٌ يَقْرَأُ، فَإِذَا غَبَرَ مِنَ السُّورَةِ ثَلَاثُونَ أَوْ أَرْبَعُونَ آيَةً، قَامَ فَقَرَأَ بِهَا ثُمَّ رَكَعَ." "Resûlullah'ın (sav) yaşlanıncaya kadar oturarak namaz kıldığını görmedim. O oturarak kıraat ederdi, sûrenin otuz veya kırk âyetini geride bırakınca ayağa kalkardı, orada da okurdu sonra rükûya giderdi." ⁴⁸³

d) Abdullah b. Şakîk'in Hz. Âişe'ye Resûlullah'ın (sav) namazı hakkında soru sorduğu rivâyet şöyledir:

"أَهْلُ كَان رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَهُوَ قَاعِدٌ؟ قَالَتْ: «نَعَمْ، بَعْدَ مَا حَطَّمَهُ النَّاسُ." "Resûlullah (sav) oturarak namaz kılar mıydı?" O (Hz. Âişe): " İnsanların onu yaşlandırmasından sonra oturarak namaz kıldı." demiştir. ⁴⁸⁴

e) Hz. Âişe'den gelen bir diğer rivâyet şöyledir:

"لَمَّا بَدَنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَقَلَّ، كَانَ أَكْثَرَ صَلَاتِهِ جَالِسًا." "Resûlullah (sav) yaşlanıp ağırlaşınca namazını çoğunlukla oturarak kılardı." ⁴⁸⁵

Bu hadiste geçen بدن kelimesinin د harfinin şeddesiz ötre harekesiyle بَدَنَّ şeklinde okunduğunda kilo aldı anlamında; şeddeli fetha harekesiyle şeddeli بَدَنَّ şeklinde okunduğunda yaşlandı anlamındadır. Ebû Ubeyd yaşlandı anlamında olan (بَدَنَّ) kelimesini tercih etmiştir. Hz. Peygamber'in kilolu olması onun özelliklerinin arasında yoktur demiştir. Kâdî İyâz iki kelimeninde Müslimde geçtiğini çoğunlukla kilo aldı anlamında (بَدَنَّ) olarak kabul edildiğini söylemiştir. Her iki anlamın da Hz. Peygamber için uygun olduğunu çünkü Hz. Âişe'nin "Resulullah (sav) yaşlanıp et toplayınca vitri yedi rekat olarak kılmaya başladı." rivâyeti bulunmaktadır. Hz. Peygamber sıkıntılarının çokluğu, hastalıklar ve yaşı sebebiyle kilo almıştır. ⁴⁸⁶

f) Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hafsa'dan (ö. 45/665 [?]) gelen rivâyet şöyledir:

⁴⁸² Müslim, "Salâtu'l-müsafirîn ve kasruha", 732; Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl ve tetavveu'n-nehâr", 19 (No. 1656). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁸³ Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl ve tetavveu'n-nehâr", 18 (No. 1649). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁸⁴ Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl ve tetavveu'n-nehâr", 19 (No. 1657). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁸⁵ Müslim, "Salâtu'l-müsafirîn ve kasruha", 732.

⁴⁸⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/13.

"مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي سُجُوتِهِ قَاعِدًا، حَتَّى كَانَ قَبْلَ وَقَاتِهِ بِعَامٍ، فَكَانَ يُصَلِّي فِي سُجُوتِهِ :
" Hz. Peygamber'in (sav) vefâtından bir sene öncesine kadar oturarak namaz kıldığını görmedim. O zaman (nafile) namazında oturuyordu ve sûreyi tertil ile öyle bir okuyordu ki sûre gerçek uzunluğundan daha da uzun hâle geliyordu."⁴⁸⁷

Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hafsa vefâtından bir yıl öncesine yani altmış iki yaşına kadar Hz. Peygamber'in oturarak namaz kıldığını görmediğini belirtmiştir. Hadislerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in oturarak kılmaya başladığı namazlar farz olanlar değil, nâfile namazlardır.

Yaşlılık dönemi insanların zihinsel açıdan da değişimlere uğradığı bir dönemdir. İnsanın zaman ve mekân kavramlarını kaybettiği, yeni bir şey öğrenmekte zorlandığı ya da yeni bir şey öğrenemediği, başka insanlar tarafından korunup gözetilmeye ihtiyaç duyduğu, kendi yaşam sürecini yönetemediği bir durum olan bunama günümüzde de yaşlı insanların en büyük problemleri arasında yer almaktadır. Esved b. Seri'in (ö. 42/662) Nebî'den (sav) işittiğini söylediği rivâyet şöyledir:

"أَرْبَعَةٌ يَحْتَجُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ أَصَمٌ لَا يَسْمَعُ شَيْئًا، وَرَجُلٌ أَحْمَقٌ، وَرَجُلٌ هَرَمَ، وَرَجُلٌ مَاتَ فِي فِتْرَةٍ، فَأَمَّا الْأَصَمُّ فَيَقُولُ: رَبِّ، لَقَدْ جَاءَ الْإِسْلَامُ وَمَا أَسْمَعُ شَيْئًا، وَأَمَّا الْأَحْمَقُ فَيَقُولُ: رَبِّ، لَقَدْ جَاءَ الْإِسْلَامُ وَالصَّبِيَّانُ يَحْفَوْنِي بِالْبَعْرِ، وَأَمَّا الْهَرَمُ فَيَقُولُ: رَبِّ، لَقَدْ جَاءَ الْإِسْلَامُ وَمَا أَفْعَلُ شَيْئًا، وَأَمَّا الَّذِي مَاتَ فِي الْفِتْرِ فَيَقُولُ: رَبِّ، مَا أَتَانِي لَكَ رَسُولٌ، رَسُولًا أَنْ ادْخُلُوا النَّارَ، قَالَ: فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَوْ دَخَلُوهَا لَكَانَتْ عَلَيْهِمْ فَيَأْخُذُ مَوَائِقَهُمْ لِيُطِيعَنَّهُ، فَيُرْسِلُ إِلَيْهِمْ رَسُولًا." "Dört sınıf insan vardır ki kıyamet gününde (Müslüman olmadan öldükleri için) Allah'a mazeret göstereceklerdir: Hiçbir şey işitmeyen sağır kimse, ahmak kimse, yaşlı kimse ve fetret döneminde ölen kimse. Sağır kimse: "Rabbim! İslâm geldiğinde ben hiçbir şey işitmiyordum." der. Ahmak (deli) kimse: "Rabbim! İslâm geldiğinde çocuklar(benimle alay ederek) bana deve pisliği fırlatıyorlardı." der. Yaşlı kimse: "Rabbim! İslâm geldiğinde (bunadığımdan dolayı) hiçbir şeyi akledemiyordum." der. Fetrette ölen kimse: "Rabbim! Bana bir elçi göndermedin." der. Bunun üzerine onlardan elçiye itaat edecekleri sözü alınır. Onlara ateşe girmelerini emreden bir elçi gönderildiğinde Hz. Peygamber 'Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin olsun ki şayet ateşe girmiş olsalardı, ateş onlar için bir serinlik ve selâmet olurdu." buyurdu."⁴⁸⁸

İki peygamber arasında hak dine davetin kesintiye uğradığı genellikle Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasında olan tebliğsiz döneme fetret devri denilmektedir.⁴⁸⁹ Yaşlılık döneminin beraberinde getirdiği bunamanın kulun iman ve ibadetlerle mükellef olması açısından ne gibi sonuçlar doğuracağı merakı Hz. Peygamber'in bu hadisiyle giderilmiştir. Gençliği fetret dönemine denk geldiği için İslâm ile tanışmamış ve

⁴⁸⁷ Müslim, "Salâtu'l-müsafirîn ve kasruha", 733; Nesâî, "Kıyamu'l-leyl ve tetavvuun'n-nehâr", 19 (No. 1658). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁴⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/228 (No. 16301). Şuayb Arnaûd bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

⁴⁸⁹ Metin Yurdağür, "Fetret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/475-480.

nihayetinde de yaşlanarak bunamış bir kişi kıyamet gününde Yüce Allah'a kulluk etmediği için cehenneme girmeyecektir. Gençliğinde İslâm dinini öğrenmeye ve yaşamaya gayret göstermeyen ve sonunda yaşlanarak bunayan kişi ise bu müjdeye nâil olmamaktadır.

Yüce Allah insanın fitratını bilmekte ve ona göre hükümler koymaktadır. Yüce Allah'ın yapılmasını emrettiği veya yasakladığı konularda ruhsatlar da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bülûğ çağına giren kadınlara örtünmeleri emredilmişken⁴⁹⁰ yaşlı kadınlara dış örtülerini çıkartabilecekleri ruhsatı verilmiştir. *“Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, açılıp saçılmadan giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. Allah herşeyi işitip bilmektedir.”*⁴⁹¹ buyurulmuştur. Bu sûrede Arapçada sadece kadınları ifade etmek için kullanılan çoğul el-kavâid (القَوَائِد) kelimesi geçmiştir, bu kelimenin tekili el-kâid (القائد) şeklindedir.⁴⁹² el-Kavâid evlenme arzusundan vazgeçmiş ve çocuk doğurmaktan kesilmiş kadınlar demektir.⁴⁹³ Çok yaşlı olmasından dolayı iş yapamadığı için oturup kalan, âdetten kesilmiş, acûze kadın, kendisine bakıldığında yaşlılığından dolayı kendisinden hoşlanılmayan kadın demektir.⁴⁹⁴ Âyette nikâh ümidi kalmamış, yaşlılığından dolayı oturup kalan acûze kadınlara erkeklerin nefisleri meyletmeyeceği için süslerini göstermemek şartıyla dış örtülerini çıkarmaları ruhsatı verilmiştir. Böylece yaşlı kadınlar tesettürde dış kıyafet zorunluluğuna dilerse uymayabilecekler evde giydikleri namaz kılmaya uygun olan kıyafetleri ile yabancı erkeklerin yanına çıkabilecekler.

3.3.2. Yaşlıların Duasının Yüce Allah'ın Kabul Ettiği Dualardan Olması

Yüce Allah takvâ sahibi olan kullarını sevmektedir.⁴⁹⁵ Hayatını kendisine itaat ederek, Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olarak geçirmiş yaşlı kullarının duası onun katında kabul olacak dualar arasındadır. Bu durum Yüce Allah'ın kullarına olan lutuf ve merhametinin bir yansımasıdır. Enes b. Mâlik'in(ra) Nebî'den(sav) rivâyet ettiği hadis şöyledir:

⁴⁹⁰ en-Nûr 24/31.

⁴⁹¹ en-Nûr 26/60.

⁴⁹² Ezherî, “k'ad”, 1/136; Cevherî, “k'ad”, 2/525; İbnü'l-Esîr, “k'ad”, 4/86; İbn Manzûr, “k'ad”, 3/361.

⁴⁹³ Ezherî, “k'ad”, 1/136; İbn Fâris, “k'ad”, 5/108; İsfahânî, “k'ad”, 857.

⁴⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/475-476.

⁴⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/76; et-Tevbe 9/4,7.

"إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَسْتَحْيِي مَنْ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ إِذَا كَانَ مُسَدَّدًا لِرُومًا لِلْسُّنَّةِ، أَنْ يَسْأَلَ اللَّهَ فَلَا يُعْطِيهِ." Allah azze ve celle sünnete bağlı bir şekilde yaşayan, saçları ağarmış ihtiyar bir Müslüman kendisine dua ettiğinde ona istediğini vermemekten hayâ eder.⁴⁹⁶

Yüce Allah kullarından kendisine dua etmelerini istemekte ve dua eden kullarının da dualarına icâbet edeceğini buyurmaktadır.⁴⁹⁷ Yaşlılar gençlere nisbetle umut etmeye daha muhtaçtır çünkü onların önünde yaşanacak uzun yıllar kalmamıştır ve pek çok açıdan güçsüzleşilmiştir. İşte bu hadiste ömrünü rabbine kulluk ederek geçirmiş, yaşını başını almış kulların dualarının Yüce Allah katında ayrı bir kıymeti olduğu vurgulanmıştır. Kulun duasının Yüce Allah'ın katında geri çevrilmeyecek dualardan olması da onun Yüce Allah katındaki yüksek derecesine işaret etmektedir. Yüce Allah'ın katında yaşlıların duasının kabul olduğu bir diğer yer ise yağmur duasıdır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"لَوْ لَا صَبِيَّانِ رُضِعَ وَبَهَائِمٌ رُتِعَ، وَعِبَادُ اللَّهِ الرُّكْعُ لَصَبَّ عَلَيْكُمْ الْعَذَابُ صَبًّا." "Süt emen çocuklar, otlayan hayvanlar, beli bükülmüş ihtiyarlar olmasaydı üzerinize azap yağmur gibi yağardı"⁴⁹⁸

Bir belde kuraklık yaşandığında yağmur (istiska) duası yapılmaktadır. İnsanlar yerleşim alanlarının dışına mümkünse açık bir alana çıkarak günahlarından ve kusurlarından dolayı Yüce Allah'a tövbe ve istiğfarda bulunarak yağmur yağdırması için dua etmektedirler.⁴⁹⁹ Duaya giderken toplumun en güçsüz zümresi olan çocuklarla yaşlıların⁵⁰⁰ ve toprağın bitirdiğinden otlayan hayvanları yavrularıyla beraber götürmenin müstehap olduğu açıklanmaktadır.⁵⁰¹

İslâm dini anne babayı da iyilikte bulunulacak yaşlıların arasında zikretmektedir. Ana rahmine düştüğü andan itibaren anne babasının şefkati ve merhameti ile büyüyen evlât sırası geldiğinde yaşlanan anne babasına şefkat ve merhamet içeren tutum ve davranış takınacak, dualarında onlar için Yüce Allah'tan hayırlı temennilerde bulunacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Rabb sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara 'öf' bile deme! Onları azarlama! İkisine de tatlı ve güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve*

⁴⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/270 (No. 5286).

⁴⁹⁷ el- Mü'min 40/60.

⁴⁹⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/231.

⁴⁹⁹ Karaman vd., *İlmihal İman ve İbâdetler I*, 1/320.

⁵⁰⁰ er-Rûm 30/54.

⁵⁰¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 1/231.

alçak gönüllülükle kol kanat ger. ‘Rabbim! Onlar nasıl küçükken beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster.’ diyerek dua et.”⁵⁰² buyurulmuştur. Hişâm b. Urve bu âyetin tefsirini yaparken babasından {وَإِخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ} "Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger." (el-İsrâ 24) buyruğunun anne babayı sevdiği şeylerden esirgeme anlamına geldiğini işitmiştir.⁵⁰³ Ebû Hüreyre (ra) Yüce Allah’ın “İkisine de tatlı ve güzel sözler söyle.” buyruğunu annesi ile selamlaşmasına dahi taşımıştır. Anne ile oğul arasında geçen bu güzel selamlaşmayı aktaran Akîl’in âzatlısı Ebû Mürre’den (ö. 91/709) gelen rivâyet şöyledir:

« أَنْ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَسْتَخْلِفُهُ مَرُوانُ، وَكَانَ يَكُونُ بِذِي الْحُلَيْفَةِ، فَكَانَتْ أُمُّهُ فِي بَيْتٍ وَهُوَ فِي آخَرٍ. قَالَ: فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ وَقَفَ عَلَى بَابِهَا فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أُمَّتَاهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، فَقَعُولٌ: وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا بُنَيَّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، فَيَقُولُ: رَجَمَكَ اللَّهُ كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا، فَقَعُولٌ: رَجَمَكَ اللَّهُ كَمَا بَرَرْتَنِي كَبِيرًا، ثُمَّ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ صَنَعَ مِثْلَهُ. » Halife Mervan Ebû Hüreyre’yi yerine vekil bırakıyordu. Ebû Hüreyre Zülhuleyfe’de olduğunda annesi bir evde kendisi de başka bir evde kalıyordu. Evden çıkmayı istediğinde annesinin kapısında durup “Ey annem, Allah’ın selâmı, rahmeti bereketleri senin üzerine olsun ” diyordu. Annesi de :“Ey oğlum, Allah’ın selâmı, rahmeti ve bereketleri senin de üzerine olsun” diye cevap veriyordu. Sonra (Ebû Hüreyre) şöyle diyordu: “Beni küçükken nasıl yetiştirip terbiye ettinse Allah da sana öyle merhamet etsin.” Annesi de: “Yaşlı hâlimde bana (acıyarak) nasıl iyilikte bulunduysan Allah da öysana merhamet etsin!” diyordu. Sonrasında (Ebû Hüreyre) evine döneceği zaman yine aynı şeyi yapıyordu.⁵⁰⁴

Hz. Peygamber de evlâtların anne babalarına iyilikte bulunmalarını tavsiye etmiş ve bu tavsiye uyanlara müjdelerde bulunmuştur. Bu müjdelerden biri uzun bir ömür sürme müjdesidir. Sehl b. Muaz’ın babasından onun da Nebî’den (sav) rivâyet etmiş olduğu hadis şöyledir:

« مَنْ بَرَّ وَالِدَيْهِ طُوبَى لَهُ، زَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي عُمرِهِ. » “Anne babasına iyilik yapan kişiye ne mutlu! Allah azze ve celle onun ömrünü uzatır.”⁵⁰⁵

Yaşlı anne babasına iyilikte bulunan evlâda verilen bir diğer müjde cennete girme müjdesidir. Yaşlı anne babasının ihtiyaçlarını karşılamayan ve hayır duasını almayan evlâtlar ise hak ettikleri kötü bir sonla karşılaşacaklardır. Ebû Hüreyre’den (ra) gelen rivâyette Nebî (sav) şöyle buyurmuştur:

« رَغِمَ أَنْفٌ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفٌ، ثُمَّ رَغِمَ ذَلْ أَنْفٌ، قِيلَ: مَنْ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «مَنْ أَدْرَكَ أَبَوَيْهِ عِنْدَ الْكِبَرِ، أَحَدَهُمَا أَوْ كِلَيْهِمَا فَلَمْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ.» “Burnu yere sürtülsün, burnu yere sürtülsün, burnu yere sürtülsün!”

⁵⁰² el-İsrâ 17/23.

⁵⁰³ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 17/9 (No. 9). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁵⁰⁴ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 18/12 (No. 12); 19/14(No. 14). el-Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

⁵⁰⁵ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 22/22 (No. 22). el-Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

Denildi ki: “Kimin yâ Resûlallah (sav) ?” O da: “Yaşlı anne babasının ikisine veya birisine yetişip de onların vesilesiyle cennete girmeyenin (burnu yere sürtülsün) !”⁵⁰⁶

Hadiste geçen rağime (رَغِمَ) kelimesi ile burnu acıtan, eziyet eden her şey kastedilmiştir; bir aşağılama ifadesi⁵⁰⁷ olup kendisinden nefret ve utanç duyulan şeydir.⁵⁰⁸ Anne babasına karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen, şefkat ve merhamet göstermeyen evlâtlar acı verici sona karşı uyarılmış, anne babanın rızasını kazanmanın âdeti cennete açılan bir kapının anahtarını kazanmak gibi olduğuna dikkat çekilmiştir.

3.3.3. Günahlardan Uzak Durmayan Yaşlıya Yüce Allah’ın Merhamet Etmemesi

Her nimetin bir külfeti her külfetin de bir nimeti vardır. Yaşlılık tövbe istiğfar etmek ve salih amel işleyerek Yüce Allah’ın rızasını kazanmak için herkese nasip olmayan bir nimettir. Geçmiş günahla dolu olan bir yaşlı şayet yaptıklarından pişman olursa günahları affolunmaktadır. Amr b. Abese’nin (ra) Hz. Peygamber’den yapmış olduğu rivayet şöyledir:

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْخٌ كَبِيرٌ يَدْعُمُ عَلَى عَصَا لَهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ لِي غَدَرَاتٍ وَفَجَرَاتٍ، فَهَلْ يُغْفَرُ لِي؟ قَالَ: " أَلَسْتَ تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟ " قَالَ: بَلَى، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: " قَدْ غُفِرَ لَكَ " Bir adam Nebî’ye (sav) geldi. Bastonuna yaslanan yaşça büyük bir adamdı, dedi ki: “Ey Allah’ın resûlü benim hatalarım ve günahlarım var, ben affolunur muyum?” (Nebî) Dedi ki: “Sen Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik etmedin mi?” (Yaşlı adam) Dedi ki: “Evet şahitlik ettim ve senin de Allah’ın resûlü olduğuna şahitlik ettim.” (Nebî) Dedi ki: “Senin bütün hataların ve günahların affolunmuştur.”⁵⁰⁹

Bu hadiste yaşlanmış ama geçmişte işlediği günahlarının sızısını kalbinde hisseden olmak bazen insanları Yüce Allah’ın rızasını kazanmak için bir fırsat olarak görüp değerlendiremeyen, günahlara dalan bilhassa toplumları ifsad eden zinaya devam eden yaşlılar içinse Yüce Allah’ın buğz ettiği kişiler arasında saymıştır. Bu bağlamda zikredilen hadisler şöyledir:

a) Zeyd b. Zabyan’ın (ö. ?) Ebû Zer’den (ra) gelen rivâyetinde Nebî (sav) şöyle buyurmuştur:

⁵⁰⁶ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 21/21(No. 21); Müslim, “el-Birr ve’s-sıla ve’l-âdab”, 2551; Nevevî, *el-Minhâc*, 16/108 (No. 2551).

⁵⁰⁷ Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 9/372.

⁵⁰⁸ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 21/21 (No. 21); Müslim, “el-Birr ve’s-sıla ve’l-âdab” 2551; Tirmizî, “Deavât”, 114 (No. 3545). el-Elbâni bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 19/144 (No. 315).

⁵⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 32/171 (No. 19432).

وَالثَّلَاثَةُ الَّذِينَ يُبْغِضُهُمُ اللَّهُ، الشَّيْخُ الزَّانِي، وَالْفَقِيرُ... ثَلَاثَةٌ يُحِبُّهُمُ اللَّهُ، وَثَلَاثَةٌ يُبْغِضُهُمُ اللَّهُ، فَأَمَّا الَّذِينَ يُحِبُّهُمُ اللَّهُ»
«Üç kişi vardır ki Allah onları sever, üç kişi vardır ki Allah onlara
buğzeder...Allah'ın buğzettiği üç kişi zina eden yaşlı, kibirli fakir ve zâlim
zengindir.»⁵¹⁰

Hadiste geçen Yüce Allah'ın buğz etmesi ifadesi ile Yüce Allah'ın kötülerden sevgisini
esirgemesi kastedilmektedir.⁵¹¹ Gücünü kuvvetini kaybeden yaşlının hâlâ şehvi arzular
peşinde koşmasının ve genç nesillere kötü örnek olmasının cezası en büyük nimet olan
Yüce Allah'ın sevgisinden mahrum kalmasıdır. Müslim'de geçen Ebû Hüreyre'den (ra)
rivâyet olunan bir hadiste Yüce Allah'ın bir kişiye buğz ettiğinde Cebrâil'i çağırarak
“Ben falancayı sevmiyorum, sen de onu sevmel!” diye buyurduğu, onun da gökte
olanlara “Allah filanca kişiyi sevmiyor, onu siz de sevmeyin!” dediği sonrasında gökte
olanların da onu sevmediği ve yeryüzünde yaşayanların gönlünde de o kişiye karşı bir
nefret olduğu açıklanmaktadır.⁵¹² Bu hadis Yüce Allah'ın sevgisinden mahrum
olanların insanlar tarafından da sevilmeceğini açıklamaktadır dolayısıyla da zina eden
yaşlıyı da seven olmayacaktır.

b) Ebû Hüreyre'den (ra) gelen hadiste Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

«أَرْبَعَةٌ يُبْغِضُهُمُ اللَّهُ الْبَيَّاعُ الْخَلَّافُ، وَالْفَقِيرُ الْمُخْتَالُ، وَالشَّيْخُ الزَّانِي وَالْإِمَامُ الْجَائِرُ» Dört kişi vardır ki
Allah onlara buğzeder: Çok yemin eden satıcı, kibirli fakir, zina eden yaşlı ve zalim
yönetici.»⁵¹³

c) Ebû Hüreyre'den (ra) gelen diğer rivâyette Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

«ثَلَاثَةٌ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ الشَّيْخُ الزَّانِي، وَالْإِمَامُ الْكَذَّابُ، وَالْعَائِلُ الْمُخْتَالُ.»
“Üç kişi vardır ki Allah kıyamet gününde onların yüzüne bakmaz, onları temizlemez,
onlar için acı bir azap vardır: Zina eden yaşlı, yalan söyleyen yönetici ve kibirli
fakir.»⁵¹⁴

⁵¹⁰Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/285 (No. 21355). Şuayb Arnaûd bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Tirmizî, “Sıfatü'l-cenne”, 25 (No. 2568). el-Elbâni bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir; Nesâî, “Zekât”, 77 (No. 2362); “Recm”, 2 (No. 7099).

⁵¹¹ Mustafa Çağrıncı, “Kin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/30-31.

⁵¹² Müslim, “el-Birr ve's-sıla ve'l-âdab”, 2637. Hadisin metni şöyledir: إِنْ أَرَادَ اللَّهُ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا دَعَا جِبْرِيلَ فَقَالَ: إِنِّي أُحِبُّ فُلَانًا فَأَجِبْهُ فِي السَّمَاءِ فَيَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فُلَانًا فَأَجِبُوهُ، فَيَجِبُهُ أَهْلُ السَّمَاءِ، قَالَ ثُمَّ يُوَضَّعُ لَهُ الْقَبُولُ فِي الْأَرْضِ، وَإِذَا أَبْغَضَ عَبْدًا دَعَا جِبْرِيلَ فَيَقُولُ: إِنِّي أَبْغِضُ فُلَانًا فَأَبْغِضْهُ، قَالَ فَيَبْغِضُهُ جِبْرِيلُ، ثُمَّ يَنَادِي فِي أَهْلِ السَّمَاءِ إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ فُلَانًا فَأَبْغِضُوهُ، قَالَ: فَيَبْغِضُونَهُ، ثُمَّ يُوَضَّعُ لَهُ الْبُغْضَاءُ فِي الْأَرْضِ.

⁵¹³ Nesâî, “Recm”, 2 (No. 7101).

⁵¹⁴ Nesâî, “Recm”, 2 (No. 7100).

Bu üç hadise göre Yüce Allah'ın sevmediği kişiler şunlardır: yalancı yönetici, zalim yönetici, zalim zengin, çok yemin eden satıcı, kibirli fakir ve zina eden yaşlı. Bu hadislerde geçen zina eden yaşlı muhtemelen yaşlanarak saçları beyazlamış kişidir veya neshedilmiş olan "السَّيِّئُ وَالسَّيِّئَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَنَةُ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ" âyetinde olduğu gibi evli olan kişidir.⁵¹⁵ Hadiste kıyamet gününde Yüce Allah'ın onların yüzlerine bakmayacağı ile kastedilen şey onlara merhamet etmeyeceğidir. Onları temize çıkarmaması ile kastedilen şey günahlarını affetmeyeceği hatta ibadetlerine dahi değer vermeyeceğidir. Yaşlı kişinin kendi ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorlanan biri olarak dünya hayatının fâniliğinin farkına varması ve dolayısıyla da günaha meyletmekten uzak kalması beklenirken hâlâ haram yollardan alacağı zevklerin peşinden koşması onun Yüce Allah'a kul olmak gibi bir gayesi ve gayreti olmadığını apaçık ortaya koymaktadır. *"İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir."*⁵¹⁶ buyuran Yüce Allah kul olma gayesi ve gayreti olmayan yaşlıya merhamet nazarı ile bakmayacak, ona hayra direnerek yaşadığı hayırsız hayatın sonunda hak ettiği azabı verecektir. Kulluk idrakinden uzak, nefsinin arzularının peşinden koşularak geçirilen bir ömür bu dünyada insanı mutlu edemeyeceği gibi âhirette de onu bedbahtlar zümresine sokacaktır.⁵¹⁷

3.3.4. Yaşlıların Salih Amel İşlemeye Davet Edilmesi

Nasihat "Başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba, iyiliğe teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt."⁵¹⁸ demektir. Yüce Allah nasihatın inanan kalplere fayda vereceğini bildirmiş,⁵¹⁹ Hz. Peygamber de Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından birinin de nasihat istediğinde nasihatte bulunmak olduğunu açıklamıştır.⁵²⁰

Rivâyet olunduğuna göre sahâbe el-Ma'rur b. Süveyd (ö. 85/704) ile Ebû Zer arasında Ebû Zer'e (ra) hizmet eden çocuğun kıyafeti hakkında bir konuşma geçmiştir. el-Ma'rur

⁵¹⁵ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 7/247.

⁵¹⁶ en-Necm 53/49-41.

⁵¹⁷ Aldemir, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet'te*, 195.

⁵¹⁸ Mustafa Çağrı, "Nasihat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/408.

⁵¹⁹ ez-Zâriyât 51/55.

⁵²⁰ Müslim, "Selam", 2162. Hadisin metni şöyledir: «إِذَا قَالَ: مَا هُنَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ» قِيلَ: مَا هُنَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «إِذَا اسْتَنْصَحَكَ فَانصَحْ لَهُ، وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدَ اللَّهَ فَسَمِّتْهُ، وَإِذَا مَرَضَ فَعُدَّهُ وَإِذَا مَاتَ فَاتَّبِعْهُ» لَقِيْنَهُ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، وَإِذَا دَعَاكَ فَأَجِبْهُ، وَإِذَا اسْتَنْصَحَكَ فَانصَحْ لَهُ، وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدَ اللَّهَ فَسَمِّتْهُ، وَإِذَا مَرَضَ فَعُدَّهُ وَإِذَا مَاتَ فَاتَّبِعْهُ»

b. Süveyd (ra) Ebû Zer’e “Çocuğun üzerindeki kıyafeti sen alsaydın senin tam bir kıyafetin olurdu, çocuğa da başka bir kıyafet alırdın.” demesi üzerine Ebû Zer (ra) ona annesi hakkında ağır sözler sarf etmiş ve tartışmışlardı. Sahâbeler Ebû Zer’in (ra) el-Ma'rur b. Suveyd (ra) arasında geçen bu olayı Hz. Peygamber’e anlatarak onu şikâyet etmişlerdi. Ebû Zer’den (ra) gelen rivâyetin devamı şöyledir:

قَالَ: «إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ» قُلْتُ عَلَى حِينِ سَاعَتِي: هَذِهِ مِنْ كِبَرِ السِّنِّ؟ قَالَ: «نَعَمْ، هُمْ إِخْوَانُكُمْ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ جَعَلَ اللَّهُ أَخَاهُ تَحْتَ يَدِهِ، فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيَلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلَا يَكْلِفْهُ مِنَ الْعَمَلِ مَا يَغْلِبُهُ، فَإِنْ كَلَّفَهُ مَا يَغْلِبُهُ، فَلْيُعِنْهُ عَلَيْهِ» Resûlullah (sav) dedi ki: “Sende câhiliye davranışları var.” Ben de dedim ki: “Şu vakte kadar geldiğim, yaşıma da ilerlediği halde hâlâ öyle mi?” Resûlullah (sav) : “Evet. Onlar sizin kardeşleriniz, Allah onları sizin hizmetiniz altına verdi. Allah kimin hizmetine kardeşini verirse ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın, yapamayacağı iş teklif etmesin şayet teklif ederse ona yapmasında yardımcı olsun.” buyurdu.⁵²¹

Hadiste geçen “kiberi’s-sinn” ifadesi çok yaşlı demektir. Ebû Zer (ra) yaşlı bir sahâbeydi. Hz. Peygamber Ebû Zer’e (ra) uzun yıllar müslüman olarak yaşadığı halde hâlâ câhiliye insanların davrandığı gibi davrandığını söyleyerek onu uyarmıştır. Benzer bir olay da Hz. Peygamber ile ona biat etmeye gelen yaşlı bir kadın arasında geçmiştir. Hz. Peygamber ile Hz. Peygamber’in “Ağıt yakmayın.” buyruğunu işiten yaşlı kadın arasındaki konuşmayı Mus‘ab b. Nûh el- Ensârî (ö. ?) şöyle rivâyet etmiştir:

« قَالَتِ الْعَجُوزُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ نَاسًا قَدْ كَانُوا أَسْعِدُونِي عَلَى مُصِيبَةٍ أَصَابَتْنِي، وَإِنَّهُمْ أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ، وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَسْعِدَهُمْ، ثُمَّ إِنَّهَا أَنْتَ فَبَايَعْتُهُ، وَقَالَتْ: هُوَ الْمَعْرُوفُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا يَعْصِيكَ فِي مَعْرُوفٍ} [المتحنة: 211]

Yaşlı kadın dedi ki : “İnsanlar başıma musibet geldiğinde benim yanımda oldular, şimdi de onların başına musibet geldi, istiyorum ki ben de onların yanında olayım.” Daha sonra Nebî’nin (sav) yanına geldi, ona biat etti ve dedi ki: “Allah azze ve celle’nin buyurduğu iyi olandır.” (el-Mümtehhine 60/12).

Bu hadiste bahsedilen olay Hz. Peygamber’e biat etmeye gelen yaşlı kadının bir yakınının cenazesinin olduğu ve başka insanların cenazede ağıt yakarak onu sevindirdiğidir. “Başıma musibet geldiğinde yanımda oldular.” cümlesi ile kastedilen budur. Hz. Peygamber “Ağıt yakmayın.” buyurunca yaşlı kadın yakınının cenazesinde ağıt yakan kişilerin cenazesinde kendisinin de ağıt yakmak istediğini söylemiş, Hz.

⁵²¹ Buhârî, “Edeb”, 44 (No. 6050).

Peygamber de ağıt yakmanın câhiliye âdeti olması ve yasaklanması sebebiyle bu durumdan razı olmamıştı. Bunun üzerine de biat etmeye gelen yaşlı kadın biat etmeden geri dönmüştü. Ancak daha sonra ağıt yakmaktan vaz geçen yaşlı kadın Hz. Peygamber'in yanına gelerek *“Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldiklerinde biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlanma dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁵²² âyetine biat etmişti.

Dünyanın bir imtihan yeri olması,⁵²³ şeytanın kışkırtmaları,⁵²⁴ insanın hevâsının etkisinde kalması,⁵²⁵ ayıplanmaktan çekinmesi,⁵²⁶ kötü dostların etkisi ve Hz. Peygamber’e tabi olunmaması⁵²⁷ genç ya da yaşlı olsun insanın hata veya günah işlemesine neden olmaktadır. Yüce Allah Hz. Peygamber’i⁵²⁸ ve inananları ise emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker yapmakla mükellef tutmuştur.⁵²⁹ Ebû Zer’le (ra) ilgili olan hadiste el-Ma’rur b. Suveyd (ra) Ebû Zer’le günah işlediği için değil daha güzel olan bir davranışı yapması için konuşmuştu. Hz. Peygamber’e gelen yaşlı kadın günah olan ağıt yakma konusunda Hz. Peygamber tarafından uyarılmıştı. Yüce Allah inananları emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker ile sorumlu tuttuğu gibi bu tavsiyeyi yapan kurum ve görevlilerin olmasını emretmiş,⁵³⁰ müfessirler bu işi yapacak bir kurumun oluşturulmasının ise farz-ı kifâye hükmünde olduğunu açıklamışlardır.⁵³¹ İslâm’ın Mekke döneminde Erkam b. Ebû’l-Erkam⁵³² (ö. 55/675) evinin kapılarını tebliğ faaliyetinin yapılması için açmış, Medine döneminde ise Hz. Peygamber’in inşâ ettirmiş olduğu Mescid-i Nebevî’de kimsesiz, fakir sahâbelerin barınması için yapılan suffe (gölge) zamanla çok işlevsel bir hâl olarak Hz. Peygamber’in herkese eğitim verdiği

⁵²² el-Mümtehine 60/12.

⁵²³ Âl-i-İmrân 3/186.

⁵²⁴ el-A’râf 7/200.

⁵²⁵ el-Mâide 5/70; el-Furkân 25/43.

⁵²⁶ el-Mâide 5/24.

⁵²⁷ el-Furkân 25/27-28; Ebû Dâvûd, “Sâlat”, 221 (No. 1097). Hadisin metni şöyledir: « مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشِدَ، وَمَنْ يَعْصِيهِمَا فَإِنَّهُ لَا يَضُرُّ إِلَّا نَفْسَهُ، وَلَا يَضُرُّ اللَّهَ شَيْئًا. »

⁵²⁸ el-A’râf 7/119.

⁵²⁹ et-Tevbe 9/71; İbn Mâce, “Fiten”, 20 (No. 4004); Tirmizî, “Fiten”, 9 (No. 2169). Hadisin metni şöyledir: « وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ ثُمَّ تَدْعُوهُ فَلَا يَسْتَجِيبُ لَكُمْ. »

⁵³⁰ Âl-i-İmrân 3/104.

⁵³¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/392.

⁵³² Ahmet Önkâl, “Erkam b. Ebû’l-Erkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/305.

bir yer olmuştur.⁵³³ Özellikle yetişkin insanlardan oluşan ashâb-ı suffe Hz. Peygamber'in gölgesinde yetişerek zamanla insanlara doğru itikâdı, ameli ve davranışı öğreten eğitimciler olmuştur.⁵³⁴ Günümüzde ülkemizde görevden sorumlu olan kurum ise Diyanet İşleri Başkanlığı'dır.

⁵³³ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

⁵³⁴ Mehmet Müftüoğlu, “Kur’an ve Sünnet Bağlamında Yaygın Din Eğitimi”, *Artuklu Akademi Dergisi* 4/2 (2017), 149.

4. SÜNNETİN REHBERLİĞİNDE TOPLUMDA YAŞLILAR

Doğal ve engellenemeyen bir süreç olan yaşlılık günümüzde toplumsal açıdan bir problem olarak algılanmaya başlanmıştır. Tıp alanında olan ilerlemelerin, salgın hastalıkların tedavi edilmesinin, bebek ölümlerinin azalmasının, geçmiş yüzyıllara kıyasla savaşların azalmasının ve doğurganlık oranının düşmesi ile yaş ortalamasının yükselmesi sonucunda demografik açıdan yaşlı nüfusu artmıştır. Günümüzde yaşlı nüfustaki artış toplum açısından sorun bir sorun olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵³⁵ Toplamların bireylerine eşit yaklaşması, yaşlı bireyleri için de kişisel ve toplumsal etkinlikleri içeren bir değerler sistemi ortaya koyması gerekirken⁵³⁶ maalesef bazı toplumlarda ırk ve cinsiyet ayrımcılığı yapmakla aynı türden olan yaşlı ayrımcılığının yapıldığı görülmektedir. Yaşlı ayrımcılığı yaşlı insanları üretime katkısı olmayan, hasta, depresyona yatkın, bilişsel olarak yetkinliği azalmış bireyler olarak kabullenilmesi ve yaşlıların toplumun sırtında bir yük olarak görülerek yaşlıların ötekileştirilmesidir.⁵³⁷ Yaşlıların ötekeleştirilmesinin önüne geçilebilmesi için toplumsal hayatı düzenleyen ve toplumun huzurunu belirleyen din, hukuk, ahlâk, örf, âdet ve görgü kuralları⁵³⁸ bu konuda çözümler sunmalıdır. İslâm toplumunu şekillendiren hukuk, ahlâk, örf, âdet ve görgü kurallarının temelini Yüce Allah'ın âyetleri ve Hz. Peygamber'in sünneti oluşturmaktadır. Hz. Peygamber kendisine ve çevresine faydası olan, ihtiyaç duyan kişilere maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, bencillikten arınmış müminler yetiştirmeyi amaçlamış,⁵³⁹ toplumda güven ve huzur ortamının sağlanmasına önderlik eden davranış kalıplarını ortaya koymuştur. Gençler tarafından yaşlılık evresinin hangi duygu ve düşüncelerle geldiği, bedende ne gibi rahatsızlıklara sebep olduğu, sosyal roller ve ekonomik açıdan ne gibi zorluklar yaşatacağı bilinemeyeceği için bu noktada Hz. Peygamber'in hadisleri yol gösterici olmaktadır. Sünnette yaşlılar hürmet görmeye ve ihsana layık, korunup gözetilen, sosyal hayat öncelikleri olan, tecrübesinden faydalanılan, savaşta kendisine zarar verilmeyen, ibadetlerde ruhsatlardan istifade eden ve toplum için rahmet ve bereket kaynağı olan

⁵³⁵ Sibel Kalaycıoğlu vd., *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları (Türkiye Bilimler Akademisi, 2003), 18.

⁵³⁶ Özcan Güngör, “Yaşlılık ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafik Yayınları, 2015), 254.

⁵³⁷ Mehmet Özütürker, Yaşlı Ayrımcılığı, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 17/36 (Nisan 2021), 3047.

⁵³⁸ Necmeddin Güney, “Toplumsal Hayatı Düzenleyen Kurallar ve Fıkıh İlmi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (Nisan 2019), 174.

⁵³⁹ Saffet Sancaklı, *Hiz. Peygamber ve Yaşlılar* (Ankara: Beyan Yayınları, 2022), 74.

kişilerdir. Bu bölümde sosyal hayatta yaşlılarla birarada yaşayan genç kuşakların yaşlılara karşı takınmaları gereken tutumları, davranışları ve sorumlulukları işlenecek; gayri müslim ve zimmî yaşlılara karşı toplumun takınacağı tavır ve davranıştan bahsedilecektir.

4.1. Yaşlıların Topluma Olan Maddi ve Manevi Faydalarından Bahseden Hadisler

Yaşlı millî ve manevî değerleri geçmişten geleceğe taşıyan bir köprü, genç nesiller için bir rol model, bilgi, tecrübe ve öngörülerıyla sorunları çözen bir önderdir.⁵⁴⁰ Yaşlılar Yüce Allah'ın topluma rahmet etmesine, gökten ve yerden bereket ihsan etmesine vesiledir.⁵⁴¹ Allah'ın rahmet kanatları altına alınmasını tavsiye ettiği yaşlılara⁵⁴² kötü davranan toplumlar yaşlılar hürmetine gelen her türlü rahmet ve ihsandan mahrum kalacaktır. Yaşlılarına İslâm'ın emrettiği şekilde davranan toplumlar ise Yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanacak ve çeşitli ikramlara mazhar olacaktır.

4.1.1. Yaşlıların Yüce Allah'ın Topluma Rahmet Etmesine Vesile Olması

Toplumdaki bireyleri üretime ve tüketime katkıları açısından değerlendiren zihniyetler güçsüz ya da muhtaç durumda olan yaşlıları toplumun sırtında bir kambur ya da yük olarak algılayabilmektedir.⁵⁴³ Üretmeyen insanı değersiz gören pragmatist düşünceler İslâm'ın yaşlıya verdiği değer çok uzağındadır. Hz. Peygamber'in sünnetinde yaşlı kişi sosyal hayatta sahip olduğu rollere bakılmadan kendisine saygı gösterilen ve varlıkları ile toplum için rahmet ve bereket kaynağı olan kişilerdir. Bu konuyla ilgili Ebû Hüreyre (ra) Nebi'den (sav) şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

"مَهْلًا فَإِنَّ اللَّهَ - تَبَارَكَ وَتَعَالَى - شَدِيدُ الْعِقَابِ، فَلَوْ لَا صَبِيَّانَ رُضِعَ، وَرَجُلَانِ رُكِعَ، وَبَهَائِمٌ رُئِعَ، لَصَبَّ عَلَيْكُمْ "مَهْلًا فَإِنَّ اللَّهَ - تَبَارَكَ وَتَعَالَى - شَدِيدُ الْعِقَابِ، فَلَوْ لَا صَبِيَّانَ رُضِعَ، وَرَجُلَانِ رُكِعَ، وَبَهَائِمٌ رُئِعَ، لَصَبَّ عَلَيْكُمْ" "Eğer beli bükük yaşlılar, süt emen çocuklar ve otlayan hayvanlar olmasaydı üzerinize azap sel gibi inerdi." ⁵⁴⁴

Hiz. Peygamber bu hadisinde gençliğin gücünü ve güzelliğini kaybetmiş âciz yaşlıların, annesinin sütüyle beslenen günahsız çocukların ve yerin bitirdiği otlarla beslenen hayvanların Yüce Allah katındaki önemine dikkat çekmiş ve günah işlenen bir topluma

⁵⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/1071 (No. 2737).

⁵⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/327 (No. 6539); *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22/309 (No. 785); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/70 (No. 6462).

⁵⁴² el-İsrâ 17/23-24.

⁵⁴³ Enes Bulut - Dilek Çilingir, "Yaşlı Ayrımcılığı ve Hemşirelik Bakımına Yansımaları", *TAF Preventive Medicine Bulletin* 15/5 (2016), 447.

⁵⁴⁴ Heysemî, Ali b. Ebî Bekir, *Mecmâu'z-zevâid ve menbâu'l-fevâid* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1988), 21/176.

Yüce Allah'ın merhamet göstermesine vesile olduğunu açıklamıştır. Bu anlamdaki diğer bir hadisi Mâlik b. Ubeydete'd-Dîliyyi (ö.?) babasından o da dedesinden o da Resulullah'tan (sav) şöyle rivâyet etmiştir:

"الْوَلَا عَبَادُ اللَّهِ رُكَّعٌ، وَصَبِيَّةٌ رُضْعٌ، وَبَهَائِمٌ رُتَعٌ لَصَبَّ عَلَيْكُمْ الْعَذَابُ صَبًّا، ثُمَّ رُضَّ رَضًّا." "Eğer Allah'ın rükû eden kulları, süt emen sabîler, otlayan hayvanlar olmasaydı üzerinize azap yağdırır ve sizi helak ederdi."⁵⁴⁵

Bu hadiste toplumun geleceği olan çocuklar ile toplumun geçmişini taşıyan yaşlılar ilâhî rahmetin ve bereketin gelmesine, topluma isabet edecek bela ve musibetlerin def olmasına vesilesi kılınmışlardır. Aynı zamanda yaşlılar Kur'ân-ı Kerîm'in öğrenilmesinde ve öğretilmesinde Hz. Peygamber'in ümmetine kolaylık göstermesine vesile olmuşlardır. Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]) Resûlullah'tan (sav) şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

لَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلَ، فَقَالَ: "يَا جِبْرِيلُ إِنِّي بُعِثْتُ إِلَى أُمَّةٍ أُمِّيَّةٍ: مِنْهُمْ الْعَجُوزُ، وَالشَّبِيحُ الْكَبِيرُ، وَالْغُلَامُ، وَالْجَارِيَةُ، وَالرَّجُلُ الَّذِي لَمْ يَقْرَأْ كِتَابًا قَطُّ"، قَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ "Resûlullah (sav) Cebrâil ile buluştu ve şöyle dedi: "Ey Cebrâil ben ümmî bir kavme gönderildim. Onların arasında âcizler, çok yaşlılar, çocuk, cârîye, hiç okuma yazma bilmeyenler vardır." (Cebrâil) Dedi ki: "Ey Muhammed Kur'an yedi kıraat üzerine indirildi."⁵⁴⁶

Arap alfabesi mahreçleri birbirinden farklı olan harflerden müteşekkildir. Harflerin farklı okunuşu anlam farklılığı yaratmakta bazen anlamı dahi bozmaktadır. Namazda Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin okunması farzdır. Bu hadiste Hz. Peygamber'in ümmeti içinde Kur'ân-ı Kerîm'i okuma ve ezberleme açısından zorlanabilecek kişiler sayılırken âcizler, çocuklar, cârîyeler, ümmîler ve çok yaşlı olanlar zikredilmiş ve Yüce Allah bu kullarının hürmetine Kur'ân-ı Kerîm'in yedi kıraat üzerine, farklı şekillerde okunmasına cevaz vermiştir.

Abdullah b. Ömer'in (ra) Hz. Peygamber'den yapmış olduğu bir rivâyette yağmura yakalanan üç kişinin yağmurdan korunmak için bir mağaraya sığındıkları ve bir kaya parçasının yuvarlanarak mağaranın ağzını kapattığı anlatılmaktadır. Bu üç kişi mağaradan çıkabilmek için yapmış oldukları salih amelleri zikrederek Yüce Allah'a dua etmeye başlamışlardır. İlk kişi şöyle dua etmiştir:

⁵⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/327(No. 6539); *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22/309 (No. 785); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/70 (No. 6462).

⁵⁴⁶ Tirmizî, "Kıraat", 11 (No. 2944). el-Elbânî bu hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

فَقَالَ أَحَدُهُمْ: "اللَّهُمَّ إِنَّهُ كَانَ لِي وَالِدَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ، وَلِي صَبِيَّةٌ صَغَارٌ، كُنْتُ أَرْعَى عَلَيْهِمْ، فَإِذَا رُحْتُ عَلَيْهِمْ فَحَلَبْتُ بِدَأْتُ بِوَالِدَيَّ أَسْقِيهِمَا قَبْلَ وَلَدِي، وَإِنَّهُ نَاءَ بَيْ الشَّجَرِ، فَمَا أَتَيْتُ حَتَّى أَمْسَيْتُ فَوَجَدْتُهُمَا قَدْ نَامَا، فَحَلَبْتُ كَمَا كُنْتُ أَحْلُبُ، فَجِئْتُ بِالْجَلَابِ فَقُمْتُ عِنْدَ رُءُوسِهِمَا، أَكْرَهُ أَنْ أَوْقِظَهُمَا مِنْ نَوْمِهِمَا، وَأَكْرَهُ أَنْ أَبْدَأَ بِالصَّبِيَّةِ قَبْلَهُمَا، وَالصَّبِيَّةُ يَنْضَاعُونَ عِنْدَ قَدَمَيَّ، فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ دَائِبِي وَدَائِبُهُمْ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَإِنْ كُنْتُ تَعْلَمُ أَيْيَ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَأَفْرَجْ لَنَا فُرْجَةً نَرَى عِنْدَ قَدَمَيَّ، فَمِنْهُمَا السَّمَاءُ." فَرَجَّ اللَّهُ لَهُمْ فُرْجَةً حَتَّى يَرَوْنَ مِنْهَا السَّمَاءَ. "Ey Allah'ım! Benim çok yaşlı bir annemle babam ve küçük çocuklarım vardı. Onları geçindirmek için sürü otlatıyordum. Akşam sürü ile dönünce sütü sağar ve süt içirmeye onlardan (küçük çocuklardan) önce anne babamla başladım. Bir gün koyunları otlatmak için yer bulmaya uzağa gittim, akşam vakti geri döndüm. Onları (annemle babamı) uyurken buldum. Önceden sağdığım gibi sütü sağdım, sütle onların başına durdum. Onları uykularından uyandırmak hoşuma gitmedi, onlardan önce çocuklara süt içirmek de hoşuma gitmedi. Küçük çocuklar ayaklarımın dibinde sızlanıyorlardı. Benim durumum ve onların durumu tan yeri ağarınca kadar böyle devam etti. Eğer bunu yalnız senin rızanı kazanmak için yaptığımı biliyorsan bu mağaranın ağzından bize gökyüzünü göreceksin bir boşluk aç." Bunun üzerine Yüce Allah onlara gökyüzünü görecekları kadar bir boşluk açtı.⁵⁴⁷

Hadisin devamında diğer iki kişinin de Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için yaptıkları salih amelleri zikrettikleri ve bu amellerin hürmetine mağaradan çıkmak için dua ettikleri anlatılmaktadır. Yüce Allah da onların dualarını kabul etmiş, mağaranın ağzını kapatan kaya açılmış ve mağaradan çıkmışlardır. Hadiste yaşlı anne babaya yapılan iyiliğin Yüce Allah katında çok değerli olduğu ve kişiyi içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtardığı görülmektedir.

4.1.2. Yaşlıya Hürmet Edenin Hürmet Görecek Olması

Yüce Allah'ın koruduğunu koruyan, hürmet ettiğine hürmet eden Yüce Allah'ın ikramına mazhar olacaktır. Yaşlıya hürmet edene yaşlandığında aynı şekilde ikram görecektir. Enes b. Mâlik'ten (ra) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur

"Bir genç yaşından dolayı bir ihtiyara ikramda bulunursa Allah da ona yaşlandığında ikramda bulunacak birisini hazırlar."⁵⁴⁸

Hadiste geçen ikram etmek kelimesi saygılı davranmak anlamındadır. Hadiste yaşlı kişinin toplumda sahip olduğu rollere bakılmaksızın sadece yaşına hürmeten saygıyı hak eden biri olarak anılması önemlidir. Yaşlıya verilen bu değer İslâm dininin yaşlılık psikolojisini bildiğini ve yaşlı için saygıdeğer olmanın öneminin farkında olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber yaşlıya saygılı davranan gençlere ise yaşlanacak kadar uzun ömür sürecekleri, saygı görecekları ve kendilerine hizmet edecek birilerinin bulunacağı müjdesini vermiştir.⁵⁴⁹ Hadisin şerhinde genç kişiye yaşlandığında ikramda

⁵⁴⁷ Buhârî, "Edeb", 4 (No. 5974).

⁵⁴⁸ Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla", 75 (No. 2022). el- Elbâni bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

⁵⁴⁹ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/141.

bulunulur ifadesi genç kişinin yaşlandığında hizmet göreceği şeklinde açıklanmıştır. Bu izah Hz. Peygamber'in yaşlıya hürmet edilmesini tavsiye ettiği gibi aynı zamanda yaşlıya hizmet edilmesini de tavsiye ettiğine işaret etmektedir.

4.1.3. Toplumun Yaşlıların Bilgi ve Tecrübelerinden Faydalanması

İnsan yaşadığı müddetçe bir sürü problemlerle ve onların çözüm yollarıyla karşılaşmakta nihayetinde pek çok bilgi ve tecrübe sahibi olmaktadır. Yaşanmışlıkların getirdiği olgunluk ve bilgelik yaşlı kişilerin belirgin özelliklerindendir. Yaşla gelen tecrübenin sorunları çözmedeki özelliğinden ve güzelliğinden bahseden Abdullah b. Ebî Ümeyye'den (ö. 8/629-30) gelen rivâyet şöyledir:

أن امرأة هلك عنها زوجها. فاعتدت أربعة أشهر وعشرا. ثم تزوجت حين حلت. فمكثت عند زوجها أربعة أشهر ونصف شهر. ثم ولدت ولدا تاما. فجاء زوجها إلى عمر بن الخطاب. فذكر ذلك له. فدعا عمر نسوة من نساء الجاهلية، قدام (4). فسألهن عن ذلك. فقالت امرأة منهن: أنا أخبرك عن هذه المرأة. هلك عنها زوجها حين حملت. فأهرقت عليه الدماء. فحش ولدها في بطنها. فلما أصابها زوجها الذي نكحها، وأصاب الولد الماء، تحرك الولد في بطنها. وكبر. فصدقها عمر بن الخطاب وفرق بينهما. وقال عمر: أما إنه لم يبلغني عنكما إلا خير. وألحق الولد بالاول.
Bir kadının kocası öldü. Dört ay on gün iddet bekledi sonra helal olunca evlendi. Kocasının yanında dört buçuk ay kaldı. Sonra her şeyi tam bir çocuk doğurdu Kocasını, Ömer b. Hattab'ın (ra) yanına geldi ve bu durumu ona anlattı. Ömer (ra) câhiliyenin yaşlılarından olan kadınlardan bir grup kadın çağırdı. Onlara bunu sordu. Onlardan bir kadın dedi ki: "Ben sana bu kadının olayını anlatayım. O hamileyken kocası öldü, fetüse (çocuğa) âdet kanı aktı ve fetüs(çocuk) karnındayken kurudu(kan içinde).Yeni kocası onunla ilişkiye girdiğinde fetüsün üzerine su aktı ve fetüs canlanıp büyüdü." Ömer (ra) cevabı doğru buldu ve o ikisinin yanından ayrıldı ve Ömer (ra)dedi ki: "Siz ikinizden bana hayırdan başka bir şey ulaşmadı". Çocuk ilkine (ölen kocaya) ait oldu.⁵⁵⁰

Hadiste geçen olayda eşinin ölümünden sonra tekrar evlenen bir kadın dört buçuk ay sonra bütün uzuvları tam, bedeninde erken doğumdan kaynaklanan bir eksikliği bulunmayan bir çocuk doğurmuştur. Bunun üzerine sonradan evlenmiş olduğu kocası doğan çocuğun kendisinin mi yoksa ölen kocanın mı çocuğu olduğunu danışmak için Hz. Ömer'in yanına gelmiştir. DNA testinin olmadığı o dönemde Hz. Ömer de bilgi ve tecrübe sahibi yaşlı kadınların görüşlerine başvurmuş ve istişare sonucunda çocuğun nesebinin ölen kocaya ait olduğu ortaya çıkmıştır. Sorunu çözen bu kadınların gençlik dönemlerini topluma ve kendilerine faydalı bilgiler öğrenerek geçirdikleri görülmektedir. Kendilerini yetiştirerek gençliğini değerlendirenler yaşlandıkları zaman akıl danışılan kişiler kategorisinde yer alarak toplumsal saygınlık kazanmakta böylece kendisine de faydası dokunmaktadır. Gençliği faydasız meşguliyetlerle geçirmemeleri için Hişâm b. Urve'nin babasının, oğullarını toplayarak yapmış olduğu nasihat şöyledir:

⁵⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/1071 (No. 2737).

«يَا بَنِيَّ تَعَلَّمُوا، فَإِنْ تَكُونُوا صِغَارَ قَوْمٍ، فَعَسَى أَنْ تَكُونُوا كِبَارَ آخَرِينَ، وَمَا أَفْتَحَ عَلَى شَيْخٍ يُسْأَلُ لَيْسَ عِنْدَهُ عِلْمٌ»
“Oğullarım! Öğreniniz her ne kadar kavmin küçükleri olsanız da ileride büyüklere olacaksınız. Kendine soru sorulduğunda hiçbir şey bilmeyen bir yaşlı olmak ne kadar kötüdür!”⁵⁵¹

Gençlerin hayatın başında olmaları sebebiyle cahil ve tecrübesiz olmalarını hoş görülebilmekteyken hayatın son döneminde olan yaşlıların cahil olmalarını ise ayıplanmaktadır. Bu hadiste güngörmüş bir baba çocuklarına gücün, zekânın ve algının zirve noktasında oldukları gençlik dönemlerinin kıymetini bilmelerini ve kendilerini yetiştirmeye gayret etmelerini tavsiye etmiştir. Çünkü yaşlıya yakışan bilgeliktir, bilgelikten uzak olan bir yaşlı ise itibar görmeye uzaktır.

İslâm dini Müslümanın amellerinde ifrat ve tefritten uzak kalarak orta yolu takip etmesini tavsiye etmektedir. Hz. Peygamber “Allah’a göre amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır.”⁵⁵² buyurmuştur. Abdullah b. Amr b. As’ın (ö. 65/684-85) neredeyse tefrit noktasına varacak derecede ibadet ettiğini duyan Hz. Peygamber onu ikaz etmiştir. Resûlullah’ın (sav) bu konuyla ilgili hadisini konunun muhatabı olan Abdullah b. Amr b. As rivâyet etmiştir:

يَا عَبْدَ اللَّهِ، أَلَمْ أُخْبِرْ أَنَّكَ تَصُومُ النَّهَارَ، وَتَقُومُ اللَّيْلَ؟، فَقُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «فَلَا تَفْعَلْ صُمْ وَأَفْطِرْ، وَقُمْ وَنَمْ، فَإِنَّ لِحَسْبِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِعَيْنِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِرُوحِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ بِحَسْبِكَ أَنْ تَصُومَ كُلَّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنَّ لَكَ بِكُلِّ حَسَنَةٍ عَشْرَ أَمْثَالِهَا، فَإِنَّ ذَلِكَ صِيَامُ الدَّهْرِ كُلِّهِ»، فَشَدَّدْتُ، فَشَدَّدَ عَلَيَّ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَجِدُ قُوَّةً قَالَ: «فَصُمْ صِيَامَ نَبِيِّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ [ص:40]، وَلَا تَزِدْ عَلَيْهِ»، قُلْتُ: وَمَا كَانَ صِيَامُ (Hz. Peygamber) Dedi ki: “Ey Abdullah, gündüzleri oruç tuttuğun, geceleri namaz kıldığın haber verildi öyle mi?” Ben de: “Evet ya Resûlullah.” dedim. Resûlullah (sav) buyurdu ki: “Böyle yapma, oruç tuttuğun da olsun tutmadığın da olsun, bazen namaz kıl bazen de uyu! Bedeninin sende hakkı var, gözünün sende hakkı vardır, eşinin sende hakkı var, ziyaretçilerinin sende hakkı var. Her ay üç gün oruç tutman senin için yeterlidir. Çünkü her iyiliğin on kat ecri vardır ve böylece tüm zamanını oruçlu geçirmiş olursun.” Ben ona ısrar ettim, o da bana ısrar etti ve ben: “Ey Allah’ın resûlu ben güçlü kuvvetliyim.” deyince o: “Dâvûd peygamberin orucu gibi oruç tut, onun üzerine geçme.” buyurdu. “Dâvûd peygamberin orucu nasıldı?” dediğimde Resûlullah (sav): “Zamanın yarısında (oruçlu olurdu).” dedi. Abdullah (ra) yaşlandıktan sonra: “Keşke Nebî’nin (sav) ruhsatını kabul etseydim.” diye söylüyordu.⁵⁵³

Hz. Peygamber sahâbenin amellerinde gördüğü eksiklikleri, fazlalıkları, mekruh ve haram cinsinden olan davranışları gördüğünde onları bilgilendiriyor ve doğru olana davet ediyordu. Hz. Peygamber genç bir sahâbe olan Abdullah b. Amr b. As’ı (ra) ibadet etmede dengeyi kuramadığı için uyarmasına rağmen o, Hz. Peygamber’den daha

⁵⁵¹ Dârimî, *Sünenü’l-d-Dârimî*, 1/45 (No. 571).

⁵⁵² Müslim, “Salâtü’l-müsafirîn ve kasruha”, 783.

⁵⁵³ Buhârî, “Savm”, 54 (No.1975); Müslim, “Sıyâm”, 1159.

fazla ibadet etmek için izin almaya çalışmış ve nihayetinde de almıştı. Abdullah b. Amr b. As (ra) gençliğin verdiği gücün ve sağlığın dâim olacağını sanmış öyle ki bu düşüncesi yaşlılık dönemine kadar devam etmişti. Yaşlandığında ise Hz. Peygamber'in tavsiyesine kulak vermediği için esefle “Keşke Nebî'nin (sav) ruhsatını kabul etseydim.” demişti. Bu durum bize Hz. Peygamber'in Müslümanlara tavsiyede bulunduğu o tavsiyeye uymanın kişinin hayrına olacağını göstermektedir.

Medine'de Yahudilerle birarada yaşanıldığı dönemde Hz. Âişe'nin yanına gelen bazı Yahudi kadınlar kabir azabı hakkında konuşmuşlardı. Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hadis şöyledir:

«دَخَلْتُ عَلَى عَجُوزَانِ مِنْ عَجُزِ يَهُودِ الْمَدِينَةِ، فَقَالَتَا لِي: إِنَّ أَهْلَ الْقُبُورِ يُعَذَّبُونَ فِي قُبُورِهِمْ، فَكَذَّبْتُهُمَا، وَلَمْ أَنْعِمِ أَنْ أَصَدِّقَهُمَا، فَخَرَجَتَا، وَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عَجُوزَيْنِ، وَذَكَرْتُ لَهُ، فَقَالَ: «صَدَقْتَا، إِنَّهُمَا يُعَذَّبُونَ عَذَابًا تَسْمَعُهُ الْبَهَائِمُ كُلُّهَا» فَمَا رَأَيْتُهُ بَعْدَ فِي صَلَاةٍ إِلَّا تَعَوَّدَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ» Medine Yahudilerinden iki yaşlı kadın bana: “Ölümler azap görüyorlar.” dediler. Ben de onların dediklerini yalanladım, onları tasdik etmek istemedim ve o ikisi çıktıktan sonra Resûlullah (sav) yanıma gelince: “Ey Allah'ın resûlü iki yaşlı kadın var.” diyerek ona (konuşmayı) anlattım. O: “Doğru söylemişler. Onlar azap görüyorlar öyle ki seslerini bütün hayvanlar duymaktadır.” dedi. Sonraki namazlarda Resûlullah'ın (sav) kabir azabından Allah'a sığındığını gördüm.⁵⁵⁴

Hadisten anlaşıldığı üzere ölmüş kişilerin kabir azabı göreceği konusunda bilgisi olmayan Hz. Âişe iki yaşlı Yahudi kadının bu konudaki söylemlerine mesafeli yaklaşmıştır. Yahudi iki yaşlı kadının kabir azabının var olduğunu söylemeleri üzerine bu durumu Hz. Peygamber'e sormuş, Hz. Peygamber de o kadınları tasdik ederek “Doğru söylemişler.” buyurmuştur. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber'in “Allah'ım âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, yaşlılıktan sana sığınırım. Hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım. Kabir azabından sana sığınırım.”⁵⁵⁵ şeklinde dua etmeye başladığı rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber Hira dağında Cebrâil'i (as) ilk kez asli sûretiyle bir melek olarak gökyüzünde gördüğünde Cebrâil (as) ona: “Ey Muhammed, ben Cibrîl'im.” demişti. Bunu göre Hz. Peygamber korkmuş, hızlıca eşi Hz. Hatice'nin yanına gitmiş ve putlardan nefret ettiğini ancak gördükleri karşısında kâhin olmaktan korktuğunu söylemişti. Hz. Peygamber'in anlattıklarını dinleyen Hz. Hatice “Böyle söyleme, Allah sana asla böyle bir şey yapmaz. Çünkü sen akrabayı görüp gözetirsin, doğru sözlüsündür, emaneti yerine getirirsin ve cömert birisin.” diyerek eşini teskin etmişti. Sonra da onu amcasının oğlu

⁵⁵⁴ Buhârî, “Deavât”, 36 (No. 6366); Müslim, “el-Mesâcidü ve mevâziu's-salâte”, 586; Nesâî, “Cenâiz”, 116 (No. 2067). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Adevi, *Fethu'l-bârî Sahih-i Buhârî Şerhi*, 12/480.

⁵⁵⁵ Buhârî, “el-Cihad ve's-siyer”, 25 (No. 2823); Ebû Dâvûd, “Tefrîu' ebvâbi'l-vitr”, 32 (No. 1540).

Varaka b. Nevfel'in (ö. 610 [?]) yanına götürmüştü. Varaka b. Nevfel Hz. Peygamber'e bu olayın onun nübüvvetinin başlangıcı olduğunu, gelenin Nâmusu'l-ekber olduğunu ve ondan ancak hayırlı şeyler geleceğini açıklamıştı.⁵⁵⁶ Onların Varaka b. Nevfel'in yanına gitmelerinin sebebi Varaka b. Nevfel'in Hristiyanlığı ve İncil'i bilen âlim bir muvahhid olmasıydı.⁵⁵⁷ Hz. Peygamber kendisinin peygamber olacağı ile ilgili bir düşünceye sahip değilken yaşadıklarını anlamlandırmasında onu tanıyan elli yaşlarının ortalarında olan eşi Hz. Hatice ve yaşlı bir bilge olan Varaka b. Nevfel ona yardımcı olmuşlardı. Yaşananlar göstermektedir ki insanın etrafında olgun, bilgili ve öngörülü kişilerin varlığı insanların içinde bulundukları zor süreçleri kolay atlatmasına ve doğru düşünce ve duygulara kapılmasına yardımcı olmaktadır.

4.2. Yaşlılara Öncelik Verilen Durumlardan Bahseden Hadisler

İslâm aile üyelerinin, yakın uzak bütün akrabaların ve komşuların uyum içinde birarada yaşayabilmeleri, birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için âyet ve hadisler rehberliğinde düzenleyici ahlâki prensipler koymuştur.⁵⁵⁸ Müslümanlara Hz. Peygamber'in rol model olarak kabul edilmesi emredilmiştir, Hz. Peygamber "Sizin en en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır."⁵⁵⁹ buyurarak ümmetine güzel ahlâklı olmalarını tavsiye etmiştir.

Yaşlılık döneminde kişinin fiziksel, bilişsel ve ekonomik açılardan güçsüzleşmesi, yaşlılarının vefatı, yaşadığı kuşak çatışması, toplum tarafından hasta, yoksul veya muhtaç olarak nitelendirilmesi onun sosyal etkinliklerden uzak kalmasına ve toplumdan dışlanmasına neden olmaktadır.⁵⁶⁰ Sosyal hayatta yaşlılara karşı iki tür davranışın varlığından bahsetmek mümkündür: Yaşlı ayrıcalığı ve yaşlı ayrımcılığı. Yaşlı ayrıcalığı dinî ve kültürel değerler göz önünde tutularak yaşlıyı gün görüp geçirmiş, saygı değer bir büyük olarak görmek ve ona hürmet göstererek ayrı bir konumda değerlendirmektir. Yaşlı ayrımcılığı ise kişiye yaşından dolayı ön yargılı yaklaşmak,

⁵⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1410/1990), 1/153.

⁵⁵⁷ Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/517-518.

⁵⁵⁸ Fatma Tunç Yaşar, "Âdâb-ı Muâşeret", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 1/34-36.

⁵⁵⁹ Buhârî, "Menâkıb", 63 (No. 3559). Hadisin metni şöyledir: «لَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاجِسًا وَلَا مُتَفَحِّشًا، وَكَانَ يَقُولُ: «إِنَّ مِنْ خِيَارِكُمْ أَحْسَنَكُمْ أَخْلَاقًا.»

⁵⁶⁰ Özütürker, "Yaşlı Ayrımcılığı", 3045, 3048.

onu ötekileştirmek, farklı davranışlarda bulunmak yani bir nevi ırkçılık yapmaktır.⁵⁶¹ İslâm dini yaşlı ayrıcalığını benimsemekteyken yaşlı ayrımcılığını ise tasvip etmemektedir.

İslâm dini Müslümanın gerek bireysel olarak gerek cemaat hâlinde ibadet etmesini emretmektedir. Sadece inanç ya da fikir boyutunda kalan ibadete yansımayan imanın cemaat içinde ayrışmalara neden olduğu, ibadetlerin ise dinî grupların oluşturulmasında ve geliştirilmesinde faydalı olduğu bilinmektedir.⁵⁶² İslâm dininde cemaat şuurunun olması insanı sosyalleştirmektedir. Cemaatle kılınan günlük beş vakit namaz, cuma namazı, teravih namazı, ramazan ayında yapılan iftarlar, kandiller, bayramlar, hac ve umre her yaştan insanın bilhassa emekli olmaları sebebiyle yaşlıların sosyalleşmesini sağlamaktadır. Sosyal hayatta var olabilme imkânlarına sahip olan yaşlılar imâmet, söze başlama, selam verilme, mecliste yer gösterilme, ikram görme ve varisin olmadığı yerde mirastan hak sahibi olma konularında öncelenmektedir. Sosyal hayatta yaşlıların değerli ve öncelikli olduğunu gözlemleyerek büyüyen genç kuşaklar da yaşlanmaya karşı olumlu bir tavır takınmış olacaktır.⁵⁶³

4.2.1. Yaşlıların İmâmette Öncelikli Olması

Yaşlılık insanın gençliğinde sahip olduğu enerjinin, üretim gücünün, sağlığın, meslekî statülerin, sosyal rollerin, akranların ve sevdiklerin kaybedilmesiyle ayrılık acılarının yaşandığı bir dönemdir. Yaşanan kayıplar yaşlıları yalnızlığa itebilmekte ve işe yaramadığı düşüncesine kapılmasına sebep olabilmektedir. Toplumlar da bu konuda yaşlılarına sahip çıkarak değer yargılarını, inançlarını, rollerini ve normlarını yansıtan çözüm arayışlarına girmektedir. Yaşlıların yalnızlık, değersizlik gibi olumsuz duygularına çözüm üretmek ve onlara sosyalleşebilecekleri ortamlar yaratmak içinse bir bütçenin, kurumun veya personelin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu noktada İslâm dininin en dikkat çekici özelliklerinden biri olan cemaat toplumu olması özelliği devreye girmektedir. İslâm'da günde beş vakit namazın cemaatle kılınması tavsiye edilmiştir. “Üç kişi bir araya geldiği zaman aralarından biri imam olsun.”⁵⁶⁴ ve “Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha

⁵⁶¹ Şerif Esendemir, “Türkiye’de Yaşlılık Algısı: Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 75-77.

⁵⁶² Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 81-82.

⁵⁶³ Aldemir, *Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet’te*, 252.

⁵⁶⁴ Müslim, “el-Mesâcidü ve mevâziu’s-salâte”, 672. Hadisin metni şöyledir: «إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً فَلْيُؤَمِّمُهُمْ أَحَدُهُمْ، وَأَحَقُّهُمْ بِالْإِمَامَةِ أَقْرَبُهُمْ.»

faziletlidir.”⁵⁶⁵ Hadisleri cemaatle namazın üstünlüğüne dikkat çekerek cemaat ruhunu oluşturmaya çalışmaktadır. Cemaate imamlık edecek kişinin vasıfları ve vasıflar arasındaki öncelik sıralaması ise Hz. Peygamber’in hadislerinde açıklanmıştır. Ebû Mes’ûd el-Ensârî el-Bedrî ‘nin (ö. 39/660) Nebî’den (sav) gelen rivâyeti şöyledir:

"يَوْمَ الْقَوْمِ أَقْرَوْهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ وَأَقْدَمُهُمْ قِرَاءَةً، فَإِنْ كَانَتْ قِرَاءَتُهُمْ سَوَاءً فَلْيَوْمُهُمْ أَقْدَمُهُمْ هِجْرَةً، فَإِنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُمْ سَوَاءً، فَلْيَوْمُهُمْ أَكْبَرُهُمْ سِنًا، وَلَا يَوْمَ الرَّجُلِ فِي أَهْلِهِ وَلَا فِي سُلْطَانِهِ، وَلَا يُجْلَسُ عَلَى تَكْرِمَتِهِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَكَ، "Allah’ın kitabını en iyi bilenler insanlara imamlık yapar. Ondan sonra kıraati en iyi olanlar imamlık yapar. Şayet kıraatleri eşitse hicrette en önce olanlar imamlık yapar. Şayet hicrette de eşitlerse yaş olarak en büyük olanlar imamlık yapar. Kimse ev sahibi izin vermedikçe ve sultanı izin vermedikçe imamlık yapmasın, ev sahibinin izin vermesi hariç kimse ev sahibinin yerine oturmasın.”⁵⁶⁶

Hiz. Peygamber’in cemaate imamlık yapacak kişinin özelliklerinden bahsettiği bu hadis Müslümanlar arasında imâmete ehil olan kişinin sırasıyla Allah’ın kitabını en iyi bilenler, kıraati en iyi olanlar, hicrette önce olanlar ve yaşı en büyük olanlar arasından seçileceğini açıklamıştır. İmâmete ehil kişinin bilinmesi ve ona göre seçilmesi imâmet konusunda bir kargaşanın oluşmasını engelleyecektir. Mâlik b. Huveyris (ö. 74/693-694) Hz. Peygamber’den şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

"أَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَقَارِبُونَ، فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عَشْرِينَ لَيْلَةً، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجِيمًا رَقِيقًا، فَظَنَّ أَنَّا قَدْ اسْتَقْنَا أَهْلَنَا، فَسَأَلَنَا عَنْ مَنْ تَرَكْنَا مِنْ أَهْلِنَا، فَأَخْبَرْنَاهُ، فَقَالَ: «ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِكُمْ، فَأَقِيمُوا فِيهِمْ وَعَلِّمُوهُمْ، وَمُرُوهُمْ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤْذَنُوا لَكُمْ أَحَدُكُمْ، ثُمَّ لِيَوْمَكُمْ أَكْبَرُكُمْ." Biz Resûlullah’ın (sav) yanına gelmiş aynı yaşta gençlerdik. Onun yanında yirmi gece kaldık. Resûlullah (sav) merhametli ve nazikti. Ailelerimizi özlediğimizi hissetti, bize geride bıraktığımız ailelerimiz hakkında sorular sordu, biz de anlattık. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Ailelerinizin yanına geri dönün, onların arasında kalın, onları eğitin ve onlara emredin. Namaz vakti geldiğinde sizden biri size ezan okusun sonra da en büyüğünüz imamlık yapsın.”⁵⁶⁷

İlim öğrenmek için yurtlarından çıkan gençler eğitimlerini tamamlayarak evlerine geri dönecekleri zaman Hz. Peygamber onlara namazı içlerinden en büyük olanın

⁵⁶⁵ Buhârî, “Ezan”, 30 (No. 645). Hadisin metni şöyledir: «صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةِ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعَشْرِينَ دَرَجَةً.»

⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/295 (No. 17063); 28/325 (No. 17098). Şuayb Arnaûd bu hadisin Müslim’in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir; Müslim, “el-Mesâcidü ve mevâziu’s-salâte”, 673; Ebû Dâvûd, “Salât”, 61 (No. 582). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁵⁶⁷ Müslim, “el-Mesâcidü ve mevâziu’s-salâte”, 674 (1/465); Ebû Dâvûd, “Salât”, 61 (No. 589). el-Elbânî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; “Salât”, 62 (No. 592). el-Elbânî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

kıldırmasını tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'in "Namaz vakti geldiğinde ezan okuyun sonra kamet getirin sonra da ikinizden yaşça en büyük olanı size imamlık yapsın." buyruğu bu hadisin râvilerinden Hâlid el-Hazzâ (142/759) tarafından "İkimizin okuyuşu birbirine yakındı." ziyâdesi ile rivâyet edilmiştir.⁵⁶⁸ Rivâyetlerden yaşın büyük olmasının imâmette tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Hâris bint Ümmü Varaka'dan (ö. 23/644'ten önce) gelen rivâyet şöyledir:

"وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزُورُهَا فِي بَيْتِهَا وَجَعَلَ لَهَا مُؤَدِّنًا يُؤَدِّنُ لَهَا، وَأَمَرَهَا أَنْ تَوْمَّ أَهْلَ دَارِهَا، قَالَ "عَبْدُ الرَّحْمَنِ: فَأَنَا رَأَيْتُ مُؤَدِّنَهَا شَيْخًا كَبِيرًا." "Resûlullah(sav) Ümmü Varaka'yı (r.anhâ) evinde ziyaret ederdi. Ona (Ümmü Varaka'ya) ezan okuyacak bir müezzin görevlendirerek Ümmü Varaka'ya (r.anhâ) hane halkına imam olmasını emrederdi. Abdurrahman: 'Onun müezzininin yaşlı bir adam olduğunu gördüm.' dedi."⁵⁶⁹

Kadının kadına imamlık yapabileceğini gösteren bu hadiste Ümmü Varaka'ya (r.anhâ) özgü bir durum vardır ki o da namaz kıldırıldığı cemaatinde yaşlı bir adamın müezzinlik yapmasıdır. Bu durum Hz. Peygamber'in izni dâhilinde olan özel bir durumdur.⁵⁷⁰ Kadın olan Ümmü Varaka (r.anhâ) namazı kıldırması, müezzinliği ise yaşlı bir adam yapmıştır. Namaz kılarken imam ve müezzin birer tane olduğu için her halükarda cemaatin içinde yaşlılar bulunacaktır. Yaşlı kişilerin olduğu bir cemaatte imam olan kişinin dikkat edeceği hususlar vardır. Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) Hz. Peygamber'den gelen rivâyeti şöyledir:

"جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ إِنِّي لَأَتَأَخَّرُ فِي صَلَاةِ الْعِدَاةِ مَخَافَةَ فُلَانٍ - يَعْنِي إِمَامَهُمْ -. قَالَ: فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشَدَّ غَضَبًا فِي مَوْعِظَةٍ مِنْهُ يَوْمَئِذٍ، فَقَالَ: "أَيُّهَا النَّاسُ "Bir adam Resûlullah'ın (sav) yanına geldi ve şöyle dedi: 'Ey Allah'ın resûlü vallahi falancanın korkusundan -onlara imamlık ettiği için- sabah namazına gidemiyorum. Resûlullah'ın (sav) daha önce hiç bu kadar kızdığını görmemiştim. Resûlullah (sav): 'Ey insanlar aranızdan nefret ettirenler var, sizden birisi namaz kıldırıldığında hafif tutsun, muhakkak içinizde güçsüzler, yaşlılar ve işi olanlar vardır.' dedi"⁵⁷¹

Günümüzde cami cemaatinin büyük bir kısmını yaşlılar oluşturmaktadır. Emekli olmaları, âhiret hayatına daha fazla ağırlık vermeleri, sosyalleşmek istemeleri gibi nedenlerle yaşlılar camiye gitmektedirler. Cemaate imamlık eden kişi Hz. Peygamber'in

⁵⁶⁸ Müslim, "el-Mesâcidü ve mevâziu's-salâte", 674.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 62 (No. 592). el-Elbânî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

⁵⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*, 1/484.

⁵⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 28/298 (No. 17065); Buhârî, "Ezan", 63 (No.704).

tavsiyesine kulak vererek yaşlıların, işi olanların, hastaların ve güçsüzlerin bulunabileceğini düşünecek ve cemaatinin ihtiyaçlarını da göz önünde bulunduracaktır. Ebû Hüreyre'den (ra) gelen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ، فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ مِنْهُمْ الضَّعِيفَ وَالسَّقِيمَ وَالْكَبِيرَ، وَإِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِنَفْسِهِ فَلْيُطَوِّلْ مَا شَاءَ." "Sizden biri namaz kıldığında hafif tutsun muhakkak onların arasında güçsüz, hasta ve yaşlı kimseler vardır. Sizden biri namazı tek başına kıldığında istediği kadar uzatsın."⁵⁷²

İmamlık yapan kişinin cemaati bezdirecek veya yoracak şekilde namaz kıldırması cemaatin azalmasına neden olarak müslümanların sevaptan mahrum kalmasını ve imamlık eden kişiye karşı olumsuz duyguların oluşmasına neden olacaktır. Bu nedenle cemaatle namaz kılarken bu hususlara dikkat edecektir ancak tek başına namaz kılarken dilediği gibi uzatabilecektir.

4.2.2. Yaşlıların Varis Olmaması Durumunda Mirasta Öncelikli Olması

İslâm miras hukuku ya da klasik adıyla ferâiz ilmi ölen kişinin geride bıraktığı mal ve hakların belirli ölçülerle, belirli mirasçılara verilmesini düzenlemektedir.⁵⁷³ İslâm hukukunda miras alma sebepleri kan bağı, evlilik ve velâdır;⁵⁷⁴ mûrisin (ölen kişi) malını paylaşacak varislerden kimse bulunmadığı takdirde terikesi (ölen kişinin geride bıraktığı mallar) hazineye kalmaktadır.⁵⁷⁵ Hz. Peygamber varisin olmadığı durumda beytülmal malın verilmesinden önce ölen kişiye yakın olan yaşlıların mirası alabileceği şeklinde bir uygulamada bulunmuştur. Bunun örneğini Ezd kabilesine mensup ve geride vârisleri olmayan kişinin mal taksiminde görmekteyiz. Abdullah b. Büreyde b. Hasîb (ö. 115/733) babasından, o da Hz. Peygamber'den şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

« أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنَّ عِنْدِي مِيرَاثَ رَجُلٍ مِنَ الْأَزْدِ، وَلَسْتُ أَجِدُ أَزْدِيًّا أَدْفَعُهُ إِلَيْهِ؟ قَالَ: «أَذْهَبَ فَأَلْتَمِسَ أَزْدِيًّا حَوْلًا» قَالَ: فَأَتَاهُ بَعْدَ الْحَوْلِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَمْ أَجِدْ أَزْدِيًّا أَدْفَعُهُ إِلَيْهِ؟ قَالَ: «فَانْطَلِقْ فَاَنْظُرْ أَوَّلَ خُرَاعِي تَلْقَاهُ فَادْفَعْهُ إِلَيْهِ» فَلَمَّا وَلَّى قَالَ: «عَلَيَّ الرَّجُلُ» فَلَمَّا جَاءَهُ، قَالَ: «انْظُرْ كُبْرَ خُرَاعَةٍ فَادْفَعْهُ إِلَيْهِ» "Nebî'ye (sav) bir adam geldi ve yanında Ezdli bir adamın mirası olduğunu ve onu

⁵⁷² Buhârî, "Ezan", 62 (No.703); Müslim, "Salât", 467.

⁵⁷³ Adem Çakır, "İslam Miras Hukukunda Terekenin Paylaşımı ve Osmanlı Uygulaması", *Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Mecmuası* 2/1 (2022), 325.

⁵⁷⁴ Mustafa Cevat Akşit (ed.), *Serahsî Mebsût* (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 184.

⁵⁷⁵ Sümeyye Akman Köse, "İslam Hukukunda Miras Engelleri" (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 29-35. Mirası paylaşacak sınıflar sırayla şunlardır: Ashâbü'l-ferâiz, kan hısımlığından asabe olanlar, azad etme sebebiyle asabe olanlar, ashâb'ur-red, zevi'l-erhâm, mevle'l-muvâlât, mukarrun leh bi'n-neseb ale'l-ğayr (ikrar yoluyla başkası üzerine nesebi sabit olan), mûsâ leh bimâ zâde ale's-sülüs (kendisine 1/3'den fazla vasiyet edilen kimse) ve beytülmal.

vermek için bir Ezdli bulamadığını söyledi. Nebî (sav): ‘Git ve bir sene Ezdli ara.’ dedi. Adam bir yıl sonra döndü ve: ‘Ey Allah’ın resûlü onu verebileceğim bir Ezdli bulamadım.’ dedi. Nebî (sav): ‘Git ve ilk önüne çıkan kişiye onu ver.’ dedi. Adam (vermek için) geri döndüğünde Nebî (sav): ‘Adamı bana çağırın.’ dedi ve yanına geldiğinde ona: ‘Huzâa’nın en büyüğünü ara ve ona ver.’ dedi.”⁵⁷⁶

İslam miras hukunda mal paylaşımını şu şekilde anlatmak mümkündür: Mal taksimi yapılırken öncelikle ölenin ashâb-ı ferâiz denilen nasslarla alacakları paylar belirlenmiş olan kişiler mirası alır. Ashâb-ı ferâiz payını aldıktan sonra geri kalan mirası asabeyi teşkil eden vârisler paylaşır. Bu iki gruptan bir vâris bulunmadığı takdirde ise zevi’l-erhâm mirasın tamamını alır. Ashâb-ı ferâiz ve asabeden bir vâris bulunmadığı takdirde zevi’l-erhâmın mirasçı olup olamayacağı meselesi ise sahâbe döneminde dahi tartışma konusu olmuştur. Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes‘ûd (ra), Abdullah b. Abbas (ra) ve diğer bazı fakih sahâbeler zevi’l-erhâmın miras alabileceğini savunurken Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]) ve bazı sahâbeler ise zevi’l-erhâmın mirasçı olamayacakları ölenin pay sahibi ve asabe sınıfından hiç mirasçısı bulunmazsa terekenin beytûlmâle kalacağı kanaatindedirler.⁵⁷⁷ Mâlikî⁵⁷⁸ ve Şâfiî⁵⁷⁹ mezheplerinin meşhur görüşüne göre de miras zevi’l-erhâma verilmez, beytûlmâle kalır. Bu görüş ayrılığına bağlı olarak Hanefî⁵⁸⁰ ve Hanbelî⁵⁸¹ mezhepleriyle diğer bazı fakihlere göre zikredilen iki grupta mirasçı bulunmadığında miras zevi’l-erhâm grubunda yer alan hısımlara kalmaktadır. Abdullah b. Büreyde b. Hasîb’in babasından rivayet etmiş olduğu bu olayda görüldüğü üzere Ezd kabilesine mensup olan bir kişi vefât etmiş ve geride mal bırakmıştı. Sahâbe onun vârisleri olmadığı için malını ne yapacaklarının bilememişler, Hz. Peygamber’e gelerek bu konudaki hükmünü sormuşlardı. Hz. Peygamber ölenin malının kendi kabilesinden birine verilmesini ve bunun için bir yıl bekleyerek araştırılmasını emretmişti. Mirası vermek için araştıran ve bir yıl boyunca kimseyi bulamayan sahâbe tekrar Hz. Peygamber’in yanına gelmişti. Hz. Peygamber bunun üzerine söz konusu mirasın Ezd kabilesinin bir kolu olan Huzâa kabilesinin en yaşlı ve dedelere en yakın olan kişiye

⁵⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 8 (No. 2903). el-Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

⁵⁷⁷ Hamza Aktan, “Zevi’l-erhâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/307-308. Zevi’l-erhâm ashâb-ı ferâizle asabe gruplarına dâhil olmayan anne tarafından dedeler, kızın çocukları, yeğenler, dayı, teyze, hala, anne bir amca gibi kan yoluyla akraba olan kişilerdir.

⁵⁷⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Haşiyetü’l-desûkî alâ şerhi’l-kebîr* (by: Dârü’l-fikr, ts)., 4/468.

⁵⁷⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc* (Beyrut: Dârü’l-fikr, 1984), 6/10.

⁵⁸⁰ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddû’l-muhtar ale’d-dürri’l-muhtar* (Beyrut: Dârü’l-fikr, 1992), 6/791.

⁵⁸¹ İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *el-Muğnî* (Kahire: by. 1968), 8/215.

verilmesini uygun görmüştür.⁵⁸² Bu olay bize ölenin mirasının verileceği kimse bulunmadığında mirasın beytül mâle verilmeden önce yaşlı kişilerin miras konusunda önceliklerinin olduğunu göstermektedir.

4.2.3. Yaşı Büyük Olanın Konuşmaya Başlaması

İnsan sosyal bir varlık olması nedeniyle camide, hastanede, işyerinde, okulda, alışverişte ve daha pek çok yerde farklı yaş gruplarıyla birarada bulunmaktadır. İnsanların huzur içinde birarada yaşamaları için toplumların koymuş olduğu sözlü ve yazılı kuralları vardır. İslâm toplumunda insanların birarada yaşamalarını düzenleyen esaslar ise âyet ve hadisler çerçevesinde belirlenmiştir. Hz. Peygamber bir toplulukta gençler ve yaşlılar birarada bulunduğunda konuşmaya ilk önce yaşı büyük olanın başlamasını doğru bulmuştur. Râfi‘ b. Hadîc (ö. 74/693) ve Sehl b. Ebî Hasme’nin (ö. 42/662) Hz. Peygamber’den rivâyet ettikleri hadis şöyledir:

"أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةَ بْنَ مَسْعُودٍ أَتَيَا خَيْرَ، فَتَفَرَّقَا فِي النَّحْلِ، فَقَتَلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنَ سَهْلٍ، فَجَاءَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَهْلٍ وَخُوَيْصَةَ وَمُحَيِّصَةُ ابْنَا مَسْعُودٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَكَلَّمُوا فِي أَمْرِ صَاحِبِهِمْ، فَبَدَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، "Abdullah b. Sehl ile Muhayyisa b. Mes'ûd Hayber'e gittiler. Hurmalıkta birbirlerinden ayrıldılar. Abdullah b. Sehl öldürüldü. Abdurrahman b. Sehl ile Muhayyisa b. Mes'ûd'un iki oğlu Huvayyisa ile Muhayyisa Nebî'nin (sav) yanına geldiler, arkadaşları olan Abdullah b. Sehl'in olayı hakkında konuştular. Topluluğun en küçüğü olan Abdurrahman konuşmaya başlayınca Nebî (sav) : 'Büyüğüne saygı göster.' dedi."⁵⁸³

Abdullah b. Sehl (ö. ?)⁵⁸⁴ ile Muhayyisa b. Mes'ûd (ö. ?) birlikte Hayber'e hurma toplamaya gitmişlerdi. Birbirlerinden uzak bir yerde hurma toplarlarken Muhayyisa b. Mes'ûd Abdullah b. Sehl'in olduğu yere gitmiş ve onun öldürülerek bir çukura atılmış halde bulmuştu. Medine'ye dönünce kardeşi Huvayyisa (ö. ?) ve Abdullah b. Sehl'in (ra) kardeşi Abdurrahman b. Sehl'i de (ö. ?)⁵⁸⁵ yanına alarak cinayetin çözüme kavuşturulması için Hz. Peygamber'in yanına gelmişlerdi. Yaşça küçük olan Abdurrahman b. Sehl (ra) olayı anlatmaya başlayınca Hz. Peygamber onu uyarmış ve ilk önce yaşı büyük olanın olayı anlatmasını istemiştir. Konuşurken söz hakkının

⁵⁸² Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*, 3/818.

⁵⁸³ Adevî, *Fethu'l-bârî Sahîh-i Buhârî Şerhi*, 12/230

⁵⁸⁴ Hatice Dokgöz, "Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 13 (Temmuz 2022), 227. Abdullah b. Sehl Hayber'in fethinden sonra şehit edilmiştir.

⁵⁸⁵ Dokgöz, "Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî", 231. Abdurrahman b. Sehl Hz. Osman zamanında vefat etmiştir ancak vefat yılı tam olarak bilinmemektedir.

büyükte olması eski bir Arap âdetiyken Hz. Peygamber bazı düzenlemeler yaparak bu âdetin devamını sağlamıştır. Konuşurken söze başlamada öncelik her ne kadar büyüklerin olsa da bilgi ve birikim gerektiren bir konuda öncelik bilgili olanındır, bilgili olan küçük de olsa söz hakkı küçüğündür. Buhârî bir babını Abdullah b. Ömer'in (ra) Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş olduğu "Bana Müslümana benzeyen, Rabbinin izniyle meyvesini her zaman veren, yaprakları dökülmeyen ağacın hangisi olduğunu söyleyiniz." hadisine ayırmıştır. Bu hadiste Abdullah b. Ömer (ra) yaprakları dökülmeyen ağacın hurma ağacı olduğunu tahmin etmesine rağmen babası Hz. Ömer'in ve Hz. Ebû Bekir'in bulunduğu bir ortamda konuşmaktan çekinmiştir. Daha sonra babasına Hz. Peygamber'in sorusunun cevabını bildiğini söylediğinde ise babası onun cevabı söylememesine üzölmüştür.⁵⁸⁶ Yaşı küçük olduğu için konuşmayan Abdullah b. Ömer (ra) bu olay sayesinde yaşı büyük olanın söze başlama hakkı olmasının kesin bir kural olmadığını, yaşça küçük olanın bilgisi ve tecrübesi olduğu alanlarda söze başlamasının yadırganmayacağını öğrenmiştir.

4.2.4. Yaşı Küçük Olanın Yaşı Büyük Olana Selam Vermesi

Selamlaşma bir Müslümanın başka bir Müslümana "Selam sizin üzerinize olsun, Allah sizi her türlü kaza ve beladan korusun" anlamına gelen "Selâmün aleyküm/es-Selâmü aleyküm" diyerek hayır duada bulunması; kendisine selam verilen Müslümanın da "Ve aleyküm selâm/Aleykümü's-selâm" diyerek duaya karşılık vermesidir. Selam vermek sünnet selamı almak ise farzdır.⁵⁸⁷ Yüce Allah "Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin..."⁵⁸⁸ buyurmuştur. Hz. Peygamber "İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de tam manasıyla iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız."⁵⁸⁹ hadisi ile selamlaşmayı kâmil imana sahip olmanın bir alâmeti, Müslümanların birbirini sevmesine yol açan bir davranış ve cennete girmeye yol açan bir amel olarak değerlendirmiştir. Selam vermek kadar selamı almak da önmelidir. Verilen selamın alınması da Müslümanların birbirleri üzerinde olan haklarından sayılmıştır.⁵⁹⁰ Kişiler arası nezaketin bir göstergesi olan selamlaşmayla

⁵⁸⁶ Adevi, *Fethu'l-bârî Sahîh-i Buhârî Şerhi*, 12/231.

⁵⁸⁷ DİB, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı".

⁵⁸⁸ en-Nisâ 4/86.

⁵⁸⁹ Müslim, "İman", 54 (1/74). Hadisin metni şöyledir: أَوَّلَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَوَّلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمْوه تَحَابُّتُمْ؟ أَفَشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ. «

⁵⁹⁰ Müslim, "Selam", 2162. Hadisin metni şöyledir: رَدُّ السَّلَامِ، وَتَشْمِيتُ الْعَاطِسِ، وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ، وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ. «

ilgili Câbir b. Abdullah'ın (ra) Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş olduğu “Önce selam sonra kelam.”⁵⁹¹ hadisi diyaloga başlamadan önce Yüce Allah'ın selamının verilmesini tavsiye etmektedir. Ebû Hüreyre'den (ra) gelen rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ." "Küçük büyüğe, yürüyen oturana, az olanlar çok olanlara selam verir." ⁵⁹²

Tirmizî'de Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bu hadisin bir benzeri şu şekilde geçmektedir:

"يُسَلِّمُ الرَّائِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ - وَزَادَ ابْنُ الْمُثَنَّى فِي حَدِيثِهِ - وَيُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ." "Binekte olan yürüyene, yürüyen oturana, az olan çok olana selam verir. İbnü'l Müsennâ hadisinde küçük olan büyüğe selam verir ziyâdesinde bulundu." ⁵⁹³

Selamlaşmanın bir usulünün olması selamlaşmayı düzene koymaktadır yoksa yürüyenin binitte olana, büyüğün küçüğe, oturanın yürüyene ve çok olanın az olana selam veremeyeceği anlamına gelmemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de selam verme ile ilgili olarak Müslümanların başkalarının evlerine girerken selam vermeleri ve izin istemeleri tavsiye edilmiştir.⁵⁹⁴ Müslümanlardan kendi evlerine selam vererek girmeleri, evin içinde de birbirlerinin mahremiyetine dikkat ederek özellikle belirli vakitlerde birbirlerinin yanlarına izin isteyerek girmeleri istenmiştir. "Ey iman edenler! Hizmetinizde bulunanlarla içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar, Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar." ⁵⁹⁵ buyurulmuştur. Hz. Peygamber'e gelerek annesinin yanına girme edebinin nasıl olacağını soran sahâbe ile Hz. Peygamber arasında geçen konuşmayı aktaran Atâ b. Yesâr'dan (ö. 103/721) gelen rivâyet şöyledir:

⁵⁹¹ Abdulsalam Yiğit, *Hadîslerde Selâm* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 77; Tirmizî, "İsti'zân ve'l-âdab", 11 (No. 2699). Hadisin metni şöyledir « السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ. » el-Elbâni bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

⁵⁹² Buhârî, "İsti'zân", 4 (No. 6231); 7 (No. 6234); Ebû Dâvûd, "Edeb", 44 (No. 5198). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir; Tirmizî, "İsti'zân ve'l-âdab", 14 (No. 2704). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir

⁵⁹³ Tirmizî, "İsti'zân ve'l-âdab", 14 (No. 2703). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

⁵⁹⁴ en-Nûr 24/27-28.

⁵⁹⁵ en-Nûr 24/58-59.

سأله رجل فقال: يا رسول الله، أستاذن على أُمِّي؟ فقال: «نعم». فقال الرجل: إني معها في البيت. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أستاذن عليها». فقال الرجل: إني خادمها. فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أستاذن عليها». Bir adam Resûlullah'a (sav): 'Annemin yanına girerken izin istiyeyim mi?' diye sordu. Resûlullah (sav): 'Evet.' dedi. Adam: 'Ben evde onunla beraber kalıyorum.' dedi. Resûlullah (sav): 'Ondan izin iste.' dedi. Adam: 'Ben ona hizmette bulunuyorum.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav): 'Annenden izin iste, onu çıplak görmek ister misin?' dedi. Adam: 'Hayır.' deyince Resûlullah (sav): 'O halde izin iste.' buyurdu.

Anne ile çocuğu arasında çok özel ve güzel bir bağ vardır. Evlâdın annenin canından bir parça olması birbirlerinin beden ve mekân mahremiyetlerini gözetmeyecekleri manasına gelmemektedir. Hz. Peygamber annesiyle beraber yaşayan ve onun ihtiyaçlarını karşılayan evlâda, annesinin yanına girmeden önce izin istemesini buyurmuştur. Bu durum göstermektedir ki yaşlıların da gençler gibi mahremiyet alanları vardır ve mahremiyetlerine saygı gösterilmelidir. Mahremiyete saygı gösterilmemesi bakıma muhtaç olanların rahatsızlık duyacağı durumların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

4.2.5. Yaşı Büyük Olanın İkramda Öncelikli Olması

Yüce Allah Hz. Peygamber'in inananlar için güzel bir örnek olduğunu,⁵⁹⁶ onun gittiği yoldan gidilmesi gerektiğini,⁵⁹⁷ onun davranışlarına aykırı hareket edenlerin ise cehenneme gideceğini buyurmuştur.⁵⁹⁸ İslâm dininde Müslümanların farzlara ek olarak Hz. Peygamber'in sünnetini de yaşamasının önemi vardır. Hz. Peygamber'in sünneti yapıldığında insanı doğru yola ileten, terkedildiğinde ise delalete götüren "sünnetü'l-hüdâ" ve yapılması güzel olan ancak terkedilmesinde sakınca bulunmayan "sünnetü'z-zevâid" şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁵⁹⁹ Sünnetü'z-zevâid'e örnek olarak Hz. Peygamber'in abdest ve gusûle,⁶⁰⁰ ayakkabı giymeye, vücut temizliğine, saç taramaya,⁶⁰¹ elbise giymeye,⁶⁰² yatakta uyumaya,⁶⁰³ yemek yemeye,⁶⁰⁴ ikram etmeye⁶⁰⁵

⁵⁹⁶ el-Ahzâb 33/21.

⁵⁹⁷ Âl-i İmrân 3/32

⁵⁹⁸ en-Nisâ 4/115.

⁵⁹⁹ Karaman vd., *İlmihal İman ve İbâdetler I*, 1/167.

⁶⁰⁰ Buhârî, "Vudû", 31 (No. 167).

⁶⁰¹ Buhârî, "Vudû", 31 (No. 168).

⁶⁰² Ebû Dâvûd, "Libâs", 41 (No. 4138).

⁶⁰³ Buhârî, "Vudû", 75 (No. 247).

⁶⁰⁴ Buhârî, "Et'ime", 2 (No. 5376).

ve benzeri güzel ve hayırlı işleri yapmaya başlarken sağ taraftan başlamasını örnek olarak vermek mümkündür. Hz. Peygamber gençlerden ve yaşlılardan oluşan bir toplulukta bulunduğu bir gün içtiği sütten o toplulukta bulunanlara da ikram etmek istemişti. Sağ tarafında yaşça küçük olan, sol tarafında ise yaşça büyük olan sahâbeler vardı. Bunu gören Hz. Peygamber sol tarafta yaşı büyük olana hürmet gösterip ikramı önce ona yapmak istemişti. Sehl b. Sa'd'ın (ö. 91/710) Resûlullah'tan (sav) yapmış olduğu rivâyet şöyledir:

"أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى بِشَرَابٍ، فَشَرِبَ مِنْهُ وَعَنْ يَمِينِهِ غُلَامٌ وَعَنْ يَسَارِهِ الْأَشْيَاخُ، فَقَالَ لِلْغُلَامِ: «أَتَأْتُنِي لِي أَنْ أُعْطِيَ هَؤُلَاءِ؟»، فَقَالَ الْغُلَامُ: لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا أُؤْثِرُ بِنَصِيْبِي مِنْكَ أَحَدًا، قَالَ: فَتَلَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي يَدِهِ." "Resûlullah'a (sav) içecek getirildi, o da içecekten içti. Sağ tarafında bir çocuk vardı, solunda ise yaşlılar vardı. Çocuğa: 'Bana onlara vermem için müsaade eder misin?' diye sordu. Çocuk da: 'Hayır ya resûlullah (sav)! Vallahi senden gelen nasibimi kimseye bırakmam.' dedi. Resûlullah (sav) elindeki çocuğun eline koydu."⁶⁰⁶

Nevevî bu olayın Hz. Peygamber'in sağ tarafında on yaşlarında olan amcasının oğlu Abdullah b. Abbas, sol tarafında Halîd b. Velîd (ö. 21/642) gibi yaşça büyük kişiler ve çocuğun akrabalarının olduğu bir mecliste gerçekleştiğini açıklamıştır.⁶⁰⁷ İçtiği sütten diğer sahâbelere ikram etmek isteyen Hz. Peygamber büyüğe hürmet göstermenin de sünnet olmasına binâen ikram etmeye solundaki yaşça büyük sahâbelerden başlamak istemiş ve sağ tarafında oturan Abdullah b. Abbas'tan müsaade istemiştir. Genç olan Abdullah b. Abbas Hz. Peygamber'e olan muhabbeti, onun içtiği yerden ilk kendisinin içmeyi istemesi ve berekete nail olmayı arzuladığı için ikramın önce kendisine yapılmasını istemiştir. Bu hadiste yaşlı kişiye veya faziletçe yüksek olan bir kişiye hürmet göstermek için sağ taraftan ikrama başlanabileceği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Hz. Peygamber sünnet olandan farklı bir uygulama yapmayı istediği için yaşça küçük olandan müsaade istemiş ancak genç kendisini yaşça büyük olanlara tercih etmiştir. Hz. Peygamber de onu anlayışla karşılayarak ikramı ilk ona yapmıştır. Hz. Peygamber'in bu tutumu küçüğün de söz hakkının olduğunu ve önemsenmeyi hak ettiğini göstermektedir. Abdullah b. Ömer 'den (ra) gelen başka bir rivâyet şöyledir:

⁶⁰⁵ Müslim, "Eşribe", 2029.

⁶⁰⁶ Mâlik b. Enes, "Libâs", 3429 (5/1356); Buhârî, "el-Mezâlîm ve'l-gasb", 13 (No. 2451); "Eşribe", 19 (No. 5620); Müslim, "Eşribe", 2030; Nevevî, *el-Minhâc*, 13/199 (No. 2030); Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, 6/15 (No. 1894).

⁶⁰⁷ Aynî, "Umdetü'l-kârî", 21/291.

"إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ." 608 "Size kavmin büyüğü geldiğinde ona ikramda bulununuz "

Bu hadiste geçen "kavmin büyüğü" iki manaya gelmektedir. Birincisi kavmin büyüğü ile kavminin reisi veya efendisi olan onur sahibi kişi kastedilmektedir. Bu manaya göre hadisi açıkladığımızda Hz. Peygamber "Size kavminde onur sahibi olan bir kişi geldiğinde ona ikramda bulununuz." buyurmaktadır. Kavminde saygın bir konumu olan efendi veya reise saygı göstermek demek, kavme saygı göstermek demektir şayet böyle davranılmazsa ikram edilmeyen kişi kinlenecek ve kavmi de bunu kendilerine yapılan bir saygısızlık olarak görerek öfke ve düşmanlık besleyecektir. İkincisi kavmin büyüğü ile insanların makamı ve seviyesi kastedilmiştir. Hz. Âişe'nin yanına uğrayan iki dilenciden birini ekmek parçası vererek göndermişken daha sonra gelen giyimi düzgün dilenciye ise oturmasını teklif etmiş, dinlendirmiş ve ona ikramda bulunmuştur. Hz. Âişe'ye iki dilenciye neden farklı muamelede bulunduğu sorulduğunda cevap olarak Hz. Peygamber'den işittiği "İnsanlarına makamlarına göre davranınız."609 hadisini söylemiştir.

Müslümanın Müslüman üzerindeki beş hakkından biri de davete icâbet etmektir.610 Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'in (ra) yaşlı teyzesi Ümmü Haram'ın (ö. 28/648) yemek davetine katıldığını Enes b. Mâlik'ten (ra) şöyle rivâyet etmektedir:

"كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُ عَلَى أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ فَنُطْعِمُهُ - وَكَانَتْ أُمُّ حَرَامٍ تَحْتَ عِبَادَةِ بْنِ الصَّامِتِ - كَخَلَّ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَطْعَمْتُهُ وَجَعَلْتُ تَقْلِي رَأْسَهُ، فَتَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ وَهُوَ يَضْحَكُ." Resûlullah (sav) Milhan'ın kızı Ümmü Haram'ın (r.anhâ) yanına giderdi ve Ümmü Haram (r.anhâ) ona yemek verirdi. Ümmü Haram (r.anhâ) Ubâde b. Sâmit (ra) ile evliydi. Yine bir gün Resûlullah (sav) onun yanına gitti, (Ümmü Haram) ona yemek verdi. (Ümmü Haram) Onun saçını ayıklarken Resûlullah (sav) uyudu sonra da gülererek uyandı.611

Bu hadis "İslâm Hukukunda Yaşlı Bakımı" isimli doktora tezinde halvet başlığı altında Hz. Peygamber'in yaşlı şayet acûz veya güvenilir ise gencin yaşlıyla kalmasının câiz olduğuna örnek olarak zikredilmiştir.612 Şunu izah etmek gerekir ki Ümmü Haram

608 İbn Mâce, "Edeb", 19 (No. 3712). el-Elbâni bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

609 Ebû Davûd, "Edeb", 23 (No. 4842). el-Elbâni bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Hadisin metni şöyledir: «أَنْزَلُوا النَّاسَ مَنْزِلَهُمْ»

610 Buhârî, "Cenâiz", 2 (No. 1240). Hadisin metni şöyledir: رَدُّ السَّلَامِ، وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ، وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ، وَتَشْمِيطُ الْعَاطِسِ

611 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/454 (No. 2722); Buhârî, "el-Cihad ve's-siyer", 3 (No. 2788); "Ta'bîr", 12 (No. 7001); "İsti'zân", 41 (No. 6282); Müslim, "İmâre", 1912.

612 Atalay Algan, *İslâm Hukukunda Yaşlı Bakımı*, 186-187.

(r.anhâ) ile Hz. Peygamber'in arasında süt veya soy bakımından teyze-yeğen ilişkisi bulunmaktadır. Ümmü Harâm (r.anhâ) ve Enes b. Mâlik'in (ra) annesi Ümmü Süleym (ö. 29/649) kardeşirler ve onlardan biri Hz. Peygamber'i emzirmiştir, Hz. Peygamber ile Ümmü Haram (r.anhâ) arasında sütannesi olma ya da süt teyzesi olma durumu vardır.⁶¹³ Yine Ümmü Haram'ın (r.anhâ) Hz. Peygamber'in babası veya dedesi yönünden süt teyzesi olduğunu söyleyen alimler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in Ümmü Haram'ın (r.anhâ) evinde yalnız başına yemek yemesini, öğle uykusuna yatmasını ve orada bulunanlara nâfile namaz kıldırmasını değerlendirirken bu konunun dikkate alınması doğru olacaktır.⁶¹⁴

Davete icâbet etmenin bir diğer güzelliğide davet edilenin de mutlu olmasını sağlamasıdır. Bununla ilgili sahâbe Sehl b. Sa'd es- Sâidî 'nin (ö. 91/709) yapmış olduğu rivâyet şöyledir:

" كُنَّا نَفْرَحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. قُلْتُ: وَلَمْ؟ قَالَ: " كَانَتْ لَنَا عَجُوزٌ، تُرْسِلُ إِلَى بُضَاعَةَ - قَالَ ابْنُ مَسْلَمَةَ: نَخْلُ بِالْمَدِينَةِ - فَتَأْخُذُ مِنْ أَصُولِ السَّلْقِ، فَتَطْرَحُهُ فِي قَدْرِ، وَتُكَرِّكُ حَبَاتٍ مِنْ شَعِيرٍ، فَإِذَا صَلَّيْنَا الْجُمُعَةَ انْصَرَفْنَا، وَنُسَلِّمُ عَلَيْهَا Sehl (ra): "Cuma günü olmasına sevinirdik." dedi. Ben de: "Niçin?" diye sordum. O da dedi ki: "Bizim yaşlıca bir ninemiz vardı. Budaa'ya birisini gönderir -İbn Müsellem Medine'de bir hurmalık dedi-kırmızı pancar köklerini aldırırdı, onları bir tencereye koyar ve bir miktar da arpa tanesi öğütürdü. Biz de cuma namazını kılıp ayrıldıktan sonra gidip ona selam verirdik. O da bize yemeği ikram ederdi de biz de bundan dolayı sevinirdik. Ancak biz cuma namazını kıldıktan sonra öğle uykusunu uyur, yemeği öyle yerdik."⁶¹⁵

İnsanlar genellikle kendi yaşlılarıyla buluşmayı, sohbet etmeyi ve beraber yemek yemeyi tercih etmektedir. Hadiste görüldüğü üzere yaşça büyük olanların davetine katılmak genç ile yaşlı kuşak arasında mesafelerin ortadan kalkmasına, güzel anıların birikmesine, insanları hayırla anmaya ve genç nesillere ikram etmenin güzelliğini öğretmeye vesile olmuştur.

4.2.6. Yaşlıya Mecliste Oturması İçin Yer Verilmesi

Kur'an-ı Kerîm'de "Ey iman edenler! Size bulunduğunuz toplantılarda 'Yer açın.' denildiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. 'Davranıp kalkın.' dendiğinde de

⁶¹³ Adevi, *Fethu'l-bâri Sahih-i Buhâri Şerhi*, 12/398.

⁶¹⁴ Yaşar Kandemir, "Ümmü Harâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/321-322.

⁶¹⁵ Buhârî, "İsti'zân", 16 (No. 6248).

kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."⁶¹⁶ buyurulmuştur. Bu âyetin nüzul sebebi hakkında birkaç rivâyet bulunmaktadır. Rivâyetlerden birinde Hz. Peygamber ve ashâbı suffede otururken Bedir Savaşı'na (2/624) katılmış sahâbeler gelmiş, ön safta oturmayı istedikleri için Hz. Peygamber'in kendilerine yer göstermesini arzulayarak ayakta beklemişlerdi. Hz. Peygamber'in yer vermelerini işaret ettiği kişiler de hoşnutsuz bir tavırla yer vermişti. Bu durumu gören suffedeki münafıklar Hz. Peygamber'in adam kayırdığı, adil olmadığı dedikodusunu yapmış ve bunun üzerine bu âyet nüzul olmuştur. Başka bir rivâyet ise işitme problemi olan bir sahâbeye Hz. Peygamber'in yakınında oturabilmesi için yer açıldığı esnada gerçekleşen olaydır. Kulağı ağır işiten sahâbe Hz. Peygamber'e onu duymak istediği için yakınına gelmeyi istediğini fakat filanca kişinin kendisine yer vermediğini şikâyet etmesi üzerine inmiştir. Hz. Peygamber cemaat içinde kişiye yer verilmesi ile alakalı olarak kişilerin birbirine yer vermek için ayağa kalkmayacaklarını ancak birbirlerine yakınlaşarak başkalarına yer açabileceklerini buyurmuştur. *"Yer açın, dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin."* buyruğunda geçen Yüce Allah'ın genişlik vermesi meclisler ile sınırlı olmayıp gerek dünyevî gerekse uhrevî konuları kapsamaktadır.⁶¹⁷ Âyetin nüzûl sebeplerine baktığımızda bir mecliste otururken insanların makamlarının üstünlüğü, sağlık problemleri veya Hz. Peygamber'e yakın olma istekleri onların mecliste ön saflarda oturmalarında etkili olmuştur.

Ağarmış saçları, bükülmüş belleri ve kırışmış tenleriyle toplumda kolayca fark edilen yaşlılara yer gösterilmesi onlara hürmet duyulduğunu göstermektedir. Yaşlı geldiğinde toplulukta olanların ona yer açmakta acele etmesi sünnettir. Enes b. Mâlik'ten (ra) gelen hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"أَلَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوَقِّرْ كَبِيرَنَا." "Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir."⁶¹⁸

Hız. Peygamber otururken yanlarına gelen yaşlı kişiye ashâbın yer göstermede ağırdan davranması üzerine büyüğe saygılı davranmak gerektiği uyarısında bulunmuştur. Büyüğüne yer vermeyen kişi saygısız davranmış olacaktır. Bu durumu günümüze

⁶¹⁶ el-Mücâdele 58/11.

⁶¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/379-381.

⁶¹⁸ Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla", 15 (No. 1919). el-Elbâni bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

taşıyacak olursak toplu taşıma araçlarında, hastanede, bankada ve benzeri yerlerde yaşlılara yer vermek sünnette yer bulan bir davranıştır.

İslâm'da yaşça küçüğün ziyaret maksadıyla yaşça büyüğün yanına gitmesi sünnettir. Kültürümüzde bayram ziyaretlerinde küçüklerin büyükleri ziyaret etmesi bu sünnetten beslenen bir âdettir. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dan (r.anhâ) gelen rivâyet şöyledir:

"فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، وَدَخَلَ الْمَسْجِدَ، أَتَاهُ أَبُو بَكْرٍ بِأَبِيهِ ، فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " هَلَّا تَرَكْتَ الشَّيْخَ فِي بَيْتِهِ حَتَّى أَكُونَ أَنَا آتِيهِ فِيهِ ". قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ أَحَقُّ أَنْ يَمْشِيَ إِلَيْهِ. " *Resûlullah (sav) Mekke'ye girdiğinde mescide geldi. Ebû Bekir (ra) onun yanına babasını getirdi. Resûlullah (sav) onu görünce: "Yaşlıyı evde bıraksaydın da ben onun yanına gitseydim."* dedi. Ebû Bekir: "Ey Allah'ın resûlu senin onun yanına gelmenden senin yanına gelmesi daha uygun olur." dedi.⁶¹⁹

Hadiste Hz. Ebû Bekir'in yaşlı babasını Hz. Peygamber'in yanına getirmesi üzerine yaşlıya hürmete önem veren Hz. Peygamber kendisinin Ebû Kuhâfe'nin yanına gitmesinin daha uygun olacağını söylemişti. Hz. Ebû Bekir ise Hz. Peygamber'in makamına saygıyı ön planda tutarak daha doğru olanın babasının onu ziyarete gelmesi olduğunu ifade etmiştir böylece yaşça büyük olan kişinin makam veya fazilet açısından üstün olan kişinin yanına gitmesinin de sünnette yeri olduğu anlaşılmaktadır.

4.3. Gayri Müslim Yaşlılarla İlgili Olan Hadisler

Her din bir kültür içinde doğmakta ve içinde doğduğu kültürden izler taşımaktadır. İslâm dini inmiş olduğu toplumun kültürünü tamamen reddetmemiş, değiştirilmesini veya kaldırılmasını istediği değerler haricinde toplumun kültürünün varlığını sürdürmesine izin vermiştir.⁶²⁰ Yeryüzünde sadece Müslümanların yaşamadığı bir gerçektir. Müslümanlar kimi zaman gayri müslimlerle aynı toplum içinde yaşamak, sınır komşusu olmak veya harp etmek durumunda kalmaktadırlar.⁶²¹ İslâm'ın diğer toplumlarla ilişkisinin temelinde sulh vardır. "Allah sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik etmeyi ve onlara adâletle davranmayı size yasaklamaz. Çünkü Allah adâletli olanları sever. Allah ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardımda

⁶¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/518.

⁶²⁰ Vejdi Bilgin, "Gündelik Hayatta Din", Din Sosyolojisi, ed. Talip Küçükcan (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 2013), 174.

⁶²¹ Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/418-427.

*bulunanları dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.”*⁶²² ve “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış*”.⁶²³ âyetleri İslâm’ın uluslararası ilişkilerde uyguladığı esaslardır.⁶²⁴ Hz. Peygamber savaş diplomasisinde “*Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah’tan başkasına tapmayalım, O’na hiçbir şeyi denk tutmayalım ve Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmayalım.*”⁶²⁵ âyetini dikkate alarak i’lâ-yi kelimetullah için öncelikle dönemin kral ve yöneticilerine elçiler ve mektuplar göndererek onları İslâm’a girmeye davet etmiştir. İslâm daveti ulaşmayan kimselerle Müslümanlığa davet edilmeksizin savaşmak ise câiz değildir.⁶²⁶ Hz. Peygamber müşrikler üzerine gönderdiği orduların komutanlarına müşriklere üç teklifle gitmesini emretmiştir. Müşrikler ya Müslüman olacaklardır ya Müslüman olmayı kabul etmedikleri takdirde cizye vermeyi kabul edeceklerdir şayet bu ikisinden birini kabul etmezlerse onlarla savaşılacaktır.⁶²⁷ İslâm’da düşmanla karşılaşmak arzu edilmemesine⁶²⁸ ve onlara zikredilen seçeneklerle gidilmesine rağmen savaşmanın kaçınılmaz olduğu durumlar olmuştur. Savaşta askerler ve savaşacak gücü olmayan ya da fiilî ve fikrî bakımdan savaşa katılmayan siviller olmak üzere iki grup bulunmaktadır. Bu bölümde yaşlı gayri müslim sivillere ve zimmîlere karşı takınılacak tavır ve davranışlar işlenecektir.

4.3.1. Gayri Müslim Yaşlılara Savaşta Zarar Verilmemesi

İslam’da insanın can, mal, ırz, akıl ve vicdan bütünlüğünü hedef alan davranışlar suç olarak kabul edilmiş ve bu suçu işleyenlere değişik düzeylerde cezalar öngörülmüştür.⁶²⁹ İnsanın sahip olduğu temel hak ve hürriyetlerinin çiğnenmesini sağlayan bir durum vardır ki o da savaştır. Yüce Allah Müslümanlara savaşmayanlar için “*Onlar muharebe etmekten yüz çevirip sizinle vuruşmazlar, size barış teklif ederlerse o zaman Allah da size onların aleyhinde bir yol vermemiştir.*”⁶³⁰ âyetinin

⁶²² el-Mümtehine 60/8-9.

⁶²³ en-Nahl 22/125.

⁶²⁴ Ali Aslan Topçuoğlu, “Savaşta İnsan Haklarının Korunmasının Dinî ve Ahlâkî Temelleri: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 118.

⁶²⁵ Âli İmran 3/64.

⁶²⁶ Ahmet Akıncı, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 40.

⁶²⁷ Müslim, “el-Cihad ve’s-siyer”, 4497.

⁶²⁸ Buhârî, “el-Cihad ve’s-siyer”, 112 (No. 2966); Müslim, “el-Cihad ve’s-siyer”, 1742.

⁶²⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, “İnsanın Saygınlığı ve Dokunulmazlığı” (Erişim 8 Ocak 2024).

⁶³⁰ Nisâ 4/90.

uygulanmasını emretmiştir.⁶³¹ Savaşta savaşacak gücü olmayan ya da fiilî veya fikrî bakımdan savaşa katılmayan sivillere Nisâ Sûresi 4/90. âyetin hükmüne göre davranılacaktır. Semüre b. Cündeb'ten (ö. 60/680) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"اَقْتُلُوا شُيُوخَ الْمُشْرِكِينَ وَاسْتَبْقُوا شَرَحَهُمْ." "Müşriklerin yaşlılarını öldürünüz, şerhlerini sağ bırakınız."⁶³²

Hattâbî hadiste geçen şerh (شرح) kelimesin şârih (شارح) kelimesinin çoğulu olduğunu söylemektedir. Şerh kelimesi çocuklar ve ergenlik çağındaki olanlar demektir. Şeyh (شيخ) kelimesinin çoğulu olan şuyûh (شُيُوخ) kelimesi savaşıma gücüne sahip erkekler demektir, çok yaşlı olanlar yani hermâ (هرمي) bu sınıftan değildir. Bu hadiste Müslümanlara karşı savaşılan kâfirlerin yetişkin erkeklerini öldürün, çocuklarını ve gençlerini (ergenleri) öldürmeyin, denilmiştir.⁶³³ Şuyûh kelimesi ile eli silah tutan yaşlılar kastedilerek onların öldürülmesi söylenmiş; şerh kelimesi ile de eli silah tutacak çağa gelmemiş,⁶³⁴ saç ve sakalı bitmemiş çocuklar kastedilerek onların sağ bırakılması istenmiştir.⁶³⁵

Yahya b. Saîd'in (ö. 143/760) rivâyet ettiğine göre Hz. Ebû Bekir Şam'a bir ordu göndermişti. Yezîd b. Ebî Süfyân da (ö. 18/639) ordunun dört komutanından biriydi. Hz. Ebû Bekir ona on şeyi tavsiye etmiştir:

" لا تقتلن امرأة، ولا صبياً، ولا كبيراً هرمًا. ولا تقطعن شجرة مثمرة. ولا تخربن عامراً. ولا تعقرن شاة، ولا " "Kadınları, çocukları ve yaşlıları öldürmeyin, meyve veren ağaçları kesmeyin, binaları yıkmayın, yemeniz hariç koyun veya deve kesmeyin, hurma ağaçlarını yakmayın, boğazlamayın, hainlik yapmayın, korkak olmayın."⁶³⁶

Dünyaya birçok yerde savaş suçları işlenmektedir. Bin dört yüz kırk beş yıl önce İslâm dininin insanın saygınlığına, canlıların ve doğal hayatın korunmasına, düşmanlıkta ölçülü olmaya, mert ve cesur olmaya gösterdiği hassasiyetin günümüzde başka hiçbir inanç ve ideolojide kendine yer bulamadığını ve bu durumdan da en başta Müslümanların etkileniyor olduğunu görmek çok acıdır.

⁶³¹ Ahmet Akıncı, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 40.

⁶³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20230 (33/379); Ebû Dâvûd, "Cihad", 121 (No. 2670). el-Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

⁶³³ el-Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bûd Şerh-u Sünen-i Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1415), 7/237.

⁶³⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*, 3/566

⁶³⁵ Tirmizî, "Siyer", 29 (No. 1583). el-Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

⁶³⁶ Mâlik b. Enes, "Cihad", 1627 (3/635).

4.3.2. Zimmî Olan Yaşlılara Sahip Çıkılması

İslâm ülkelerinde yaşayan gayri müslimlerle bir çeşit vatandaşlık anlaşması yapılmaktadır. Bu antlaşmaya “zimmet akdi”, antlaşmayı yapan gayri müslümanlara da “zimmet ehli” denilmektedir ve onları ifade etmek için ise zimmî kelimesi kullanılmaktadır. Yapılan vatandaşlık anlaşması sonucunda zimmîler çeşitli hukukî haklara ve borçlara sahip olmaktadır.⁶³⁷

Halîfe Hz. Ömer adâletinin yanı sıra hilâfeti esnasında yapmış olduğu içtihatları ile de meşhurdur. Bu içtihatlardan biri de yaşlı fakir zimmîlerle ilgilidir. Hz. Ömer ve tâbiîn müfessirlerinden İkrime zekâtın verileceği sekiz grup insandan bahseden et-Tevbe 9/60. âyette geçen fakir ve miskin kelimeleri hakkında içtihatla bulunmuşlardır. “Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur.” âyetinde geçen fakir kelimesi Müslümanlardan olan muhtaç kişileri, miskin kelimesi ise gayri müslimlerden olan muhtaç kişileri ifade etmektedir. Hz. Ömer hilâfeti döneminde içtihadını bizzat uygulayarak Câbiye’deki cüzzam hastası Hristiyanlara ve Medine kapısında terk edilmiş görme engelli Yahudi’ye zekât gelirlerinden yardımda bulunmuştur.⁶³⁸ Yine Hz. Ömer’in bir zimmî ile arasında geçen olay Ebû Bekre’den (ö. 91/710) gelen rivâyette şöyle anlatılmaktadır:

مَرَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِبَابِ قَوْمٍ وَعَلَيْهِ سَائِلٌ يَسْأَلُ: شَيْخٌ كَبِيرٌ ضَرِيرٌ الْبَصَرِ، فَضَرَبَ عَضْدَهُ مِنْ خَلْفِهِ، وَقَالَ: مَنْ أَيُّ أَهْلِ الْكِتَابِ أَنْتَ؟ فَقَالَ: يَهُودِيٌّ. قَالَ: فَمَا أَلْجَأَكَ إِلَى مَا أَرَى؟ قَالَ: أَسْأَلُ الْجَزْيَةَ وَالْحَاجَةَ وَالسَّنَّ. قَالَ: فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ، وَذَهَبَ بِهِ إِلَى مَنْزِلِهِ فَرَضَخَ لَهُ بِشَيْءٍ مِنَ الْمَنْزِلِ، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى خَازِنِ بَيْتِ الْمَالِ فَقَالَ: انْظُرْ هَذَا وَضَرِبَاءَهُ؛ فَوَاللَّهِ مَا أَنْصَفَنَاهُ أَنْ أَكَلْنَا شَبِيهَتَهُ ثُمَّ نَخَذُلُهُ عِنْدَ الْهَرَمِ "إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ"، وَالْفُقَرَاءُ هُمُ الْمُسْلِمُونَ وَهَذَا مِنَ الْمَسَاكِينِ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، وَوَضَعَ عَنْهُ الْجَزْيَةَ وَعَنْ ضَرِبَائِهِ. قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرَةَ: أَنَا شَهِدْتُ ذَلِكَ مِنْ عُمَرَ وَرَأَيْتُ ذَلِكَ الشَّيْخَ. "Ömer b. Hattab (ra) bir kavmin kapısının önünden geçiyordu. Bir dilenci: “Ben gözü görmeyen çok yaşlı bir adamım.” diyerek dileniyordu. Hz. Ömer onun arkasından koluna vurdu ve: “Sen Ehl-i kitaptan mısın?” dedi. O da: “Yahudiyim.” dedi. (Ömer b. Hattab) Sordu: “Seni dilenmeye sevk eden nedir? Cizyeni, ihtiyacını ve yaşını soruyorum.” dedi. (Ebû Bekre) dedi ki: Ömer b. Hattab (ra) onu elinden tuttu ve evine götürdü sonra birkaç şey verdi ve onu beytülmâl hazinedarına gönderdi ve şöyle buyurdu: “Buna ve buna benzeyenlere bakınız. Vallahi biz bunlara insafı davranmalıyız. Gençliğinde cizyesini aldık. Sonra ihtiyarladığında böyle perişan vaziyette bırakmamız doğru olmaz. ‘Sadakalar ancak fakirler ve miskinler içindir.’⁶³⁹ âyetinde geçen fakirlerden kasıt Müslümanlardır. Miskinlerden kasıt ise Ehl-i kitabın fakirleridir. Bu adam Ehl-i kitabın miskinlerindendir.” Ömer b. Hattab (ra) o adamdan ve benzerlerinden cizyeyi

⁶³⁷ Eyyüp Said Kaya - Hasan Hacak, “Zimmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/424-428.

⁶³⁸ Ahmet Ekşi, “Hz. Ömer’in ‘Miskin’ Kavramıyla Zekât Uygulamalarına Getirdiği Açılım”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018), 3/123.

⁶³⁹ et-Tevbe 9/60.

kaldırdı. (Ömer b. Nâfi‘) Ebû Bekre’nin şöyle dediğini söyledi: “Ben yaşarken bu olaya şahit oldum ve bu yaşlıyı da gördüm.”⁶⁴⁰

Halife Hz. Ömer Medine kapısında bir kenara terkedilmiş hâlde bulduğu zimmînin kendisine cizye uğruna ücretle çalıştırıldığını, gözleri görmez olduğunda tek başına bırakıldığını, yardım edecek kimsesinin de bulunmadığını söylemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer devlete karşı vazifesini yerine getiren zimmîye vefâlî davranarak onun beytûlmâlden yardım görmesini sağlamıştır. Hz. Ömer’in âyette geçen miskin kavramının gayri müslimlerin çok muhtaç olanlarını ifade ettiği içtihadı gayri müslim yaşlıların korunup gözetilmesinde, maddi ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesinde yönetimin ve toplumun sorumluluk yüklenmesine sebep olmuştur.

⁶⁴⁰ Ebû Yûsuf, Ya‘kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d el-Kûfî, *Kitâbü’l-harâc*, thk. Taha Abdurrauf Sa‘d-Hasan Muhammed (Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-türâs, ts), 139.

5. SONUÇ

Uzun ömür süren herkesin yaşayacağı doğal bir süreç olan yaşlılık beraberinde getirdiği fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik sıkıntılar ve yoksunluklar nedeniyle kişiyi maddi ve manevi açılardan korunup gözetilmeye muhtaç kılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de uzun bir ömür sürmenin herkese nasip olmayan bir dönem olduğu belirtilmiş, Hz. Peygamber uzun ve salih amel işlenen bir ömür sürmek için Yüce Allah'a dua etmiş, ölümden başka şifasının olmadığını belirttiği yaşlılığın getireceği sıkıntılardan da Yüce Allah'a sığınmıştır. Uzun bir ömür sürmek için dua etmenin tavsiye edilmiş olması hayır kapılarının kapanmasına neden olan ölümün temenni edilmesinin yasaklanmasına ve yaşlılığın hayır kazanmak için fırsat olduğu düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber uzun bir ömür sürmek isteyen Müslümanlara dua etmelerinin yanı sıra anne babalarının hayır duasını alarak, sıla-i rahimi gözeterek ve günahlardan sakınarak fiili duada da bulunmalarını buyurması Müslümanın işlediği hayırlı amellerin ömrünün uzamasına katkısı olduğunu ortaya koymuştur.

Yaratılmışların en şerefli olan insanın her yaşının ayrı bir özelliği ve güzelliği vardır. Hadislerde yaşlılık dönemi hürmet ve vefa gösterilen bir dönem olarak zikredilmiş, Yüce Allah'ın maddi ve manevi ikramlarda bulunduğu yaşlının korunup gözetildiği bir toplumun inşa edilmesi amaçlanmıştır. Yaşlıya hürmet eden gençlere yaptıkları bu salih amele karşılık yaşlılık dönemlerinde kendilerine hizmet edecek birilerinin bulunacağı müjdesinin verilmesi yaşlıya hürmet gösteren kişinin aslında kendi yaşlılığına yatırım yaptığını idrak etmesini ve yaşlıların toplumda bir yük olarak değil bir nimet olarak algılanmasını amaçlamıştır. İslâm'da yaşlıya saygın ve vefayı hak eden bir değer olduğu imajının verilmesi neticesinde genç nesillerin yaşlıya ve yaşlılığa karşı pozitif duygular ve düşünceler içinde olması sağlanmış, toplum tarafından yaşlılara yapılan eğitim, sağlık vb. yatırımların öneminin ve gerekliliğinin sorgulanmasının önüne geçilmiştir.

Salih amel işleyen, geçmiş günahlarından tövbe eden ve Yüce Allah'a itaat eden yaşlıların duasının Yüce Allah'ın reddetmeyeceği dualardan olduğu haber verilmiş böylece gençliğin gücünü ve güzelliğini kaybeden Müslümanın dikkati kaybettiklerine değil, Yüce Allah'ın yanında kazandığı değere çekilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in yedi kıraat üzerine indirilmesi, günahkar toplumların azaba uğramaması, yağmurun yağması gibi nimetlerin verilmesine vesile olanların arasında yaşlıların da bulunduğu işaret eden nasslar yaşlıların maddi ve manevi açıdan rahmet kaynağı olduğunun bilinmesini, toplumun da yaşlılara bu minvalden

bakmasını amaçlamıştır. Günahlarından pişman olmayan ve Yüce Allah'ın rızasını kazanmaya gayret etmeyen yaşlıların dualarının makbul olmadığı ve günahlarının affolunmadığının haber verilmesi yaşlıyı kulluk bilincine sahip olmaya davet etmiştir.

Selamlaşırken küçüğün büyüğe selam vermesi, büyük olandan ikrama başlanması, oturması için büyüğe yer gösterilmesi, küçük olan daha bilgili olmadığı sürece büyük olanın söze başlaması ve kendisinden daha ehil birisi olmadığı sürece imâmette büyük olanın öncelikli kılınması yaşlıların sosyal hayatta kendilerini değerli ve saygın hissetmelerini sağlayarak onları psikolojik açıdan desteklemiştir. Gücü yetmeyen yaşlıların namazı oturarak kılması, oruç tutamayanların fidye vermesi fakirse fidyeden dahi muaf tutulması, bizzat hacca gidemeyenlerin yerine vekil gönderebilmesi gibi ibadet hayatında sağlanan kolaylıklar neticesinde yaşlılığın Yüce Allah'a kulluk yapmaya engellik teşkil etmeyeceği belirtilerek yaşlıların ibadetlerine gönül rahatlığıyla devam etmeleri sağlanmıştır.

Neticede İslâm yaşamını idame etmekte ya da kulluk yapmakta zorlanan yaşlıya çeşitli haklar ve ayrıcalıklar vererek korumakta hatta vatandaşlık haklarına sahip olan yaşlı ihtiyaç sahibi gayr-i müslimleri de devletin koruması altına almaktadır. Nebevi tavsiyeleri dikkate alan toplumlar yaşlısına hürmet ve vefa duygularıyla yaklaşarak onu koruyup gözetmekte, yaşlılar salih amel işlemeye gayret etmekte ve gençler de yaşlılıklarına hazırlık yapmaktadırlar. Yüce Allah'ın yaşlıya özel olan ikramları yaşlıyı kaybettiklerinin hasretini çekmekten alıkoyarak kendisine vaad edilen ikramları kazanma gayretine ve mutluluğuna sevk etmektedir.

Tez çalışmasında mevzui (konusal, bütüncül) açıdan yaşlılık ve yaşlılara yaklaşılmıştır. Hadisin yanı sıra İslam hukuku, tefsir, din psikolojisi, din sosyolojisi gibi alanlarla da ilgili olması dolayısıyla interdisipliner bir özelliğe sahiptir, bu nedenle farklı açılardan da değerlendirmeye müsaittir. Hadis alanında yaşlılık ve yaşlılarla ilgili yapılan ilk tez olan çalışmamızın ilköğretimde “Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum (ÇEDES)” projesi ve ortaöğretimde “Değerler Eğitimi” seminerleri kapsamında yaşlıların toplumun bir değeri olarak görülerek hürmet gösterilmesi noktasında, DİB'nin vaaz irşad çalışmalarında, Kur'an kurslarında, huzurevleri personelinin eğitiminde, hasta bakıcı yetiştiren eğitim kurumlarında ve yaşlılıkla ilgili akademik çalışmalarda faydalı olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Acet, Mehmet. “Yaşlılık İle Birlikte Organizmada Meydana Gelen Değişimler ve Yaşlılık Egzersiz İlişkisi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (1999), 302.
- Adevî, Ebû Suhayb Safâ Ed-Davvî Ahmed. *Fethu'l-bârî Sahîh-i Buhârî Şerhi*. çev. M. Beşir Eryarsoy vd.. 15 Cilt. İstanbul: Polen Yayınları, 2016.
- Ak, Bilal. “Yaşlılık Psikolojisi”. *Aile ve Toplum Dergisi* 1/2 (Haziran 1991), 4.
- “Akademik Geriatri Derneği”, (28 Şubat 2024). <https://www.akademikgeriatri.org>
- Akalın, Şükrü Haluk vd.. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005.
- Akbaş Akdoğan, Dilek. “Yaşlılara Yönelik Sosyal Harcamalar: Türkiye ve AB Karşılaştırması”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/4 (2021), 337.
- Akbolat, Abdurrahman. “Yaşlılarda Yaşam Kalitesi - Dindarlık İlişkisi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2021), 203.
- Aktan, Hamza. “Zevî'l-erhâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aldemir, Osman. *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'te Yaşlanma ve Yaşlılık*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Amr b. Alâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/94-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Arslan, Adnan. “Klasik Arap Şiirinde Yaşlılık Tasavvuru”. *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 51.
- Arslandaş, Didem, (ed.). *Yaşlı ve Hasta Bakım Hizmetleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2015.
- Aslan, Murat - Hocaoglu, Çiçek. “Yaşlanma ve Yaşlanma Dönemiyle İlgili Psikiyatrik Sorunlar”. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2017), 53.
- Atalay Algan, Nazan. *İslâm Hukukunda Yaşlı Bakımı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/>
- Avcı, Casim. “Kurayza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/431-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. “Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/49. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ayas, Mehmet. “Dua Öğretiminin Birey Üzerindeki Etkileri ve Değerler Eğitimine Katkıları”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2003), 82.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak. *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 3. Basım, 1415.
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Beğer, Tanju - Yavuzer, Hakan. “Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi”. Erişim 7 Ocak 2024 <https://klinikgelisim.org.tr/>
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 3. Basım, 1424/2003.

- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl Beydavî Tefsiri*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 7 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.
- Bilgin, Vejdi. “Gündelik Hayatta Din”. *Din Sosyolojisi*, ed. Talip Küçükcan. 174. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 3. Basım, 2013.
- Bölüktaş, Rukiye Pınar (ed.). *Temel Gerontoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Şahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. 9 Cilt. Beyrut: Daru't-tavkı'n-necât, 1. Basım, 2001/1422.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 1 Cilt. Beyrut: Darü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1409/1989.
- Bulut, Enes - Çilingir, Dilek. “Yaşlı Ayrımcılığı ve Hemşirelik Bakımına Yansımaları”. *TAF Preventive Medicine Bulletin* 15/5 (2016), 447
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Isparta: by. 2016.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-ilm li'l-melayin, 4. Basım, 1407/1987.
- Cin, Ali. “Eski Türkçeden Günümüze Yaşlılıkla İlgili Kelimeler”. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 5/1 (2015), 178.
- Cürcânî, Seyyid eş- Şerif. *Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Çabuk Çiftoğlu, Arzu. “Tarihî Şivelerde ve Türkiye Türkçesinde Yaşlılık İfade Eden Kelimeler”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/ 21 (2012), 539-560.
- Çağrı, Mustafa. “Kin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/30-31. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrı, Mustafa. “Merhamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/184-185. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çakır, Adem. “İslam Miras Hukukunda Terekenin Paylaşımı ve Osmanlı Uygulaması”. *Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Mecmuası* 2/1 (2022), 325
- Çelebi, İlyas. “Mugayyebât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/372-374. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çiçek, Hasan. “Cicero: Yaşlılığın Erdemleri”. *Felsefe Dünyası Dergisi* 71 (2020), 6-8.
- Çolak, Murat - Özer, Yunus Emre. “Sosyal Politika Anlamında Aktif Yaşlanma Politikalarının Ulusal ve Yerel Düzeydeki Analizi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/55 (2015), 116.
- Çunkuş, Nesrin vd.. “Yaşlılık ve Toplumsal Dışlanma”. *Geriatric Bilimler Dergisi* 2/2 (2019), 60.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Arabistan: Dârü'l-muğnî, 1. Basım, 1412/2000.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *Müsnedü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, 4 cilt. Riyad: Dârü'l-muğnî, 1421/2000.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. 12 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat Matbaası, 1980.
- Desûkî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arefe. *Haşiyetü'd-desûkî alâ şerhi'l-kebir*. 4 Cilt. by: Dârü'l-fikr, ts.

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı”. “İnsanın Saygınlığı ve Dokunulmazlığı”. Erişim 8 Ocak 2024. <https://kurul.diyanet.gov.tr>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet Kuran”. Erişim 8 Ocak 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Dokgöz, Hatice. “Abdurrahman b. Sehl el-Ensârî”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 13 (Temmuz 2022), 231.
- Ebû Davûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. Sünen-i Ebî Dâvûd. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘asriyye, ts.
- Ebû Davûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*. çev. Koçalışlı. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm b. el-Herevî. *Garîbû’l-hadis*. thk. Dr. Muhammed Abdülmuîd Han. 4 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü’l-meârifî’l- Osmâniyye. 1. Basım, 1384/1964.
- Ekşi, Ahmet. “Hz. Ömer’in ‘Miskin’ Kavramıyla Zekât Uygulamalarına Getirdiği Açılım”. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, 2001.
- Erdim, Sinan. “Vefat Etmiş Kimsenin Yerine Oruç Tutma Rivâyetlerinin İncelenmesi Merfû Hadisler Özelinde”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Güz 2019), 568.
- Ertugay, Recep. *Hz.Peygamber’in Sünnetinde Şefkat*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017. <https://acikbilim.yok.gov.tr>
- Ertürk, Arzu (ed.). *Yaşlılık ve Solunum Hastalıkları*. İstanbul: TÜSAD Yayınları, 2018.
- Erul, Bünyamin. “Ümmü Eymen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/317. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Erul, Bünyamin. “Varaka b. Nevfel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Esendemir, Şerif. “Türkiye’de Yaşlılık Algısı: Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 75-77.
- Evren, Çınar Can. “Hukukta Yaşlı ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetlerin İdare Hukuku Açısından Değerlendirilişi”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (2018), 138.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü’l-luga*. thk. Muhammed Avd Mur’ib. Beyrut: Dâru ihyâit-türâsî’l-Arabî, 2001.
- Günay, Dinçer. “Cicero: Roma’nın En Büyük Politikacısının Hayatı ve Dönemi”. çev. Yunus Emre Ceren”. *Tarih Kritik Dergisi* 8/4 (2022), 277.
- Günay, İlhami. “Kur’ân-ı Kerim’de Gençlerin Bedeni-Hareki Gelişimi ve Eğitimi”. *International Journal of Social Science* 1/1 (2008), 51.
- Güney, Necmeddin. “Toplumsal Hayatı Düzenleyen Kurallar ve Fıkıh İlmi”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (Nisan 2019), 174.
- Gürses, İbrahim - Kılavuz, Mehmet Akif. “Erikson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 164-165.
- Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1. Basım, 1411/1990.

- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Garîbü'l-hadis*. 3 Cilt. Dîmaşk: Dârü'l-fikr, 1402/1982.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekir. *Mecmeu''z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1988. 21/176.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1998.
- Işık, Abdullah. *65 Yaş ve Üzerindeki Bireylerin Yaşa Dayalı Ayrımcılığa (Ageism) İlişkin Düşünce ve Deneyimlerinin Değerlendirilmesi- Sinop Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020. <https://acikbilim.yok.gov.tr>
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dîmaşkî. *Reddü'l-muhtar ale'd-dürri'l-muhtar*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1992
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhi sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *el- Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: by. 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen-ü İbn Mâce*, 2 Cilt. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdır. 3. Basım. 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*. 8 Cilt. thk. Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ârizatü'l-ahvezi şerh-u sahih-i't-Tirmizi*. 13 Cilt. Beyrût: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi ilmit'tefsir*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-ilmîyye, 1399/1979.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Kalaycıoğlu, Sibel vd.. *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*. Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, 2003. <https://www.tuba.gov.tr>.
- Kanar, Mehmet. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Kanber, Nurcan. *Yaşlıların Sosyal Destek Algısının Depresyon Üzerine Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kandemir, Yaşar. "Ümmü Harâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Kara, Bülent. *Sosyal Haklar ve Özel Olarak Korunması Gereken Kişiler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Karaman, Hayreddin vd.. *İlmihal İman ve İbadetler I*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kasalak, Murad Alpaslan - Kasalak, Çiğdem. “Türkiye’deki Termal Turizmin Üçüncü Yaş Turizmi Açısından Değerlendirilmesi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 53/2 (2022), 342.
- Kaya, Eyyüp Said - Hacak, Hasan. “Zimmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kayar, Sema. Zamanda Bir Nokta An. *Diyanet Aile Dergisi* 60 (Aralık 2023), 7-8.
- Kılavuz, Mehmet Akif. *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Köse Aktan, Sümeyye. “İslam Hukukunda Miras Engelleri”. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Köse, Saffet. “Rüşd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Köten, Akif. Hz. Peygamber’in Sünnetinde Yaşlılara Saygı, Yaşlılık Dönemi ve Problemleri. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Kuyumcu, Mehmet Emin vd.. “Geriatrist Gözüyle İnterdisipliner Ekip”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 23/2 (2012).
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *el-Muvatta’*. thk: Muhammed Mustafa A’zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, 1. Basım, 1406/1985.
- Mandıracıoğlu, Aliye. “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlıların Demografik Özellikleri”. *Ege Tıp Dergisi* 49/3 (2010), 39.
- Martı, Huriye.(genel koordinatör) *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Maviş, Nezir. “Ecelin Değişkenliği Düşüncesinin Naslardaki Referansları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022), 478.
- Mübârekpûrî, Ebû’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfütü’l-ahvezî bi şerhi câmi ‘i’t-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Darü’l-kütübü’l-ilmîyye, 1353
- Müftüler, Habibe Gülsüm. “İstanbul’da Yaşlılık ve Yaşlılığın Yapısal Değişimi”. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2018), 59.
- Müftüoğlu, Mehmet. “Kur’an ve Sünnet Bağlamında Yaygın Din Eğitimi”. *Artuklu Akademi Dergisi* 4/2 (2017), 149.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Daru ihyâi’t-türâsi’l- ‘Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenül-kübrâ*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebü’l-matbûâtî’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb b. Alî. *Sünenü’n-Nesâî bi şerhi’l-Hâfız Celâleddîn es-Süyûtî ve Hâşiyeti’l-İmâm es-Sindî*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü’l-matbûâtî’l-İslâmiyye, 1414/1984.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât. *Medârikü’t-tenzîl*. çev. Şerafettin Şenaslan - Ömer Faruk Haznedaroğlu. 10 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2003.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *el-Minhâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1392.
- Öğüt, Salim. "Sa'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öksüzokyar, Mustafa vd.. "Biyolojik Yaşlanma Nedenleri ve Etkileri". *Mehmet Akif Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2016), 35.
- Özcan Güngör, "Yaşlılık ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapçioğlu. 254. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Özel, Ahmet. "Gayri Müslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/418-42. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özer, Neslihan. "İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Karşılaştırılması". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 2 (2017), 45.
- Remli, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1984
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*. çev. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz. 7 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Samancı Tekin, Çiğdem - Kara, Fatih. "Dünyada ve Türkiye'de Yaşlılık". *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2018), 222.
- Şahyar, Ayşe Esra. "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 48.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü's-sağîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1405/1985.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târık b. Avadullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 3. Basım, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. "Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân". thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Hicr, 1422/2001.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Tereci, Duygu vd.. "Yaşlılık Kavramına Bir Bakış". *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi* 16/1 (2016), 86-89.
- TİHEK, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. *Türkiye Yaşlı Hakları Raporu*. Ankara: TİHEK, 2022. <https://www.tihek.gov.tr>.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Süneni't-Tirmizî*. thk. Ahmed Şâkir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1395/1975.
- Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. Abdullah Parlayan. Konya: Konya Kitapçılık, 2004.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. "Savaşta İnsan Haklarının Korunmasının Dinî ve Ahlâkî Temelleri: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 118.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim 5 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr>.
- Umutlu, Selin vd.. "Türkiye'de Yaşlı Nüfus ve Sosyal Politika Uygulamaları". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 11/1 (2019), 31.

- Utkan Kocatürk, *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 9. Basım, 2005.
- Ünalı, Ahmet Hikmet (ed.). *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-gayb*. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- Vellevî, Muhammed b. Ali b. Âdem el İtyûbî. *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-müctebâ*. 42 Cilt. Suriye: Dârü'l-meârici'd-devliyye, 1. Basım, 2003.
- Yaman, Ahmet. “Zihâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2023.
- Yaşam Boyu Gelişim ve Geriatri – Gerontoloji. Erişim. 28 Şubat 2024 <https://neviaoran.com>”
- Yaşaroğlu, Mehmet Kâmil. “Nasr Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. “Ankara Üniversitesi Yaşlılık Uygulama ve Araştırma Merkezi”. Erişim 12 Aralık 2023. <http://yasam.ankara.edu.tr>
- Yıldırım, Ahmet - Demirci, Selim (ed.). *Bireysel ve Sosyal Hayatta Hadis II*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Yurdagür, Metin. “Fetret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/475-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zeylaî, Osman B. Ali. *Tebyînu'l-hakâik şerhu kenzu'd-dekâik ve hâşiyetu's-Şelebî*. 6 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-kübrâ el-emiriyye, 1313.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Dilek Özkalaycı
Yabancı Dili : Arapça ve İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Sinop İmam Hatip Lisesi, 1995
Lisans : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2000
Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri,
2024

Mesleki Deneyim

İş Yeri : Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân Kursu Öğreticiliği,
11.12.2004 - 27.11.2012
: Diyanet İşleri Başkanlığı, Vaiz
27.11.2012 - 24.01.2022
: Diyanet İşleri Başkanlığı, Uzman Vaiz
24.01 2022-